

65.9/44/20
Л 28

Національний банк і грошово-кредитна політика

Адамик Б.П.

Б.П. Адамик

Національний банк і грошово-кредитна політика

Навчальний посібник

для студентів вищих закладів освіти України

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

НБ ПНУС

642742

Тернопіль
Видавництво «Карт-бланш»
2002

УДК 336.711 (477)
ББК 65.9 (4 Укр) 262.1

Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278с.

ISBN 966-7952-06-1

Рис. 20. Табл. 27. Бібліографія 41 назва.

Рецензенти:

- Тиркало Р.І.** – кандидат економічних наук, професор, директор інституту банківського бізнесу Тернопільської академії народного господарства;
- Фаріон І.Д.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та аналізу невиробничої сфери Тернопільської академії народного господарства;
- Юрій С.І.** – доктор економічних наук, професор, ректор Тернопільської академії народного господарства.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист про надання грифу №14/18.2–971 від 11 травня 2002 р.)*

Навчальний посібник складено відповідно до програми дисципліни «Національний банк і грошово-кредитна політика» для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Розкриваються основи організації та діяльності Національного банку України як центрального банку нашої держави. Висвітлюються завдання, функції та операції НБУ, його статус. Значна увага приділяється визначенню суті, цілей грошово-кредитної політики як складової загальнодержавної економічної політики. Всебічно характеризуються інструменти грошово-кредитного регулювання. Розглядається діяльність НБУ в сфері валютного регулювання, взаємовідносини Національного банку з системою банківських установ України. Значна увага приділяється висвітленню діяльності центральних банків розвинутих країн світу.

Посібник розрахований на студентів економічних спеціальностей вищих закладів освіти. Може бути корисним також науковцям, спеціалістам-практикам, усім, хто цікавиться проблематикою організації та функціонування Національного банку України, проведення ним грошово-кредитного регулювання економіки.

ISBN 966-7952-06-1

© Адамик Б.П., 2002
© Видавництво «Карт-бланш», 2002

64 274 2

Зміст

<i>Передмова</i>	6
Розділ 1. Центральний банк у системі грошово-кредитного регулювання економіки	8
§ 1.1. Роль і значення центрального банку в економіці країни.....	9
§ 1.2. Особливості виникнення та розвитку центральних емісійних банків.....	12
§ 1.3. Статус центрального банку.....	15
§ 1.4. Структура Національного банку України.....	25
§ 1.5. Керівні органи Національного банку України.....	28
§ 1.6. Функції та операції Національного банку України.....	32
Розділ 2. Грошово-кредитна політика, її суть та цілі	36
§ 2.1. Соціально-економічна сутність грошово-кредитної політики.....	37
§ 2.2. Завдання, зміст і цілі грошово-кредитної політики.....	40
§ 2.3. Місце і роль монетарної політики у загальнодержавній економічній політиці.....	45
§ 2.4. Цілі грошово-кредитної політики Національного банку України.....	48
Розділ 3. Організація грошового обігу Національним банком України	51
§ 3.1. Національний банк – організатор грошового обігу в країні.....	52
§ 3.2. Емісія грошей. Роль центрального банку.....	53
§ 3.3. Структура грошової маси і грошової бази.....	56
§ 3.4. Процес формування пропозиції грошей.....	60
§ 3.5. Грошовий мультиплікатор, утворення грошей комерційними банками.....	63
§ 3.6. Швидкість обігу грошей, коефіцієнт монетизації, їх значення.....	67
§ 3.7. Регулювання грошового обігу Національним банком України.....	72
§ 3.7.1. Регламентація НБУ готівкового грошового обігу в народному господарстві.....	75
§ 3.7.2. Регламентація НБУ емісійно-касової роботи в банківських установах.....	80
§ 3.7.3. Шляхи вдосконалення готівкового грошового обігу.....	85

Розділ 4. Кредитні відносини НБУ з банківськими установами	87
§ 4.1. Суть та значення кредитів, що надаються НБУ комерційним банкам.....	88
§ 4.2. Розвиток кредитних відносин НБУ з комерційними банками.....	90
§ 4.3. Рефінансування комерційних банків шляхом операцій на відкритому ринку.....	92
§ 4.3.1. Коротко- та середньострокове рефінансування комерційних банків.....	94
§ 4.3.2. Надання банкам кредитів "овернайт" через постійно діючу лінію рефінансування.....	98
§ 4.4. Рефінансування комерційних банків через надання стабілізаційного кредиту.....	101
§ 4.5. Проведення Національним банком операцій купівлі/продажу державних цінних паперів та казначейських зобов'язань на відкритому ринку.....	103
§ 4.6. Рефінансування комерційних банків через операції репо.....	106
§ 4.7. Депозитний сертифікат НБУ, його застосування.....	110
Розділ 5. Інструменти реалізації грошово-кредитної політики НБУ	113
§ 5.1. Інструменти прямого та опосередкованого впливу центрального банку на основні параметри грошового обігу.....	114
§ 5.2. Мінімальні резервні вимоги як інструмент грошово-кредитного регулювання.....	118
§ 5.2.1. Застосування мінімальних резервних вимог Національним банком України.....	123
§ 5.3. Процентна політика як інструмент грошово-кредитного регулювання.....	127
§ 5.3.1. Облікова політика Національного банку України.....	130
§ 5.4. Операції на відкритому ринку.....	131
§ 5.4.1. Операції на відкритому ринку як інструмент монетарного регулювання в Україні.....	134
§ 5.5. Дієвість інструментів грошово-кредитного регулювання у перехідних економіках.....	136
Розділ 6. Валютна політика Національного банку України	140
§ 6.1. Місце та роль центрального банку в регулюванні зовнішньоекономічних відносин.....	141
§ 6.2. Поняття і завдання валютного регулювання і валютного контролю.....	143
§ 6.3. Суб'єкти та об'єкти валютного регулювання.....	147
§ 6.4. Методи валютного регулювання, їх застосування НБУ.....	151
§ 6.5. Регулювання валютних курсів. Політика курсоутворення в Україні.....	154
§ 6.6. Офіційні валютні резерви та методи управління ними.....	159
§ 6.7. Регулювання Національним банком України поточних валютних операцій.....	162

§ 6.8. Операції, пов'язані з рухом капіталу, їх регулювання НБУ	166
§ 6.9. Платіжний баланс країни, форми його побудови	170
Розділ 7. Регулювання банківської діяльності та нагляд	173
§ 7.1. Необхідність та завдання банківського регулювання і нагляду	174
§ 7.2. Організація системи банківського регулювання та нагляду. Реєстрація комерційних банків	175
§ 7.3. Ліцензування операцій комерційних банків в Україні	180
§ 7.4. Економічні нормативи діяльності комерційних банків	183
§ 7.4.1. Нормативи капіталу	185
§ 7.4.2. Нормативи ліквідності	188
§ 7.4.3. Нормативи кредитного ризику	190
§ 7.4.4. Нормативи інвестування	191
§ 7.4.5. Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку	192
§ 7.4.6. Контроль за дотриманням банками економічних нормативів	194
§ 7.5. Методи банківського нагляду	194
§ 7.6. Заходи впливу, що застосовуються до комерційних банків	198
Розділ 8. Обслуговуючі функції Національного банку України	200
§ 8.1. Організація міжбанківських розрахунків	201
§ 8.1.1. Основи організації кореспондентських відносин комерційних банків	203
§ 8.1.2. Характеристика міжбанківських розрахунків	206
§ 8.1.3. Система електронних платежів НБУ	210
§ 8.1.4. Напрями розвитку платіжної системи України	220
§ 8.2. Виконання Національним банком України функції фінансового агента уряду	221
§ 8.2.1. Обслуговування державного боргу	222
§ 8.2.2. Участь у касовому виконанні державного бюджету	226
Розділ 9. Вплив грошово-кредитного регулювання на макроекономіку	229
§ 9.1. Аналіз та прогнозування економічної ситуації в країні, роль НБУ	230
§ 9.2. Макроекономічна рівновага та макроекономічна нестабільність	233
§ 9.3. Теоретичні аспекти механізму грошової трансмісії	236
§ 9.4. Канали механізму грошової трансмісії	238
§ 9.5. Дієвість каналів механізму грошової трансмісії в Україні	241
Закон України «Про Національний банк України»	249
Термінологічний показник	274
Список рекомендованої літератури	277

Передмова

Становлення системи повноцінних ринкових відносин в Україні суттєво змінює роль держави у регулюванні економічних процесів, цілі якого полягають у забезпеченні стійкого зростання виробництва, підтриманні високого рівня зайнятості, стабільності купівельної спроможності грошової одиниці та рівноваги у зовнішній торгівлі. Успішність досягнення таких цілей значною мірою залежить від гнучкої ефективності роботи кредитно-фінансової системи країни, ключова ланка якої – центральний банк. Він є головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів.

За сучасних умов діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють актуальність вивчення питань, пов'язаних із визначенням статусу центрального банку в економіці та сфер його функціонування, оскільки місце центрального банку в ринковій економіці багато в чому визначає хід та напрям економічного розвитку країни.

В умовах реформування економіки, що здійснюється в Україні на сучасному етапі, вивчення проблем, пов'язаних із розвитком інституту Національного банку і його грошово-кредитної політики, набуває особливого значення. Перш за все це пов'язано з тим, що в економічній системі колишнього Радянського Союзу практично не існувало поняття “грошово-кредитна політика центрального банку”. Монетарна політика швидше доповнювала бюджетну і її самостійне значення практично не враховувалось,

що було наслідком загального планово-розподільчого характеру економіки.

Всеохоплююча фінансово-економічна криза, в якій Україна знаходилася останні роки, визначає актуальність і важливість вивчення діяльності Національного банку України як центрального банку нашої держави, проведення ним грошово-кредитного регулювання економіки з чітким визначенням як стратегічних, так і поточних завдань.

У навчальному посібнику “Національний банк і грошово-кредитна політика” значну увагу приділено визначенню статусу Національного банку, цілям грошово-кредитної політики та інструментам її реалізації, взаємодії НБУ з банківською системою (через механізм рефінансування комерційних банків і через регулювання та нагляд за їх діяльністю), валютному регулюванню, обслуговуючим функціям Національного банку (організації міжбанківських розрахунків, виконанню функції фінансового агента уряду).

Особлива увага приділена впливу монетарного регулювання на макроекономіку держави, передавальному механізму грошово-кредитної політики.

Навчальний посібник написаний відповідно до програми курсу “Національний банк і грошово-кредитна політика”, що викладається у вищих економічних закладах освіти за фінансово-банківськими спеціальностями.

При підготовці навчального посібника були використані законодавчі акти та нормативні документи Національного банку України станом на 1 березня 2002 р.

Розділ 1

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК У СИСТЕМІ ГРОШОВО–КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

- § 1.1.* Роль і значення центрального банку в економіці країни
- § 1.2.* Особливості виникнення та розвитку центральних емісійних банків
- § 1.3.* Статус центрального банку
- § 1.4.* Структура Національного банку України
- § 1.5.* Керівні органи Національного банку України
- § 1.6.* Функції та операції Національного банку України

1.1. Роль і значення центрального банку в економіці країни

*З усіх сил, підпорядкованих пануючій
владі, сила грошей, певно, найнадійніша.*

І. Кант

Суспільство може процвітати тривалий період часу тільки тоді, коли забезпечуються матеріальні блага для його членів завдяки ефективній економіці. У сучасній економіці велике значення мають підтримка стабільності грошової одиниці, достатнє забезпечення капіталом, а також захищена від криз банківська система. Для досягнення цієї мети держави здійснюють суворий всебічний контроль. Це визначено конституціями та окремими законодавчими актами.

Особлива роль у державному регулюванні ринкової економіки належить грошово-кредитним системам та їх головній ланці – центральним емісійним банкам. Така роль центральних банків визначається їх статусом монопольного органу щодо постачання суспільства грошовими коштами. Порівняно із казначействами, діяльність яких обмежена рівнем дохідної частини бюджету і бюджетного дефіциту, центральні банки володіють більшим ступенем свободи, оскільки можуть випускати в обіг необхідну кількість грошей. Це означає, що при виникненні кризових ситуацій вони у змозі надати дієву підтримку суб'єктам господарювання шляхом створення резервного фонду платіжних засобів для попередження їх банкрутств. У більшості країн надання такої підтримки суворо регламентоване законами про центральний банк і проводиться згідно з рішенням державних органів управління економікою.

В сучасних умовах діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють необхідність вивчення питань, пов'язаних із визначенням статусу центрального

банку в економіці та сфер його функціонування, оскільки місце центрального банку в ринковій економіці багато в чому визначає хід та напрямок економічного розвитку країни.

Більшість країн мають центральні банки: наприклад, Федеральна резервна система у Сполучених Штатах Америки; Німецький федеральний банк; Банк Франції; Японський банк та інші. Кожен чимось відрізняється від іншого у межах своїх операцій, у повноваженнях та методах, які використовує; в основі стосунків із урядом; але усі вони слугують як банки і для уряду країни, і для банківської системи. Шляхом поєднання цих двох функцій центральний банк стає основним органом, що проводить грошову політику в своїй країні. Тобто таку політику, що впливає на вартість і наявність грошей. Це робить центральні банки виключно важливими для економіки своєї країни та для світових фінансових ринків.

У країнах з розвинутою ринковою економікою центральний банк є єдиним емісійним органом, що "наповнює" грошима та регулює найважливішу складову ефективного функціонування господарства країни – банківську систему. Проте ринкова банківська система не в змозі працювати ефективно без розвинутого фінансового ринку, оскільки вплив грошово-кредитної політики центрального банку передається економіці через механізми грошового, валютного та фондового ринків. Тому від ефективності функціонування фінансового ринку залежить дієвість грошово-кредитної політики центрального банку, ступінь його незалежності у прийнятті та реалізації своїх рішень.

При реформуванні економіки постсоціалістичних країн (в т.ч. України) важливе значення мала банківська реформа, внаслідок якої була створена дворівнева банківська система, що схожа до банківських систем розвинутих країн. Першим рівнем такої системи є незалежний від уряду та підзвітний парламенту центральний банк, а другим – незалежні від органів влади та центрального банку щодо здійснення своєї фінансової діяльності комерційні банки. При дворівневій банківській системі відповідальність центрального банку за підтримку стабільності національних грошей на макrorівні відмежована від відповідальності за ефективне використання грошових коштів на мікрорівні.

Роль центрального банку, а також властиві йому функції та засоби їх досягнення в перехідних економіках обмежуються певними причинами. В основному це пов'язано зі складнощами у формуванні ринкового правового та інституційного середовища, нерозвиненістю ринкового механізму саморегуляції у період економічної та фінансової нестабільності. У більшості країн нерозвиненість фінансового ринку визначає специфіку фінансування бюджетного дефіциту, методи регулювання пропозиції грошей та діяльності комерційних банків.

У перехідних економіках центральний банк функціонує в умовах, коли ще не сформувалась збалансована фінансова система, основними елементами якої є банківська система, фінансовий ринок, що включає фінансових посередників, пенсійні фонди, інвестиційні, страхові компанії при органічній взаємодії грошового ринку і ринку цінних паперів. У таких умовах можливим є лише часткове грошово-кредитне регулювання економіки і обмежене використання інструментів грошово-кредитної, валютної та фінансової політики для управління перехідною економікою.

Першочергову роль у подальшому розвитку банківської системи та фінансової інфраструктури в таких умовах повинен відіграти центральний банк. Досвід розвинутих західних країн переконує, що достатньо незалежний центральний банк може і повинен відігравати провідну роль у формуванні міцної і стабільної банківської та фінансової систем.

Центральні банки відіграють ключову роль у фінансовій та економічній політиці різних країн світу. Такою ж мірою це стосується й України. Тому вибір моделі побудови, ролі та місця Національного банку також має відбуватися з урахуванням світового досвіду. Тут особливу роль відіграє раціональне співвідношення економічних реформ, стратегії і тактики розвитку економіки та наявність приватних інтересів, що при цьому враховуються. Саме від вибору ступеня самостійності НБУ та можливостей його впливу на розвиток економічних процесів значно залежить соціально-економічне становище держави, її економічний і політичний суверенітет.

1.2. Особливості виникнення та розвитку центральних емісійних банків

Центральні банки у їх сучасному вигляді, з притаманними їм функціями, існують відносно нетривалий період часу. Перший центральний банк (шведський "Ріксбанк") був створений у 1668 р., у 1694 р. був створений Банк Англії. Проте функції перших центральних банків значно відрізнялися від функцій сучасних центральних банків.

У XVII-XVIII ст. чіткого розмежування між комерційними та центральними банками не було. У той час монополії не емісію банкнот не існувало, тобто комерційні банки активно застосовували випуск банкнот для нагромадження капіталу. Це призвело до суттєвого розширення грошової маси і підвищення значення готівкового обігу банкнот: банкноти витісняли повноцінні монети з обігу.

Бурхливий розвиток ринку вимагав надійного купівельного та платіжного засобу, який би користувався всенародною довірою та обертався на території усєї країни. Того часу децентралізована емісія банкнот дозволяла практично будь-яким комерційним банкам (незалежно від їх розміру та популярності серед населення) випускати гроші в обіг. До того ж, окремі комерційні банки зловживали випуском банкнот, що призводило до неможливості останніх задовольнити підвищений попит їх клієнтів щодо обміну банкнот банків на золото. Це спричиняло банкрутство окремих банків та посилення недовіри до обігу банкнот.

Така ситуація обмежувала можливості держави в управлінні економікою за допомогою кількості грошей, що знаходяться в обігу і вимагала прийняття державою певних заходів, які дозволяли би регулювати грошовий обіг та захищати інтереси вкладників комерційних банків.

Такими заходами держави стали спочатку обмеження кількості комерційних банків, що мали право на випуск банкнот – як правило, це були найбільші та надійні банки. Окрім того, критерії щодо величини активів та надійності цих банків з часом зростали, що привело до процесу централізації банкнотної емісії у декількох великих комерційних банках. Наслідком цього

процесу стало закріплення за одним банком монопольного права на випуск банкнот.

Отже, в історичному плані саме централізація банкнотної емісії привела до появи центральних емісійних банків.

Наприклад, в Англії станом на 1 січня 1844 р. правом на самостійну емісію національної грошової одиниці володіли 279 великих комерційних банки. Емісія цих банків складала 8 млн. фунтів стерлінгів, а центрального банку – 19 млн. фунтів стерлінгів, або відповідно 30 і 70% загального емісійного фонду держави. На початок 1901 р. кількість банків, що мала право на емісію, скоротилась до 60, а розмір їх емісії – до 1 млн. фунтів стерлінгів, що становило лише 0,03% загальної емісії країни. Це означає, що у другій половині минулого століття монопольне право на емісію грошей фактично затвердилось за Банком Англії.

Схожий еволюційний шлях розвитку пройшли більшість центральних банків європейських країн (Франція, Німеччина, Росія тощо), у яких централізація банкнотної емісії була завершена на початку ХХ ст. У більшості інших країн цей процес відбувся протягом першої половини ХХ ст. і був пов'язаний, як правило, із заснуванням центрального банку шляхом надання йому законодавчо відповідних повноважень.

У різні часи банк, наділений монопольним правом емісії грошей, називався по-різному: спочатку – емісійним, а згодом – центральним чи національним, що відповідало його ключовій ролі у кредитній системі тієї чи іншої країни.

Отже, історично в світі склалося два шляхи виникнення центральних банків:

- 1) **еволюційний** – становлення центрального банку відбувалося протягом тривалого періоду часу шляхом поступового закріплення за ним монопольної емісії банкнот (Банк Англії, Банк Голландії, Банк Франції). Центральні банки цих країн виникли на базі найбільших комерційних банків, у яких з розвитком кредитної системи відбувалася концентрація банкнотної емісії;
- 2) **директивний** – держава приймала рішення про заснування центрального банку, закріпивши за ним з моменту створення монопольне право випуску грошей у країні, наділивши його також функціями регулювання діяльності комерційних банків та грошово-кредитного регулювання економіки (Федеральна резервна система США, Резервний банк Австралії, Національний банк України).

Протягом XVIII-XIX століть в грошовому обігу існувала система золотомонетного стандарту, при якому законодавчо закріплювався безпосередній обіг золотих монет, їх безперешкодний обмін на паперові банкноти. Така система вимагала мінімального втручання держави у грошову сферу, оскільки відносна стабільність грошової маси забезпечувалася стихійним пристосуванням кількості грошей в обігу до потреб товарного обігу (надлишок грошей вільно міг бути обмінений на золоті монети і перетворений у скарб).

Починаючи з XX століття, відбувся процес переходу від золотомонетного стандарту до системи обігу нерозмінних на золото грошей, позбавлених власної вартості. Ця система вже не мала механізму, який би міг стихійно регулювати кількість грошей в обігу, і тому вона вимагала створення відповідного державного органу, який би забезпечував регулювання кількості грошей в обігу. Таким органом став центральний банк.

Наділення одного банку монопольним правом на випуск банкнот у країні привело до створення дворівневої банківської системи. На першому рівні знаходився один банк, що мав статус центрального. На нього покладалась відповідальність за вирішення макроекономічних завдань у грошово-кредитній сфері, а саме підтримка стабільності національних грошей та забезпечення стабільного функціонування усієї банківської системи. На другому рівні банківської системи знаходились решта банків, що виконували комплекс функцій кредитно-розрахункового обслуговування суб'єктів господарювання. Протягом XX ст. центральні банки закріплювали своє ключове становище в грошово-кредитній системі країн, вдосконалюючи ефективність свого впливу на економіку та сприяючи досягненню загальнодержавних цілей та завдань.

На сучасному етапі, в умовах глобалізації світового фінансового ринку, діяльність центральних банків розвивається у таких напрямках:

- ✓ співробітництво центральних банків на міждержавному рівні:
  - створення Банку міждержавних розрахунків (Швейцарія), засновниками якого стали центральні банки більшості розвинутих країн з метою сприяння співробітництва, полегшення проведення міжнародних розрахунків;

- створення Комітету з банківського регулювання та нагляду (Базельського Комітету), метою діяльності якого є розроблення на основі дослідження світового банківського досвіду принципів ефективного банківського нагляду та рекомендацій центральним банкам щодо процедури аналізу банківських ризиків та критеріїв їх оцінки;
- ✓ співпраця центральних банків з міжнародними валютно-кредитними та фінансовими організаціями (Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, Світовий банк, Міжамериканський банк розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Азіатський банк розвитку та ін.);
- ✓ створення наднаціональних центральних банків певних груп країн (Європейський центральний банк).

1.3. Статус центрального банку

Статус центрального банку – не лише найважливіший елемент становлення даного інституту в економіці, а й фактор, що має велике політичне та економічне значення для розвитку ринкової інфраструктури. Положення центрального банку є відображенням тих процесів, що відбуваються в економіці, рівня розвитку її політичних інститутів, демократичних традицій суспільства, його економічної культури тощо.

В умовах адміністративної економіки центральні (державні) банки підпорядковувались урядам різних країн. Це положення, як правило, закріплювалося конституційними нормами. Наприклад, у Конституції колишнього СРСР (стаття 14) зазначалося, що керівництво емісійною справою в країні, як і всією грошовою та кредитною системою в цілому, є виключним правом уряду СРСР. Відповідно до цього розміри грошової емісії визначалися на урядовому рівні. Тому на державний банк СРСР як емісійний центр країни покладалася функція лише технічного забезпечення директив уряду щодо питань грошового обігу. Йшлося лише про функцію “друкарського верстата”, який слухняно забезпечував виконання розроблених урядом планів грошової емісії.

Ще обмеженішими були функції республіканських банківських установ. Державний банк СРСР вважався загальносоюзною банківською установою, в структурі якого республіканські банки виконували роль філій.

В умовах ринкової економіки центральні банки є, як правило, установами, юридично незалежними від виконавчих органів влади. Їхнє головне призначення – забезпечення стійкості національної грошової одиниці та регулювання і координація діяльності грошово-кредитної сфери. У своїй діяльності центральні банки мають керуватися лише державними інтересами та чинним законодавством.

Правовий статус центральних банків розвинутих країн закріплений у правових актах: законах про центральні банки та їх статутах, законах про банківську та кредитну діяльність, у валютному законодавстві. Зазвичай основним правовим актом, що регулює діяльність центрального банку, є Закон про центральний банк, де визначено його організаційно-правовий статус, функції, процедуру призначення вищого керівного складу, взаємовідносини з державою і національною банківською системою. Даний закон встановлює повноваження центрального банку як емісійного інституту країни.

Організаційно-правові основи центральних банків промислово розвинутих країн різні. За характером власності центральні банки можна поділити на три види:

- 1) державні – 100% капіталу центрального банку цих країн належить державі (Франція, Велика Британія, Німеччина, Іспанія, Україна);
- 2) акціонерні – увесь капітал цих банків може належати комерційним банкам (наприклад, у США) чи іншим фінансовим установам (наприклад, в Італії 100% капіталу центрального банку належить банкам та страховим компаніям);
- 3) змішані – держава володіє лише частиною капіталу центрального банку (наприклад, у Японії 55% капіталу знаходиться у власності держави і 45% – у приватних осіб, у Швейцарії – 57% є власністю кантонів і 43% – власність приватних осіб).

Держава, тим не менше, в усіх країнах відіграє провідну роль у формуванні органів управління центрального банку, незалежно від частки володіння державою капіталом центрального банку.

Характер взаємовідносин центральних банків з урядовими державними структурами за своїм змістом і формою істотно відрізняються в різних країнах. Якщо спробувати узагальнити картину взаємодії центрального банку з урядом, то в загальному плані можна виділити *дві полюсні макросистемні моделі*:

- 1) центральний банк виступає агентом міністерства фінансів і провідником його грошово-кредитної політики;
- 2) центральний банк є незалежним від уряду, що забезпечує йому самостійність у проведенні грошово-кредитної політики без тиску з боку органів влади.

Проте на практиці жодна з цих схем у чистому вигляді не отримала поширення через різноманітність форм організації політичної влади й неадекватність економічного розвитку в різних країнах. У більшості країн функціонує проміжна модель, у межах якої використовуються принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком при певному ступені незалежності останнього.

Під незалежністю центрального банку від уряду слід розуміти дві її форми:

- 1) **політична незалежність** – це автономія (самостійність) центрального банку при встановленні цільових орієнтирів грошової маси;
- 2) **економічна незалежність** – це самостійність центрального банку при виборі інструментів грошово-кредитної політики.

Умовами політичної незалежності центрального банку є встановлення порядку призначення членів його керівного органу або керуючого, ухвалення прийнятого банком рішення з боку уряду і (або) парламенту. *Економічна незалежність* виражається у тому, що центральний банк не зобов'язаний автоматично видавати грошові кошти урядові для фінансування державних витрат й віддавати йому перевагу при наданні кредитів.

Незалежність центрального банку в цілому визначається такими факторами:

- ✓ *незалежність від уряду.* Ця умова є обов'язковою. Якщо центральний банк зобов'язаний виконувати вказівки уряду, то він не зможе підтримувати стабільність цін, оскільки відчуватиме тиск з боку уряду;
- ✓ *особиста незалежність членів органів управління центрального банку.* Незалежність органів управління центрального банку забезпечуватиметься у тому випадку, якщо вони призначаються на достатньо тривалий період часу. У випадку їх повторного призначення виникає небезпека зменшення обсягів їх особистої незалежності;
- ✓ *юридичний статус банку,* що визначається можливостями внесення змін у статут (закон) центрального банку. Чим докладніше внести зміни в статут, то надійніше забезпечується незалежність центрального банку.

Ім. Василя Стефаника
642742 17

Незалежний статус центрального банку дає йому змогу не пов'язувати свої дії з динамікою політичної кон'юнктури, а забезпечувати реалізацію грошово-кредитної політики, використовуючи при цьому найефективніші засоби. Він повинен мати можливість бути противагою уряду, який може вирішувати економічні питання, керуючись суто політичними міркуваннями (наприклад, майбутніми виборами) і тому використовувати популістські методи.

Сучасна економічна теорія наголошує на інфляційному нахилі економічної політики. Йдеться про те, що уряди країн намагаються стимулювати зростання випуску продукції в короткотерміновому періоді, створюючи додаткову інфляцію. Органи грошово-кредитного регулювання повинні протистояти цьому, забезпечуючи стабільність цін. Основним тут є переконання суб'єктів економіки щодо обіцянок уряду і центрального банку підтримувати низький рівень інфляції. Проте, як підтверджує минулий досвід, населення не дуже вірить обіцянкам.

Вирішенням цієї проблеми є розмежування відповідальності за проведення монетарної політики від політичної влади і закріплення цього у законодавстві. Згідно з цією точкою зору, центральним банкам необхідно надати свободу формулювати і здійснювати монетарну політику відповідно до основних цілей, закріплених у законодавстві. На підтвердження цього можна навести такі аргументи:

- 1) посилення монетарної політики, що полягає у контролі за грошовою масою, погіршує бюджетні позиції уряду. Зниження податкових надходжень, спричинене низьким рівнем економічної активності, погіршує бюджетний дефіцит і створює соціальну напругу в країні. Для покращення такої ситуації уряд може використати емісійні гроші. Чим впливовішим є уряд, тим з більшою вірогідністю він примусить центральний банк проводити політику, бажану для нього. Чим незалежнішим є центральний банк, тим менше він зважає на політичний вплив з боку уряду;
- 2) політики, що діють на власний розсуд, часто бажають використати зростання грошової маси в короткотерміновому періоді для зниження безробіття. Проте використання цього інструменту призведе до підвищення інфляційних очікувань, що спричинять більший рівень інфляції без покращення ситуації з безробіттям. Тобто урядова політика спрямована на максимізацію соціального

добробуту, наслідком чого є тенденція до інфляційної політики. Центральні банки не піклуються про соціальний добробут у широкому розумінні цього слова, їхнім завданням є забезпечення стабільності цін. Таким чином, інфляційний нахил політики уряду зникне, якщо проведення монетарної політики здійснюється на розсуд центрального банку;

- 3) якщо домінує фіскальна політика, наприклад якщо органи грошово-кредитного регулювання не можуть вплинути на розмір дефіциту державного бюджету, грошова пропозиція стає ендегенною величиною. Це означає: якщо держава не може (чи не бажає) більше здійснювати додаткові борги, органи монетарного регулювання змушені будуть фінансувати бюджетний дефіцит за допомогою емісії. Якщо ж домінує монетарна політика, фіскальні органи змушені будуть зменшувати бюджетний дефіцит. Грошово-кредитна політика за інших рівних умов більшим чином є визначальною, якщо центральний банк є незалежним.

Водночас незалежність центрального банку об'єктивно не може бути абсолютною. У тактичних питаннях щодо регулювання економіки вона не повинна суперечити стратегічним цілям економічної політики органів державного управління. Як головна кредитна інституція держави, центральний банк повинен враховувати загальноекономічні цілі та узгоджувати свої дії з урядом й іншими державними установами, що формують економічну й фінансову політику. Регулярні контакти між представниками центрального банку й державних органів влади підвищують ступінь довіри останніх до дій центрального банку та сприяють досягненню ним головної цілі – забезпечення стабільності цін. Таким чином, виконанню даного завдання може сприяти періодична звітність центрального банку про свою діяльність перед парламентом.

Ступінь незалежності центрального банку від виконавчої влади у різних країнах неоднаковий (табл. 1.1).

Вважається, що найбільшою незалежністю в проведенні грошово-кредитної політики володіє центральний банк Німеччини – Бундесбанк (на сьогодні Європейський центральний банк, що перейняв законодавче визначення свого статусу саме з німецького законодавства), незалежність якого передбачена Законом про Бундесбанк. У статті 12 цього Закону зазначається, що Бундесбанк

повинен підтримувати економічну політику федерального уряду, доки вона не суперечить виконанню основних обов'язків банку (функцій щодо забезпечення стабільності валюти). Повноваження чітко розмежовані: Бундесбанк відповідає за монетарну політику, уряд – за фіскальну.

Таблиця 1.1

**Незалежність центральних банків країн
Європейського Співтовариства (станом на 1999 р.)**

Центральний банк	Незалежність від вказівок органів державної влади	Стабільність цін як юридично закріплена у статуті ціль	Кредитування уряду
Німецький Бундесбанк	так	так	вельми обмежене
Банк Англії	ні	ні	немає юридичних обмежень
Банк Франції	у достатній мірі	ні	є верхня межа
Банк Італії	ні	ні	обмежень немає
Банк Нідерландів	де-факто	так	вельми обмежене
Національний банк Бельгії	вимагається співробітництво	ні	необмежене
Центральний банк Ірландії	у достатній мірі	так	на розсуд банку
Національний банк Данії	у достатній мірі	ні	офіційна угода щодо ліміту
Банк Іспанії	ні	ні	необмежене
Банк Португалії	частково	ні	вельми обмежене
Банк Греції	ні	ні	широкі можливості

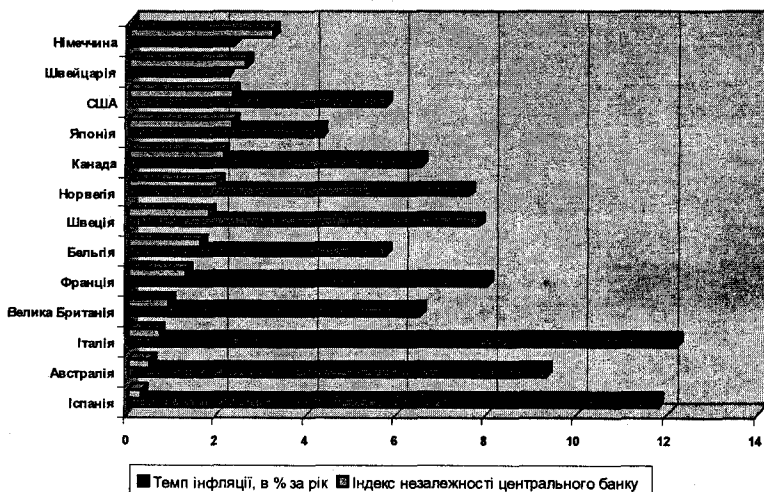
Дослідження важливості незалежного статусу центрального банку широко представлено у зарубіжній економічній літературі. Основною причиною цього є встановлення тісного зв'язку між незалежністю центрального банку та інфляцією: що більшою є незалежність, то меншим є рівень інфляції у країні (рис. 1.1).

Типовою ілюстрацією такого зв'язку є порівняння Великої Британії, у якій Банк Англії донедавна значно залежав від уряду, з Німеччиною, Бундесбанк якої є одним із найнезалежніших банків світу. У післявоєнний період рівень інфляції у Великій

Британії більш ніж удвоє перевищував рівень Німеччини (у середньому 5,5% проти 2,8%). До того ж реальний приріст ВВП у Великій Британії виявився значно нижчим (2,0%), ніж приріст у Німеччині (3,5%).

Рис. 1.1

Взаємозв'язок між рівнем незалежності центрального банку і рівнем інфляції в розвинутих країнах у 1980-ті роки

Ще одним доказом залежності рівня інфляції від ступеня незалежності центрального банку є недавнє дослідження, проведене науковцями Принстонського університету, які узагальнили двадцять різних досліджень щодо взаємозв'язку між незалежністю центрального банку й інфляцією. У 18-ти із них автори прийшли до висновку: більший рівень незалежності центрального банку асоціюється з нижчим рівнем інфляції.

Отже, як свідчить досвід розвинутих країн, більший рівень самостійності центрального банку в проведенні своїх операцій забезпечує стабільніше й ефективніше функціонування фінансово-кредитної системи зокрема та економіки у цілому. Важливим фактором цінової стабільності у країнах із незалежним централь-

ним банком є низькі інфляційні очікування, що ґрунтуються на довірі суспільства до грошово-кредитної політики, яка виключає можливість політичного тиску на рішення банку.

Із прийняттям Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет та Закону про економічну самостійність України розпочався складний процес становлення банківської системи нашої держави. Важливою віхою в цьому процесі стало прийняття 20 березня 1991 р. Верховною Радою Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Статтею 1 цього Закону визначено два вельми важливі положення. У ній, з одного боку, утверджується самостійний характер банківської системи України, з іншого – визначено її дворівневий характер. Як зазначено в цій статті, "банківська система складається з Національного банку України та комерційних банків... різних видів і форм власності". Водночас статтею 7 визначено, що Національний банк (НБУ) підзвітний лише Верховній Раді України. Ці та інші положення Закону "Про банки і банківську діяльність" переконливо свідчать про те, що в Україні закладено необхідний правовий фундамент для розбудови банківської системи відповідно до вимог ринкової економіки.

Закон "Про банки і банківську діяльність", прийнятий ще у березні 1991 р., не забезпечував належним чином правову регламентацію діяльності Національного банку. Формально цей закон забезпечував достатню незалежність НБУ, та у зв'язку з постійною боротьбою законодавчої та виконавчої гілок влади за контроль над емісійною діяльністю Національного банку, законодавчо закріплена незалежність останнього зводилася до незалежності лише у технології банківської діяльності. Визначенням стратегії грошово-кредитного регулювання НБУ самостійно займатися не міг.

Саме тому гостро назріла необхідність прийняття спеціального Закону "Про Національний банк України", який підвищував би відповідальність цього інституту за забезпечення монетарної стабільності як запоруки успішного економічного розвитку, чітко визначав статус Національного банку, його роль і місце у системі органів державної влади зокрема та суспільстві у цілому.

Про важливість остаточного визначення статусу Національного банку свідчить і той факт, що проект закону “Про Національний банк України” існував понад чотири роки у різних його варіантах, хоча Верховною Радою був прийнятий лише у травні 1999 р. Це переконує у наявності серйозних розбіжностей у поглядах політиків і економістів нашої країни на роль і місце Національного банку в інституційно-правовій структурі економіки України.

Статус і принципи діяльності НБУ визначені у Конституції – основному законі держави. Статті, що стосуються функціонування Національного банку, вміщені у двох розділах, присвячених законодавчій та виконавчій владі. Це не випадково, оскільки мова йде про центральний банк держави, що очолює її національну фінансово-кредитну систему. За своїм правовим статусом НБУ є однією з найважливіших інституцій держави, не входячи при цьому до жодної з гілок влади.

Відповідно до статті 99 Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України та цінової стабільності. Отже, Національний банк відповідає не тільки за стабільність гривні щодо іноземних валют, а й за стабільність споживчих цін, що надзвичайно важливо для підвищення життєвого рівня населення. Центральний банк, посилаючись на Конституцію, повинен підтримувати економічну політику уряду, доки вона не суперечитиме забезпеченню стабільності грошової одиниці.

Умовно сферу дій НБУ можна поділити на дві частини:

- 1) економічна політика країни й уряду в цілому (участь у розробках, обговоренні та реалізації економічної політики і програм уряду);
- 2) сфера безпосередньої діяльності банку: гроші, кредит, капітал, цінні папери, іноземна валюта та інші цінності.

У Законі “Про Національний банк України” фіксується, що у сфері своєї безпосередньої діяльності банк наділений повною незалежністю. Стаття 53, зокрема, проголошує: “Не допускаються втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління Національного банку”. Це означає, що будь-який орган державної влади, законодавчої чи

виконавчої, не має права давати вказівки обов'язкового характеру центральному банку держави. Вплив на нього має тільки Закон.

Важливо також відзначити, що Національному банку України відповідно до статті 93 Конституції надане право законодавчої ініціативи. Таке положення ще раз підкреслює незалежний статус Національного банку в системі органів влади нашої держави.

Важливість незалежності Національного банку особливо актуальна в Україні, оскільки грошово-кредитна політика останнього протягом 1992-1995 рр. перебувала під значним впливом рішень органів виконавчої влади. Особливо це проявлялося у розмірах кредитів державним органам управління, які надавались в основному за рахунок емісії, що підживало монетарні спроби Національного банку до стабілізації.

Національний банк не може бути ані урядовим, ані президентським банком, а повинен готувати монетарні та фінансові плани відповідно до національного економічного плану. Лише в цьому випадку можна створити інституційний механізм управління монетарною сферою з єдиним центральним банком, єдиною грошово-кредитною політикою та дієвою системою монетарного контролю захисту національної валюти.

Проте автономія центрального банку не означає відсутність співробітництва між центральним банком, урядом і парламентом, а також іншими державними органами. Ці інституції повинні погоджувати між собою економічні дії і політику, яку вони проводять у країні. Особливо це стосується економічної програми уряду, бюджету, що ним розробляється і схвалюється парламентом, та принципів грошово-кредитної політики, які розробляє центральний банк.

Незалежність Національного банку полягає в тому, що НБУ відповідно до основ бюджетної, економічної політики формує грошово-кредитну політику. Економічну і фінансову політику розробляє уряд, а парламент затверджує її. Національний банк, отримавши документи, що визначають економічну і фінансову політику, самостійно (у межах затвердженої парламентом фінансової політики уряду) розробляє відповідну монетарну політику і специфічні фінансові інструменти, які б забезпечили якісне

виконання політики, прийнятої парламентом. Верховна Рада не втручається у розробку монетарної політики і не затверджує її. Це завдання лише центрального банку. Національний банк повинен підтримувати економічну програму уряду доти, доки вона не суперечитиме виконанню основної функції українського центрального банку – забезпечення стабільності власної грошової одиниці (стаття 99 Конституції України).

Виведення центральних банків з-під контролю виконавчої влади вимагається і відповідно до маастрихтських угод. Україна, яка стала 37-м членом Ради Європи, повинна розробляти свої закони таким чином, щоб вони були сумісними з принципами Угоди про створення Євросоюзу, оскільки стратегічною метою України повинно бути входження до цієї організації.

1.4. Структура Національного банку України

Важливе значення для ефективної діяльності центрального банку, проведення ним незалежної політики займає законодавчо закріплена система його організації й управління.

Існують *дві моделі організаційної побудови* центральних банків розвинутих країн:

- 1) центральний банк проводить грошово-кредитну політику, що розглядається як частина інструментарію, котрим володіють органи влади для регулювання економіки. Монетарна політика, як і бюджетна, структурна політика, політика доходів, використовується для досягнення економічних і соціальних завдань уряду. Така модель організації діяльності центральних банків характерна, наприклад, для Великої Британії та Японії;
- 2) перед центральним банком ставиться конкретна ціль – підтримувати стабільність цін (чи національних грошей) за допомогою спеціально призначених для цього інструментів грошово-кредитної політики, на котру не впливають політичні органи влади. У рамках цієї моделі, що існує, наприклад, у більшості Європейських країн (у т.ч. і в Україні), центральний банк є одночасно незалежним і виконує суворо визначені завдання.

Відповідно до статті 22 Закону України “Про Національний банк України” структура НБУ будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

До системи Національного банку входять:

- центральний апарат, розташований у м. Київ;
- Кримське республіканське і 24 обласних управлінь;
- розрахункові палати;
- Банкотно-монетний двір;
- фабрика банкотного паперу;
- Державна скарбниця України;
- Центральне сховище;
- спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ.

У межах чинного законодавства Національний банк України самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації спеціалізованих підприємств, інших структурних одиниць та підрозділів, затверджує їх статuti та положення.

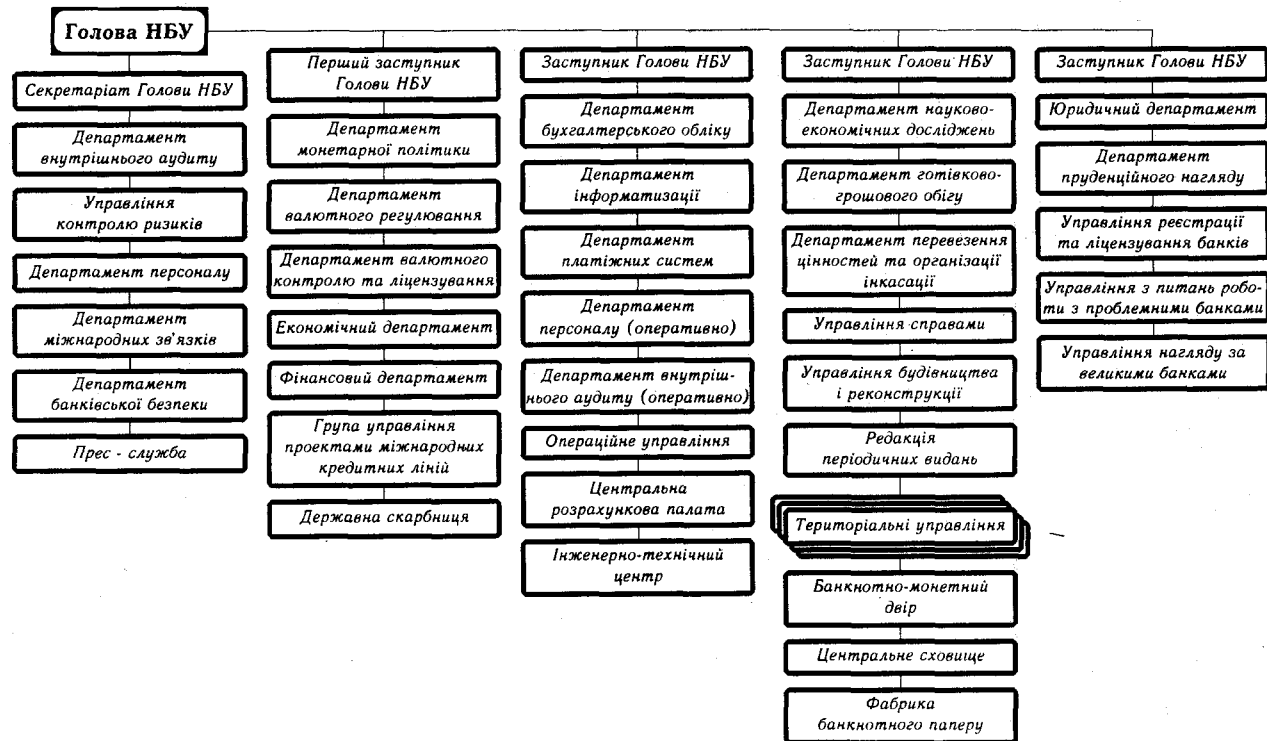
Філії (територіальні управління) Національного банку не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені Національного банку в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій Національного банку визначаються Положенням, яке затверджує Правління Національного банку.

Структура центрального апарату НБУ заснована на засадах лінійно-функціонального принципу. Під структурою центрального апарату НБУ слід розуміти сукупність його підрозділів, схем розподілу між ними функцій та повноважень, покладених на банк, а також систему взаємовідносин цих підрозділів. Від ефективності побудови структури центрального апарату Національного банку значною мірою залежить прийняття та виконання управлінських рішень у грошово-кредитній сфері.

До складу центрального апарату НБУ входить 17 департаментів та 10 самостійних управлінь (рис. 1.2 на с. 26), а саме:

- 1) департамент пруденційного нагляду;
- 2) департамент монетарної політики;
- 3) департамент валютного регулювання;
- 4) департамент валютного контролю та ліцензування;
- 5) економічний департамент;
- 6) департамент науково-економічних досліджень;
- 7) департамент готівково-грошового обігу;

Структура Національного банку України

- 8) департамент платіжних систем;
- 9) департамент бухгалтерського обліку;
- 10) департамент інформатизації;
- 11) фінансовий департамент;
- 12) юридичний департамент;
- 13) департамент міжнародних зв'язків;
- 14) департамент перевезення цінностей та організації інкасації;
- 15) департамент внутрішнього аудиту;
- 16) департамент банківської безпеки;
- 17) департамент персоналу;
- 18) управління контролю ризиків;
- 19) Секретаріат Голови Правління (з правами самостійного управління);
- 20) прес-служба (з правами самостійного управління);
- 21) редакція періодичних видань Національного банку України;
- 22) управління будівництва і реконструкції;
- 23) управління реєстрації та ліцензування банків;
- 24) управління з питань роботи з проблемними банками;
- 25) управління нагляду за великими банками;
- 26) управління справами;
- 27) група управління проектами міжнародних кредитних ліній.

1.5. Керівні органи Національного банку України

Керівними органами НБУ є Рада Національного банку України та Правління Національного банку.

Рада НБУ покликана здійснювати контроль за проведенням грошово-кредитної політики виконавчими структурами центрального банку (стаття 100 Конституції України). Рада Національного банку складається із 15 осіб. Як впливає з Конституції, цей орган створюється на паритетних засадах як Президентом, так і парламентом (стаття 106, п.12; стаття 85, п.19). Голова Національного банку входить до складу Ради НБУ за посадою.

Членом Ради Національного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь в галузі економіки та фінансів і при цьому має досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади України або банківській установі, чи наукової роботи за фінансовою або економічною тематикою.

Строк повноважень членів Ради Національного банку – 7 років, крім Голови НБУ, який призначається на строк здійснення його повноважень на посаді. Голова Ради Національного банку та його заступник обираються Радою НБУ строком на три роки.

Згідно з статтею 9 Закону України “Про Національний банк України” основним повноваженням Ради НБУ є розробка відповідно до програми економічного розвитку, основних параметрів економічного та соціального розвитку України щорічно до вересня **Основних засад грошово-кредитної політики**, також здійснення контролю за їх виконанням. Іншими функціями Ради НБУ є:

- ✓ аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку країни;
- ✓ затвердження кошторису доходів та витрат НБУ;
- ✓ визначення аудиторської компанії для проведення зовнішньої аудиторської перевірки НБУ;
- ✓ розгляд аудиторського висновку та затвердження бухгалтерського балансу НБУ;
- ✓ розподіл прибутку НБУ за звітний бюджетний рік;
- ✓ оцінка діяльності Правління НБУ тощо.

Рада НБУ має право також вносити рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики, має право застосування відкладально вето щодо рішень Правління НБУ з окремих питань:

- ✓ диверсифікації активів Національного банку та їх ліквідності;
- ✓ лімітів позабалансових зобов'язань;
- ✓ формування резервів, покриття фінансових ризиків;
- ✓ порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;
- ✓ мінімального розміру золотовалютних резервів та ін.

Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

Сформувавши з прийняттям Закону “Про НБУ” дворівневу систему органів управління Національним банком, Україна продовжила традиції центральних банків більшості розвинутих країн, у законодавстві яких передбачено створення, поряд основними керівними, додаткових дорадчих і консультативних органів управління.

Проте у розвинутих країнах, як правило, члени Ради є менш заангажованими порівняно з Україною. Призначення половини складу Ради НБУ президентом, а половини – парламентом не є цілком правильним, оскільки вже у самому механізмі формування Ради НБУ закладені протиріччя між виконавчою і законодавчою владою. У такому складі керівний орган НБУ може де-факто перетворитися на зовнішній орган політичного контролю і нагляду за Національним банком і монетарною політикою.

Наприклад, у Німеччині – Рада центрального банку складається з відомих банкірів, економістів, політиків, а не представників владних структур. Заслугує на увагу також досвід Франції у створенні системи управління центральним банком: при Банку Франції створено Раду монетарної політики, до складу якої, крім Голови банку і двох його заступників, входять незалежні фахівці, які представляють інтереси суспільства і не можуть бути замінені до закінчення строку їх повноважень: голова страхової компанії, журналіст, професор економіки, промисловець, банкір та член парламенту. Раду НБУ слід було б доповнити присутністю відомих науковців у галузі банківської діяльності, банкіром. Такий крок зменшить заангажованість Ради НБУ, сприятиме ефективнішому виконанню Національним банком своїх основних функцій.

Безпосереднім виконавчим керівним органом НБУ є **Правління** Національного банку України, яке здійснює управління діяльністю центрального банку. Очолює Правління – Голова Національного банку. До його складу входять також заступники Голови НБУ за посадою. Кількісний та персональний склад Правління НБУ затверджується Радою Національного банку за поданням Голови НБУ і становить на даний момент 15 чоловік.

Формування складу Правління НБУ здійснюється за функціональним принципом. До його складу, окрім Голови НБУ, його першого заступника та трьох заступників, входять:

- ✓ директор департаменту монетарної політики;
- ✓ директор департаменту валютного регулювання;
- ✓ директор Генерального департаменту банківського нагляду;
- ✓ головний бухгалтер – директор департаменту бухгалтерського обліку;

- ✓ директор департаменту інформатизації;
- ✓ директор департаменту персоналу;
- ✓ директор фінансового департаменту;
- ✓ директор юридичного департаменту;
- ✓ начальник Головного управління НБУ по м. Києву та Київській області;
- ✓ начальник Головного управління НБУ в АР Крим.

Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій відповідно до статей 6 і 7 Закону “Про Національний банк України” та здійснює управління діяльністю Національного банку. Таким чином, Правління НБУ вирішує, в основному, організаційні, координаційні та контрольні питання діяльності Національного банку.

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років.

Голова Національного банку керує діяльністю Національного банку; діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями; розподіляє обов'язки між заступниками Голови Національного банку; приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності Національного банку, крім віднесених до виключної компетенції Ради Національного банку та Правління Національного банку відповідно до Закону “Про НБУ”.

Голова НБУ одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність Національного банку.

Голова Національного банку має одного першого заступника та трьох заступників, які призначаються та звільняються ним за погодженням з Радою Національного банку.

1.6. Функції та операції Національного банку України

Значущість центральних банків багато в чому визначається тими функціями, котрі вони виконують. Якщо узагальнити міжнародну практику, то можна виділити такі важливі сфери діяльності, що притаманні більшості центральних банків промислово розвинутих країн:

- ✓ емісія грошей та регулювання цінності національної валюти;
- ✓ проведення грошово-кредитної політики всередині країни;
- ✓ забезпечення кредитними ресурсами комерційних кредитних організацій (кредитор останньої інстанції для комерційних банків);
- ✓ підтримка курсу національної валюти на міжнародному фінансовому ринку (функція валютного центру);
- ✓ виконання фінансових доручень уряду (банк уряду).

Функція центрального банку як *емісійного центру* країни є визначальною у його діяльності. На сучасному етапі центральний банк володіє виключним правом щодо випуску в обіг готівки, що відбувається у процесі кредитування комерційних банків, державного бюджету, купівлі цінних паперів, номінованих в іноземній валюті. В період золотого монометалізму банкноти центрального банку мали подвійне забезпечення – золотом і комерційними векселями (товарне забезпечення). Після відходу від системи золотого стандарту емісія банкнот здійснюється у більшості випадків під зобов'язання уряду. У зв'язку з цим безпосередній зв'язок банкнот з товарним обігом значно послабився.

Проведення грошово-кредитної політики полягає у сукупності заходів центрального банку, спрямованих на зміну грошової маси в обігу, обсягу кредитів, рівня процентних ставок та інших показників грошового обігу та ринку позичкових капіталів. Розробка та проведення грошово-кредитної політики включає в себе комплекс заходів, основними серед яких є:

- ✓ визначення напрямів розвитку грошово-кредитної політики (цільовий орієнтир);
- ✓ визначення основних інструментів грошово-кредитного регулювання;
- ✓ створення та ведення статистичної бази даних щодо монетарної сфери (грошова маса, кредити, заощадження);
- ✓ проведення досліджень щодо проблем економіки та грошово-кредитної сфери країни з метою підвищення ефективності грошово-кредитної політики та ін.

Важлива роль центрального банку в кредитній системі полягає в тому, що він взаємодіє в основному лише з комерційними банківськими установами. З метою недопущення дестабілізуючих процесів у кредитній системі країни центральний банк у період напруженого стану на грошовому ринку виступає для комерційних банків *кредитором останньої інстанції*. Він здійснює короткострокове кредитування банківських закладів у вигляді переобліку векселів чи застави цінних паперів у випадку тимчасової втрати їх ліквідності.

Окрім того, центральний банк є необхідним для нагляду та регулювання процесу здійснення фінансових платежів окремих осіб, фірм та депозитних закладів з метою забезпечення нормальної щоденної роботи фінансової системи. Таку функцію центрального банку економісти називають *гарантом стабільності фінансової системи*. Як кредитор останньої інстанції та гарант стабільності фінансової системи центральний банк функціонує як *банк банків*.

Важливою функцією центрального банку є також *підтримка обмінного курсу національних грошей* щодо іноземних валют. При золотому стандарті в основі валютного курсу лежав валютний паритет, що дозволяло валютним курсам бути відносно стійкими. Це забезпечувалось розміном банкнот на золото. При паперово-грошових системах межі коливань валютного курсу фактично відсутні, що зумовлює необхідність центрального банку втручатися у політику курсоутворення національних грошей з метою недопущення значних коливань валютного курсу.

Центральні банки, будучи *фінансовими агентами уряду*, виконують цілий комплекс операцій для обслуговування уряду:

- ✓ обслуговування державного боргу;
- ✓ касове виконання державного бюджету;
- ✓ ведення поточних рахунків урядових установ;
- ✓ проведення політики щодо розміщення державних цінних паперів;
- ✓ переказ валютних коштів при здійсненні розрахунків уряду з іншими країнами;
- ✓ кредитування уряду (в окремих випадках) та ін.

Серед численних функцій центральних банків необхідно виділити основні, без яких неможливе виконання головного завдання центрального банку – збереження стабільності національної грошової одиниці, – і додаткові, що сприяють вирішенню цього завдання (рис. 1.3).

Основні функції, що застосовуються всіма (без винятку) центральними банками, поділяються на регулюючі, контрольні й обслуговуючі.

Рис. 1.3

Функції центрального банку

Основне завдання

Збереження стабільності національної грошової одиниці

Основні функції

Додаткові функції

Регулюючі

Контролюючі

Обслуговуючі

Управління державним боргом

Управління сукупним грошовим оборотом

Здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи

Організація платіжно-розрахункових відносин комерційних банків

Проведення аналітичних досліджень і ведення статистичної бази даних

Регулювання грошово-кредитної сфери

Проведення валютного контролю

Кредитування банківських установ та уряду

Виготовлення банкнот

Регулювання попиту і пропозицій на кредит

Виконання ролі фінансового агента уряду

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням (забезпечення грошової стабілізації), проте сприяють його реалізації. До таких функцій належать управління державним боргом, проведення аналітичних досліджень і ведення статистичної бази даних, виготовлення банкнот та інші.

Серед усіх функцій центрального банку найважливішими є функції в системі регулювання пропозиції грошей.

Основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України (стаття 6 Закону "Про НБУ"). На виконання цієї функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності.

Іншими функціями Національного банку України, відповідно до статті 7 Закону "Про НБУ" є (див. Закон "Про Національний банк України" на с.252-253):

- ✓ проведення грошово-кредитної політики;
- ✓ монопольне здійснення емісії національної валюти України та організація її обігу;
- ✓ організація системи рефінансування комерційних банків;
- ✓ встановлення для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності;
- ✓ організація створення та методологічного забезпечення системи грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- ✓ визначення системи, порядку і форм платежів;
- ✓ визначення напрямів розвитку сучасних електронних банківських технологій;
- ✓ здійснення банківського регулювання та нагляду;
- ✓ складення платіжного балансу, здійснення його аналізу та прогнозування;
- ✓ здійснення валютного регулювання, організація і здійснення валютного контролю;
- ✓ накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- ✓ аналіз стану грошово-кредитних, фінансових та валютних відносин;
- ✓ організація інкасації та перевезення банкнот і монет, інших цінностей;
- ✓ здійснення інших функцій у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Розділ 2

ГРОШОВО–КРЕДИТНА ПОЛІТИКА, ЇЇ СУТЬ ТА ЦІЛІ

- § 2.1. Соціально-економічна сутність грошово-кредитної політики
- § 2.2. Завдання, зміст і цілі грошово-кредитної політики
- § 2.3. Місце і роль монетарної політики у загальнодержавній економічній політиці
- § 2.4. Цілі грошово-кредитної політики Національного банку України

2.1. Соціально-економічна сутність грошово-кредитної політики

Під грошово-кредитною політикою розуміють комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк. Часто її називають монетарною, чи грошовою політикою.

Економічний зміст грошово-кредитної політики полягає у наступному:

- ✓ монетарна політика – це один із секторів економічної політики вищих органів державної влади;
- ✓ вищі органи державної влади регулюють гроші, як систему відносин суб'єктів економіки;
- ✓ монетарна політика забезпечується притаманними їй монетарними механізмами.

Суть державного регулювання за допомогою грошових інструментів – це кількісна зміна пропозиції вільних грошей і зміна "ціни кредиту" – процента, що визначає попит на позичковий капітал і масштаби приросту вкладів, тобто формування пропозиції кредитних засобів.

Іншими словами, державне регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних інструментів є впливом на кількість і ціну (процентну ставку) позичкового капіталу, щоб відповідно до цілей державної економічної політики впливати на попит і механізми використання кредитів у народному господарстві.

Практично усі інструменти монетарної політики чинять опосередкований і загальний вплив на економіку. Розрив у часі між використанням того чи іншого інструмента грошово-кредитної політики і його ефектом досить тривалий, до того ж кількісний результат застосування цих інструментів важко піддається попередній оцінці.

Регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних методів передбачає створення умов, при яких економічний суб'єкт сам приймає рішення, що відповідають інтересам держави. Це здійснюється через ринок цінних паперів, зміну грошової маси, банківських резервів і процентних ставок.

В економічній літературі є декілька тлумачень грошово-кредитної політики. Деякі автори відносять до неї будь-які заходи держави, що стосуються грошової сфери, включаючи й ті, що здійснюються без участі центрального банку. Зокрема, це заходи, спрямовані на зміну рівня оподаткування, структури бюджетних витрат тощо. Проте такий підхід надто широкий і не дає можливості виявити специфіку грошово-кредитної політики та використати властиві їй механізми з найбільшим ефектом.

Наприклад, у Законі “Про Національний банк України” дається таке поняття **грошово-кредитної політики**: *це комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.*

Недолік цього визначення полягає у тому, що сутність монетарної політики у даному випадку визначається через певні її важливі цілі та завдання, хоча нічого не сказано про те, що вони можуть змінюватися залежно від широкої гами обставин.

Наприклад, регулювання економічного росту для нових незалежних держав – таке завдання трансформується скоріше за все в уповільнення спаду виробництва та створення умов для структурної та інституційної перебудови.

Стримання інфляції – це завдання взагалі є надто не конкретним. Низька інфляція протягом тривалих проміжків часу (3-5 років) у ліберальній системі господарювання забезпечує включення ринкових механізмів самоорганізації суспільства і блокує повернення до тоталітарної системи. Саме в умовах помірної інфляції зростає життєвий рівень населення.

В умовах розбудови нових незалежних держав забезпечення зайнятості не є обґрунтованим. Розрив колишніх економічних зв'язків, демонополізація імпорту, який заповнив внутрішній ринок дешевими і якісними товарами, поставили вітчизняного товаровиробника у скрутне становище. Він втратив звичне завантаження, а для налагодження випуску нової, конкурентоспроможної продукції потрібні інвестиції та час.

Завдання щодо вирівнювання платіжного балансу може і не бути у черзі вкрай необхідних для держави. Наприклад, тривалий час Японія має "невирівняний" платіжний баланс, баланс зі значним позитивним сальдо.

Трапляються і надто вузькі тлумачення грошово-кредитної політики, наприклад як *сукупності заходів держави щодо забезпечення оптимального валютного курсу*. Відповідно до такого підходу суть грошово-кредитної політики зводиться до одного з можливих варіантів розвитку регулятивного процесу, коли за тактичну ціль політики вибирається стабілізація валютного курсу. Всі інші можливі варіанти його розвитку залишаються поза увагою, що істотно збіднює механізм та результативність грошово-кредитної політики.

Найприйнятнішим є визначення, яке відносить до грошово-кредитної політики ті заходи та дії регулятивного характеру, що здійснюються безпосередньо центральним банком чи за його участю та реалізуються через грошовий ринок у всіх його різновидах, включаючи валютний. Відповідно до такого підходу грошово-кредитна політика набуває чітких, економічно обумовлених меж, внутрішньо єдиної інституційної основи, тобто охоплює грошовий ринок і банківську систему. У такому трактуванні грошово-кредитна політика виступає як системний, організаційно оформлений регулятивний механізм зі своїми специфічними цілями, інструментами та роллю в економічній системі.

Суб'єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка регулює цю сферу через свої представницькі органи – центральний банк і відповідні урядові структури – міністерства фінансів чи скарбниці, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції щодо страхування депозитів, а також інші установи. Ясна річ, що визначальна роль у здійсненні усього комплексу заходів держави у сфері грошового обігу та кредитних відносин належить її центральному банку.

Об'єктами, на які спрямовуються регулятивні заходи грошово-кредитної політики, можуть виступати:

- ✓ пропозиція грошей;
- ✓ процентна ставка;

- ✓ валютний курс;
- ✓ швидкість грошового обігу;
- ✓ рівень інфляції та ін.

Вибір об'єктів грошово-кредитного регулювання залежить від економічної ситуації в країні і означає, що центральний банк може, залежно від ситуації, здійснювати орієнтацію на один з перерахованих вище об'єктів чи навіть декілька одночасно.

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки – міністерство фінансів, безпосередньо уряд, Верховна Рада.

Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, що слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговий баланси, рівень зайнятості та ін.). Верховна Рада регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та одержує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні.

Проте вирішальна роль у розробленні та реалізації монетарної політики належить Національному банку, оскільки він несе персональну відповідальність перед суспільством за стан монетарної сфери. Як передбачено Конституцією України (ст. 100), Рада НБУ самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

2.2. Завдання, зміст і цілі грошово-кредитної політики

"Завдання ФРС полягає у тому, щоб сховати випивку саме в той момент, коли вечірка у повному розпалі".

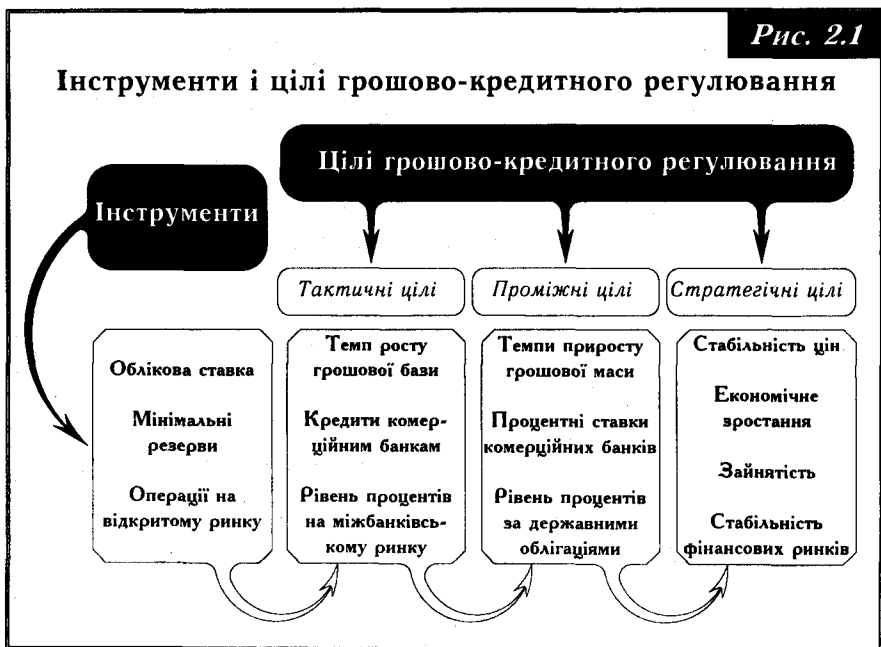
У. Мартін, екс-голова ФРС

Грошово-кредитна політика виглядає "плаванням проти вітру". Вона покликана стимулювати ділову активність в умовах депресії і пригнічувати, утруднювати економічне зростання при перегріві кон'юнктури, хоча реальне досягнення цього є справою надто складною.

У загальному вигляді завдання монетарної політики полягає у створенні умов, при яких економічні агенти (громадяни, підприємці, суспільні і громадські органи), реалізуючи свободу вибору, здійснювали б дії, що співпадають з цілями економічної політики держави. Грошово-кредитне регулювання є індикативним, не має примусового характеру.

Грошово-кредитна (монетарна) політика центрального банку не є автономною. Кінцева мета грошово-кредитного регулювання економіки збігається з основоположними цілями макроекономічної політики держави. Тобто центральний банк, будучи функціональним органом країни з регулювання грошового обігу, прагне досягнення цілей, які ставить перед собою уряд.

Для з'ясування ролі монетарної політики в ринковій економіці важливе значення має усвідомлення завдань, які ставляться монетарними органами і вирішуються монетарними методами. Ці завдання прийнято називати **цілями грошово-кредитної політики**. У цілому їх можна поділити на три групи: *стратегічні, проміжні, тактичні*.

На рисунку 2.1 зображена класична схема, у якій, з одного боку, подані інструменти, що знаходяться у розпорядженні центрального банку, з іншого – цілі грошово-кредитної політики, що кваліфікуються залежно від їх контрольованості, тобто ступеня впливу центрального банку на дані цілі.

Стратегічними цілями монетарної політики центрального банку повинні бути кінцеві цілі економічної політики держави – досягнення такого економічного зростання, при якому забезпечуватиметься висока зайнятість, стабільність цін і обмінного курсу грошової одиниці. Центральний банк повинен сприяти досягненню вказаних цілей. Щодо стратегічних цілей у нього не повинно бути розбіжностей з урядом.

Досягти одночасно всіх стратегічних цілей неможливо, оскільки деякі з них суперечливі. Наприклад, для короткотермінового періоду доводиться вибирати між інфляцією та безробіттям: фінансування державою заходів щодо підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення "повної зайнятості" може через дефіцит бюджету викликати інфляцію (дестабілізувати ціни). Фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок неінфляційних джерел з метою стабілізації цін, відволікаючи гроші з реальної економіки, може призвести до зростання ставок за кредитами комерційних банків. Останнє, погіршуючи умови фінансування товаровиробників, може викликати спад виробництва, якщо не будуть вжиті інші заходи. І, навпаки, високі темпи зростання реальних обсягів виробництва досягалися в умовах незначної інфляції. Тобто в умовах формально нестабільних цін.

Протиріччя між стратегічними цілями ставить центральні банки та уряди країн при проведенні грошово-кредитної політики перед проблемою вибору. Залежно від економічної та політичної ситуації в країні, пріоритети можуть надаватися тим чи іншим цілям.

Тому центральний банк вибирає залежно від конкретної економічної ситуації одну із стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (чи погашення інфляції), оскільки саме вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку – підтримувати стабільність національних грошей. І через розв'язання цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей.

Проте щоразу виникає проблема узгодження стратегічних цілей монетарної та загальноекономічної політики. Потрібно, щоб у загальноекономічній політиці стабілізація цін була визнана пріоритетною чи важливою, а монетарна політика мала орієнтацію на забезпечення економічного зростання. Якщо ж такого збігу немає, то центральному банку доводиться або змінювати свою стратегічну ціль, або відстоювати її ціною загострення відносин зі структурами виконавчої, а то й законодавчої влади.

Стратегічні цілі висуваються для довготермінового періоду, для їх досягнення центральні банки розробляють проміжні цілі, а інколи – систему проміжних цілей для того, щоб крок за кроком досягти головної.

До *проміжних цілей* слід віднести поживлення чи стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них – рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що в дійсності для центрального банку досягнення стратегічних цілей є доволі складним завданням: для передачі імпульсів грошово-кредитної політики до її кінцевих цілей необхідний тривалий час, що ускладнює виконання оцінки ефективності засобів її реалізації на основі спостережень за кінцевими досягнутими результатами.

Тактичні цілі монетарної політики мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей. Потреба у визначенні тактичних цілей викликана тим, що засоби проведення грошово-кредитної політики – операції на відкритому ринку, зміна рівня резервних вимог і облікова політика – в основному не мають безпосереднього впливу на стратегічні цілі. До того ж, економічні процеси мають зворотну реакцію, яку не завжди вдається точно передбачити. Розробка системи тактичних цілей дає змогу запобігати шокуючим впливам на економіку та значним помилкам у здійсненні грошово-кредитного регулювання.

При виборі тактичних цілей важливо обирати такі, яким притаманні:

- ✓ можливість виміру досягнутих результатів;
- ✓ можливість здійснення оперативного контролю;
- ✓ можливість оперативного впливу на відповідні економічні процеси.

Головною ж рисою обраних тактичних цілей є їх безпосередній зв'язок з накресленими стратегічними цілями.

Враховуючи вибір стратегічних, проміжних та тактичних цілей, центральний банк країни розробляє свою грошово-кредитну політику залежно від економічної та політичної ситуації.

Для більшості центральних банків **основною метою грошово-кредитної політики є стримання інфляції на низькому і стабільному рівні**. Питання економічного зростання і безробіття, звичайно ж, хвилюють центральні банки, проте останні вважають, що найкращий внесок, який вони можуть зробити у довгострокове економічне зростання, – прагнення до стабільності цін. Наприклад, Німецький Бундесбанк регулює грошовий оборот і кредитне постачання економіки з метою збереження стабільності валюти. Закон про Федеральний банк перш за все виділяє відповідальність Німецького Бундесбанку за забезпечення стабільності грошей. Стабільність грошей в державі ототожнюється зі стабільністю цін.

Отже, до вищої цілі монетарної політики слід віднести *стабільність цін*. Лише за умов стабільних (або майже стабільних) цін економічні агенти (фірми і громадяни) здатні вести передбачувану і ефективну господарську діяльність. За всіх часів і режимів у економіці ключовою умовою непохитності держави були і залишаються стабільні гроші.

Стабільність грошей не варто недооцінювати. Якщо є стабільні гроші, це (навіть за інших складних обставин) надійна основа для всього народного господарства. Тому повернення до емісійної активності Національного банку в будь-якій формі (чи цільова емісія, чи на покриття тимчасового розриву між видатками і надходженнями в бюджеті) призведе лише до погіршення економічної ситуації в державі.

Монетарна політика повинна спрямовуватися на створення стабільних грошей, щоб запобігти значній інфляції. Жодних інших цілей для монетарної політики не повинно бути.

Ейнарс Репше, керуючий банком Латвії, стверджує: "Не дозволяйте записати що-небудь ще до цілей монетарної політики. Жодних натяків на розвиток народного господарства, жодних натяків на розвиток окремих секторів. Нічого, оскільки на ці натяки завжди знайдеться група інтересів, що будуть використані для тиску на Національний банк в сторону емісії. А необгрунтована емісія – це ціль до інфляції, потім – до гіперінфляції. Це ціль у нікуди".

З огляду на сформульовану ціль монетарної політики регулювання кількості грошей в обігу набуває першочергового значення для визначення концептуальних основ її реалізації, оскільки зростання загального рівня цін можливе лише за умов зростання кількості грошей в обігу при інших незмінних чинниках (зміна маси товарів тощо). Регулювання кількості грошей, "які протистоять" виробленій продукції, впливає і на кількість грошей, що можуть бути запропоновані за цю продукцію. Тому забезпечення керованості емісійними процесами і відповідної стабільності грошового обігу – також безпосередня мета монетарної політики, весь інструментарій якої мусить бути спрямований на досягнення оптимальної рівноваги у співвідношенні між попитом і пропозицією грошей, аби забезпечити стабільність грошового обігу.

2.3. Місце і роль монетарної політики у загальнодержавній економічній політиці

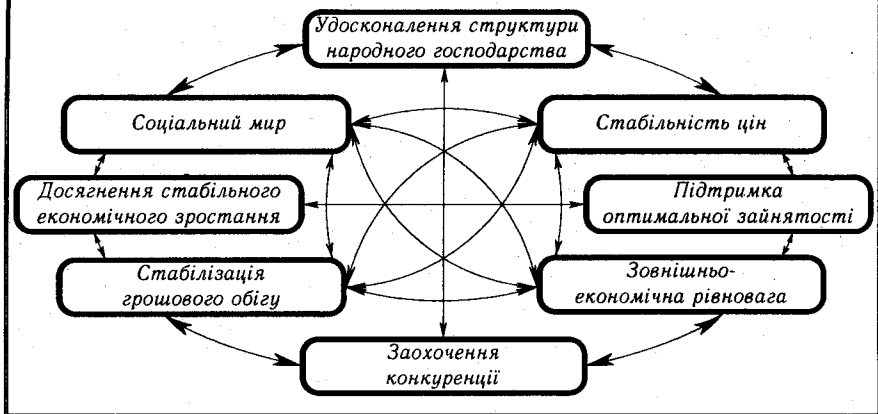
Ефект заходів монетарної політики не обмежується грошово-кредитною сферою, а проявляється також у реальній економіці завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо. Тому монетарна політика по суті є складовою загальноекономічної політики держави (рис. 2.2).

У своєму впливі на реальну економіку грошово-кредитна політика взаємодіє з фіскальною, ціновою, інвестиційною,

структурною політикою. За механізмом дії та характером впливу на реальну економіку грошово-кредитна політика найбільше узгоджується з кон'юнктурною політикою.

Рис. 2.2

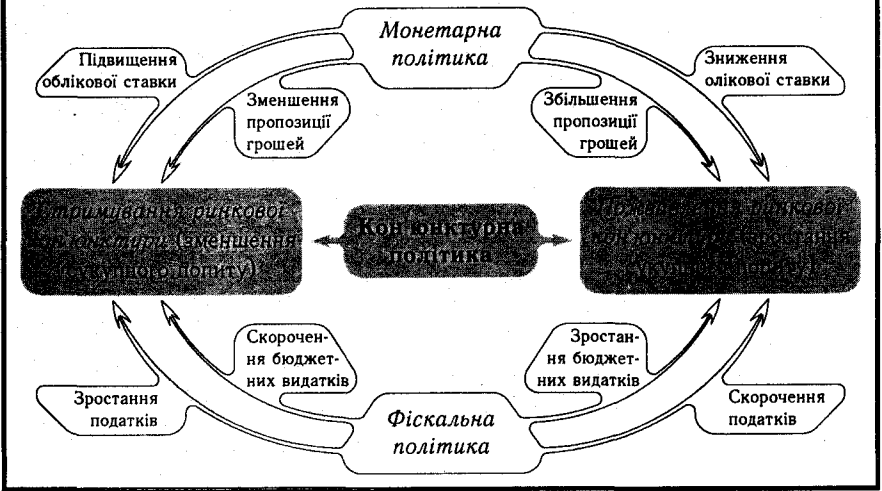
Дерево цілей макроекономічної політики держави

Головним завданням кон'юнктурної політики є забезпечення рівномірного розвитку економіки через згладжування коливань у кон'юнктурних процесах із метою досягнення загальноекономічної рівноваги. Таке згладжування може забезпечуватися методами як монетарної, так і фіскальної політики, або ж обома одночасно. Механізм взаємозв'язку монетарної та фіскальної політики як складових кон'юнктурної політики показано на рис. 2.3.

Взаємозв'язок методів фіскальної і монетарної політики виявляється, передусім, у спільності окремих їхніх груп. Наприклад, поживлення ринкової кон'юнктури через збільшення сукупного попиту може бути забезпечене двома методами монетарної політики (зниженням облікової ставки і збільшенням пропозиції грошей) та двома методами фіскальної політики (зростанням бюджетних видатків та скороченням податків). Стимування ринкової кон'юнктури досягається зменшенням сукупного попиту під впливом тих самих чотирьох методів, але протилежного спрямування.

Механізм взаємозв'язку монетарної та фіскальної політики в межах кон'юнктурної політики

У зв'язку з тим, що грошово-кредитна політика є основною складовою системи загальнодержавної економічної політики, її роль у розвитку економічних процесів дуже важлива, оскільки нормальний розвиток ринкового суспільства неможливий без відповідного коригування економічних процесів з боку держави.

Водночас монетарна політика є не просто однією з складових регулятивної системи держави, а її ключовим елементом з огляду на результативність, ефективний вплив на економіку. Держава може регулювати основні економічні процеси і немонетарними заходами (адміністративними, фіскальними тощо) та домагатися прийнятних результатів, особливо на короткострокових проміжках часу. Про це свідчить і досвід Радянського Союзу та інших країн з командно-адміністративною системою господарювання. Проте широке застосування адміністративних методів стримує ринкові процеси, позбавляє економіку внутрішньої здатності до саморегуляції, робить її повністю залежною від вольових рішень державних структур, тобто неринковою. Тільки застосування монетарних методів дає можливість зберегти ринкову сутність

економіки і забезпечити достатню регульованість її ззовні, як того вимагає розвиток суспільства на демократичних засадах.

Застосування методів монетарної політики сприяє також посиленню здатності ринкової економіки до саморегуляції, підвищенню ефективності механізму її здійснення завдяки нейтралізації монетарними заходами окремих недоліків, внутрішньо властивих ринковій економіці. Йдеться насамперед про неспроможність ринкового механізму забезпечити рівномірне економічне зростання, стабілізацію зайнятості та цін. Тільки у разі проведення відповідної монетарної політики (рестрикції чи експансії) вдається згладити циклічні коливання і стабілізувати на прийнятному рівні основні економічні індикатори, передусім, рівень цін та інфляцію.

Завдяки стабілізаційній здатності монетарна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – під час виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи надвиробництва. Відповідними монетарними заходами центральний банк має можливість активізувати чи сповільнити кожен з цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави.

2.4. Цілі грошово-кредитної політики Національного банку України

Як і для більшості центральних банків світу, основною функцією Національного банку України є *підтримання стабільності національної валюти та стабільності цін*. На виконання цієї функції і була спрямована діяльність Національного банку, яскраво підтверджуючи добре відомі в світі істини – коли працюють інструменти грошово-кредитної політики, то і грошова система функціонує нормально, і вартість національних грошей стабілізується як на внутрішньому ринку через зниження темпів інфляції, так і на зовнішньому – через укріплення її обмінного курсу.

Досвід грошово-кредитного регулювання в Україні красномовно свідчить про важливість правильного узгодження стратегічних цілей монетарної та загальнодержавної політики.

У 1991-1993 роках пріоритетними цілями загальноекономічної політики, в тому числі монетарної, визнавалося стримування темпів падіння виробництва. Їй була підпорядкована і монетарна політика НБУ, що перетворилася в політику емісійного підтримання економіки. Неминучим наслідком цього стала гіперінфляція.

Першопричиною гіперінфляційних процесів в Україні на першому етапі економічних реформ (1992-1995 рр.) слід вважати не стільки лібералізацію цін, скільки грошово-кредитну та фіскальну політики, що здійснювались того часу. Лавоподібний розвиток інфляції спричинили *неузгодженість грошово-кредитного і бюджетно-податкового регулювання економіки*, яке полягало у стрімкому зростанні цін в умовах різкого спаду виробництва і гострого товарного дефіциту, з одного боку, при зростанні заробітної плати та інших форм грошових доходів населення – з іншого. В цей період вплив Національного банку України на стан грошового ринку та його стабільність був майже непомітний – інструменти грошової політики не працювали.

Залежність механізму ціноутворення від грошово-кредитної політики, що в той чи інший проміжок часу проводиться, очевидна. В Україні грошово-кредитна емісія стала головним чинником інфляційного зростання цін на першому етапі здійснення економічних реформ. В умовах високого інфляційного тиску населення України намагалось якнайшвидше позбутися національної валюти. Внаслідок цього в економічному кругообігу з'явилися такі негативні явища як доларизація грошової системи, бартерний обмін.

У 1994-1996 роках Національний банк, усвідомивши свою відповідальність за стан монетарної сфери, почав послідовно відстоювати свою стратегічну ціль подолання інфляції та стабілізації цін. Проте ця ціль не була належним чином узгоджена з іншими стратегічними цілями економічної політики. Уряд та Верховна Рада, на словах визнаючи антиінфляційну стратегію НБУ, фактично не залучили інструментів конкурентної та структурної політики, гальмуючи процеси приватизації та реструктуризації виробництва. Цілі економічного зростання не були підтримані немонетарними заходами, що призвело до

вичного падіння виробництва, зайнятості, поглиблення платіжної кризи, погіршення фінансового стану економіки на фоні істотного зниженню темпів інфляції, забезпеченого переважно монетарними заходами НБУ.

Починаючи з 1995 р. в Україні проводилась жорстка грошово-кредитна політика, в результаті якої інфляційний тиск в економіці зменшився, стабілізувався курс національної грошової одиниці. Тобто з боку монетарної політики були створені необхідні умови для економічного зростання.

Проте вибір жорсткої монетарної політики як антиінфляційної – лише перший крок, спрямований на боротьбу з інфляцією. Щоб подолання інфляції було успішним у довготривалому періоді, необхідно, крім зазначеного вище вибору, вдатися до ряду важливих кроків і, зокрема, узгодити жорстку монетарну політику, що здійснюється Національним банком з відповідною фіскальною політикою, яку проводить уряд в особі Міністерства фінансів.

Після успішного проведення грошової реформи у 1996 р. Національний банк мав змогу дещо послабити грошово-кредитну політику, що проявилось у значному зростанні грошової бази і грошової маси в країні порівняно з темпами інфляції (це особливо стосується 1999 і 2000 років, у яких рівень інфляції становив 19,2 та 25,8% відповідно, а рівень зростання грошової маси склав 41 і 45% відповідно). Схожа тенденція спостерігалася і у 2001 р.

Незважаючи на явне зростання монетарної бази та грошової маси, Національний банк в ході реалізації грошово-кредитної політики шляхом використання наявних інструментів монетарного регулювання забезпечує утримання макроекономічних показників, що дають тенденції для позитивного розвитку економічних процесів.

Таким чином, на сучасному етапі монетарна політика Національного банку вже не є “жорсткою антиінфляційною”, а спрямована на створення умов для економічного зростання в державі.

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ

- § 3.1. Національний банк – організатор грошового обігу в країні
- § 3.2. Емісія грошей. Роль центрального банку
- § 3.3. Структура грошової маси і грошової бази
- § 3.4. Процес формування пропозиції грошей
- § 3.5. Грошовий мультиплікатор, утворення грошей комерційними банками
- § 3.6. Швидкість обігу грошей, коефіцієнт монетизації, їх значення
- § 3.7. Регулювання грошового обігу Національним банком України
  - § 3.7.1. Регламентація НБУ готівкового грошового обігу в народному господарстві
  - § 3.7.2. Регламентація НБУ емісійно-касової роботи в банківських установах
  - § 3.7.3. Шляхи вдосконалення готівкового грошового обігу

3.1. Національний банк – організатор грошового обігу в країні

В умовах товарного виробництва і ринкових відносин кругооборот капіталу здійснюється у грошовій формі. Це означає, що він починається (Г-Т) і завершується (Т-Г) за допомогою грошей. Гроші, будучи продуктом товарного виробництва, опосередковують економічні зв'язки між підприємствами, забезпечують облік матеріальних і трудових витрат, виконують роль загального вартісного еквівалента.

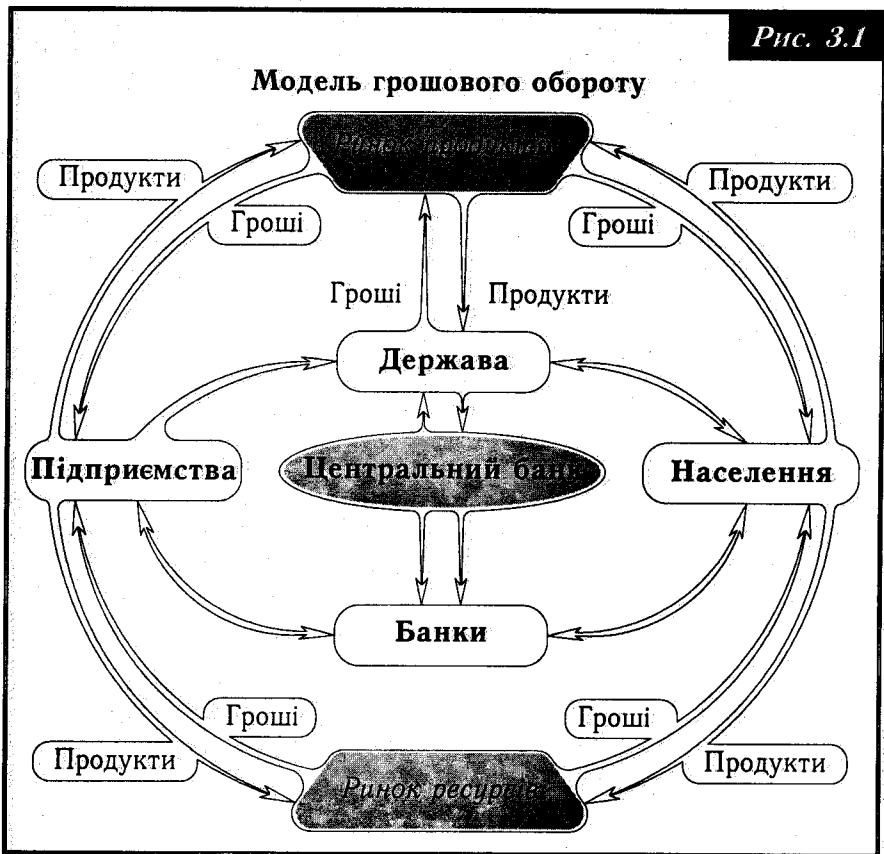
Таким чином, **грошовий оборот** – це процес безперервного руху грошових знаків між суб'єктами економічних відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівки. З кількісної точки зору **грошовий оборот** – це сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються у народному господарстві.

Суб'єктами грошового обороту є всі юридичні та фізичні особи, які приймають участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні валового суспільного продукту держави. Усі вони певним чином одержують грошові доходи, заощаджують чи витрачають їх і цим впливають на економічні процеси.

Грошовий оборот складається з окремих каналів руху грошей між суб'єктами грошового обороту:

- ✓ центральним банком і комерційними банками;
- ✓ центральним банком і державою;
- ✓ комерційними банками;
- ✓ підприємствами й організаціями;
- ✓ банками і підприємствами й організаціями;
- ✓ банками та населенням;
- ✓ державою, населенням і підприємствами;
- ✓ підприємствами, організаціями та населенням;
- ✓ фізичними особами;
- ✓ банками і фінансовими інститутами різноманітного призначення.

По кожному з наведених вище каналів гроші здійснюють зустрічний рух, тобто товарні потоки закономірно створюють зустрічний рух грошових коштів – як у національній, так і в іноземній валюті (рис. 3.1):

Центральний банк як організатор грошового обороту є вихідним і кінцевим пунктом моделі грошового обороту, оскільки він – єдиний емісійний центр держави. Наповнення економіки грошовими коштами центральний банк здійснює через комерційні банки, які є основною ланкою моделі грошового обороту – через комерційні банки здійснюється кругообіг готівки і безготівкових платежів.

3.2. Емісія грошей. Роль центрального банку

Емісія грошей займає особливе місце в функціонуванні центрального банку. В історичному плані саме ця функція, точніше потреба в її державній монополізації, дала поштовх до

надання одному з банків статусу центрального. В процесі історичного розвитку ці банки в усіх країнах перетворилися в єдині емісійні центри. Тільки їм надано законодавчо право випускати в обіг готівку – банкноти та розмінну монету. Обсяги емісії готівки регулюються центральним банком з урахуванням загальних задач його грошово-кредитної політики. Сам випуск готівки здійснюється шляхом продажу банкнот і монети комерційним банкам в обмін на їх резерви в центральному банку.

Емісія грошей виконує три функції:

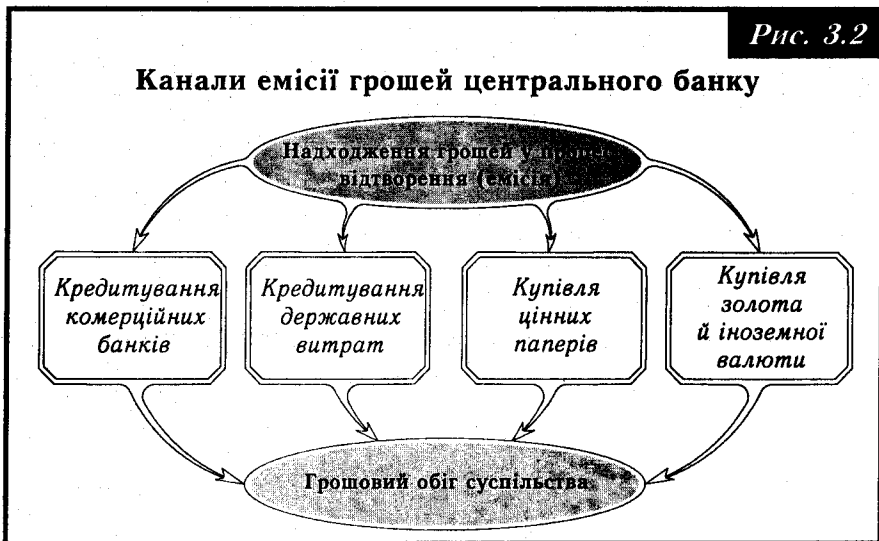
1. *Забезпечення економіки засобами обігу, платежу, нагромадження* для нормального її функціонування. Це головна функція. Кількість грошей, необхідну для функціонування народного господарства, можна підрахувати виходячи із суми вартостей усіх вироблених за певний період товарів і послуг та швидкості обігу грошей.
2. *Покриття дефіциту державного бюджету* (в критичній ситуації, коли інших джерел покриття немає). Наслідком надлишкового випуску грошей є інфляція, за якої відбувається зростання цін, дезорганізація господарського життя, соціальна напруженість.
3. *Регулююча функція* – збільшуючи або зменшуючи емісію грошей у розумних межах, держава може сприяти поживленню економіки шляхом вливання грошових засобів, гальмувати перегрів кон'юнктури, боротися з ростом цін, скорочуючи ці вливання. Одним із аспектів регулюючої функції емісії грошей є підтримка стабільності національної грошової одиниці.

Емісійну діяльність можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. У *вузькому розумінні* під емісійною діяльністю центрального банку розуміють випуск в обіг лише готівки, а у *широкому розумінні* емісійна діяльність означає поповнення грошового обігу усіма видами грошових коштів, що обумовлює збільшення сукупного грошового обороту.

Центральний банк є монополістом щодо випуску в обіг готівки. Він здійснює також емісію безготівкових (деPOSITНИХ) грошей, проте тут центральний банк не є монополістом. Створенням безготівкових грошей також займаються комерційні банки. Розглянемо це твердження детальніше.

Процес створення грошей має дві стадії. На першій стадії центральний банк країни збільшує свої активи шляхом надання кредитів уряду, комерційним банкам та іншим суб'єктам

господарування, купівлі ним цінних паперів та іноземної валюти (рис. 3.2). Збільшення активів центрального банку одночасно приводить до відповідного зростання його пасивів, отже – до створення грошей.

Друга стадія створення грошей настає тоді, коли комерційні банки, спираючись на свої резерви, збільшують кредитування клієнтів. Можливості комерційних банків самостійно створювати гроші обмежені, оскільки вони можуть здійснювати безготівкові платежі, надавати кредити і отримувати готівку лише в межах залишків коштів на своєму рахунку в центральному банку. Окрім того, необхідність зберігати частину коштів у формі депозитних резервних вимог у центральному банку є основним обмеженням для “створення” безготівкових грошей комерційними банками.

Таким чином, кількість грошей в обігу зумовлюється емісією центрального банку. Зростання його активів, незалежно від напряму росту, неминуче призводить до збільшення грошового обігу суспільства.

Відмінність центрального банку від інших кредитних інститутів полягає в тому, що він сам створює для себе ресурси кредитування. Інші банківські установи у процесі здійснення

своїх кредитно-розрахункових операцій в основному лише перерозподіляють створені центральним банком грошові засоби.

Згідно з чинним законодавством, Національний банк України забезпечує виготовлення грошових знаків (банкнот і монет) і регулює їхнє функціонування на всіх етапах руху – від випуску в обіг до знищення вилучених з обігу зношених, пошкоджених та фальшивих банкнот і монет. НБУ розробляє дизайн грошових знаків, установлює номінали, визначає систему захисту, платіжні ознаки та ін.

Національний банк як емісійний центр країни має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обігу на території України. Він встановлює правила випуску в обіг, зберігання, перевезення, інкасації та вилучення готівки з обігу, визначає порядок ведення касових операцій для банків, підприємств і організацій.

3.3. Структура грошової маси і грошової бази

Структуру грошового обороту можна визначити за різними ознаками. Найпоширенішою з них є класифікація грошового обороту залежно від форми функціонуючих у ньому грошей. За цією ознакою грошовий оборот поділяється на **безготівковий** і **готівковий** обороти.

Готівка, як правило, використовується при утворенні доходів населення (виплата заробітної плати, пенсій, стипендій) і витрачання доходів населення (купівля товарів і послуг у роздрібній торгівлі тощо). У сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів.

У сфері безготівкового обороту рух грошей здійснюється у вигляді перерахування сум через рахунки в банках. При цьому гроші не виходять за межі банківської системи, що дозволяє контролювати грошові потоки суб'єктів господарювання і певним чином впливати на відносини відповідних економічних суб'єктів не лише їм самим, а й банкам. Визначаючи законодавчо можливість банківських установ здійснювати такий контроль, держава може

впливати на весь безготівковий грошовий оборот зокрема і на процес суспільного відтворення у цілому. У цьому основна перевага безготівкового обороту грошей порівняно з готівковим.

Сьогодні обіг готівки у розвинених країнах відіграє незначну роль – практично в усіх цих країнах маса готівки не перевищує 5-10% обсягу сукупного грошового обороту. Збереження готівки в обігу за умов високого рівня розвитку безготівкових розрахунків пояснюється намаганням населення вивести свої грошові доходи з-під контролю податкових органів.

У всіх розвинутих країнах канали обігу готівки і безготівкової грошової маси утворюють єдине ціле. Постійно відбувається перетворення грошей з безготівкової форми у готівку і навпаки.

Сукупний грошовий оборот забезпечується певною масою грошей, величина якої має важливе значення для діяльності центрального банку та грошово-кредитного регулювання економіки країни. Зміна маси грошей, що циркулює в економічній системі, може суттєво вплинути на реальний випуск продукту, рівень цін, зайнятість тощо.

Маса грошей в обігу – це загальна сума залишків грошей у всіх їх формах, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів економіки у певний момент часу.

Оскільки контроль за кількістю грошей надзвичайно важливий для економічної стабільності, необхідно володіти адекватними можливостями для вимірювання грошової маси. В умовах розвинутих ринкових відносин визначення кількості грошей – надзвичайно складне завдання. Це пояснюється тим, що в сучасній економіці різні види активів одночасно тією чи іншою мірою виконують усі основні функції грошей (засіб обігу, міра вартості, засіб нагромадження). Тобто немає вагомих підстав для того, щоб провести чітку межу між власне грішми та іншими ліквідними активами.

Залежно від можливості одночасного використання різноманітних видів грошових коштів розрізняють кілька *грошових агрегатів*, що є показниками обсягу і структури грошової маси.

Розмежування грошових агрегатів відбувається виходячи з міри їх ліквідності, тобто можливості швидкої, з найменшими

ризиками і затратами конверсії різних форм вкладів і заощаджень у засоби, що швидко реалізуються. У загальному вигляді грошові агрегати різних країн при деяких їх відмінностях можна звести до таких:

- ⇒ Перший грошовий агрегат, який протягом багатьох років відіграє роль домінуючого вимірника грошової маси, акцентує увагу на функції грошей як засобу обігу. У промислово розвинутих країнах майже всі обмінні операції здійснюються за допомогою двох високоліквідних активів – готівки і трансакційних депозитів (вклади до запитання, дорожні чеки та інші чекові депозити). Сума готівки і вкладів до запитання позначається терміном **параметр М1**.
- ⇒ До другого грошового агрегату входять строкові і ощадні вклади у комерційних банках. Цей агрегат ґрунтується на здатності грошей бути ліквідним засобом нагромадження купівельної спроможності. Він охоплює ряд активів, які мають фіксовану номінальну вартість і здатні перетворюватися на готівку або трансакційні депозити для здійснення відповідних платежів. Проте здебільшого ці активи не можуть безпосередньо переводитися від однієї особи до іншої, тобто їх ліквідність менша порівняно з агрегатом М1. У сукупності з готівкою і трансакційними депозитами ці активи утворюють **параметр М2**.
- ⇒ Крім активів, що входять до параметра М2, існують й інші, менш ліквідні активи: депозитні сертифікати, строкові угоди про зворотний викуп і термінові позики в євродоларах, акції взаємних фондів грошового ринку тощо. Грошовий параметр, що включає в себе М2, а також перелічені вище активи, називається **параметром М3**.
- ⇒ Проте активами, що включаються до параметра М3, не вичерпується перелік усіх ліквідних активів. Певні види цінних паперів (наприклад, банківські акцепти, комерційні папери, короткострокові цінні папери і облігації державних скарбниць) також вважаються досить ліквідними. Найширшим з усіх використовуваних на сьогодні грошових агрегатів, що охоплює суму цих активів і параметр М3, є **параметр М4** (чи **L** – у США).

Національний банк України, починаючи з 1993 р., з метою аналізу та регулювання грошової маси визначає такі грошові агрегати:

- М0** – готівка в обігу (банківські білети та розмінна монета, що знаходяться поза банківською системою);
- М1** – М0 + залишки грошових коштів на поточних банківських рахунках у національній валюті;

- M2** – M1 + залишки грошових вкладів на банківських строкових рахунках у національній валюті та валютні кошти;
- M3** – M2 + кошти клієнтів за трастовими операціями банків та цінні папери власного боргу банків.

У практиці управління сукупним грошовим оборотом кожний агрегат має певне призначення, а разом вони дають цілісну картину структури та динаміки грошової маси і грошового обігу.

Окрім того, Національний банк визначає показник, що називається "**грошовою базою**", який широко використовується при визначенні потенційних можливостей розвитку емісійного процесу і відповідно до нього – динаміки прогнозування грошової маси. Показник грошової бази не є ще одним грошовим агрегатом за своїм змістом, оскільки характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку. Центральний банк здійснює безпосередній контроль та регулювання грошової бази, впливаючи врешті-решт і на загальну масу грошей.

За змістом **грошова база** (monetary base) – це об'єднавчий показник резервних грошей банківської системи країни, який через ефект кредитного мультиплікатора формує загальну масу грошей, що знаходяться в обігу.

Таким чином, регулювання Національним банком України грошової бази через регулювання грошової маси є основою організації грошового обороту в країні.

Грошова база включає готівку, що знаходиться в обігу поза банківською системою (M0), готівку в касах банків та резерви комерційних банків на їх рахунках у Національному банку. Ці гроші не беруть участь у кредитному банківському обороті і додатково не збільшують масу грошей в обігу, а тільки є базою для її зростання.

Перші два елементи грошової бази (готівка в обігу та в касах банківських установ) складають усю суму готівки, що випущена Національним банком та не повернута у його фонди. Третій агрегат (резерви комерційних банків в НБУ) є сумою зобов'язань Національного банку перед комерційними.

Що ж стосується безготівкових елементів грошових агрегатів (M1, M2, M3) – вони є зобов'язаннями комерційних банків

перед своїми клієнтами і формуються як за рахунок одержаних від НБУ коштів (третій елемент грошової бази), так і за рахунок створення грошей самими банківськими установами в процесі їх кредитної діяльності завдяки механізму грошового мультиплікатора. Тому безготівкові елементи грошових агрегатів значно перевищують обсяг резервів комерційних банків на їх рахунках в НБУ (безготівкового агрегату грошової бази). Внаслідок цього загальний обсяг кожного з агрегатів М1, М2, М3 перевищує обсяг грошової бази на величину грошового мультиплікатора.

3.4. Процес формування пропозиції грошей

Гроші не існують самі по собі – вони обслуговують потреби економіки і тому повинні за своєю кількісною масою і структурою бути адекватні їй. Кількість грошей повинна бути достатньою для нормального кругообороту продуктів і доходів. Як надлишок, так і нестача грошей створюють значні проблеми і ускладнення для здійснення грошового обороту.

Розмір грошової маси, що необхідна для обслуговування господарського обороту, залежить від багатьох факторів, причинно-наслідковий зв'язок між якими встановив ще К.Маркс, сформулювавши **закон грошового обігу**:

кількість грошей, необхідна для обігу, змінюється прямо пропорційно до суми цін товарів (в тому числі проданих у кредит; а також платежів, що наступили за винятком зобов'язань, які взаємопогашаються) і обернено пропорційно від швидкості обігу грошей.

Закон був сформульований в умовах металічного стандарту, коли грошова маса стихійно пристосовувалась до обсягу товарообороту. З відходом від золотого стандарту автоматичний механізм пристосування перестав діяти. Це викликало необхідність виявлення нових факторів, що враховуються при визначенні кількості грошей, необхідних для обслуговування господарського обороту.

В умовах обігу нерозмінних на золото банкнот функцію попиту на гроші можна записати таким чином:

$$Y = F(A1; A2; A3; A4; A5; A6 \dots An) , \quad (3.1)$$

- де **A1** – валовий внутрішній продукт;
A2 – швидкість обігу грошей;
A3 – процентні ставки за депозитами;
A4 – рівень цін;
A5 – коефіцієнт стійкості господарства;
A6 – якісні характеристики економічного розвитку країни тощо.

На основі наведеної вище формули можна визначити потребу господарського обороту в окремих компонентах грошової маси.

Надходження грошей в оборот (пропозиція грошей) – складна результуюча величина, що відображає поведінку комерційних банків, нефінансової сфери, міністерства фінансів, зовнішнього сектора, а також центрального банку. Тобто пропозиція грошей відбувається під впливом таких факторів: рівень грошових доходів населення (B1); дефіцит (актив) державного бюджету (B2); співвідношення готівки і безготівкового компонента в сукупному грошовому обороті (B3); обсяг реальних кредитних ресурсів (B4); питома вага імпорту в ВВП (B5) тощо.

З урахуванням усіх перелічених факторів функцію пропозиції грошей можна записати такою залежністю:

$$Y1 = F(B1; B2; B3; B4; B5 \dots Bn) . \quad (3.2)$$

Найпростішу функцію пропозиції грошей можна зобразити у формі грошового мультиплікатора:

$$M = n \times B , \quad (3.3)$$

- де **M** – грошова маса;
n – мультиплікатор;
B – грошова база.

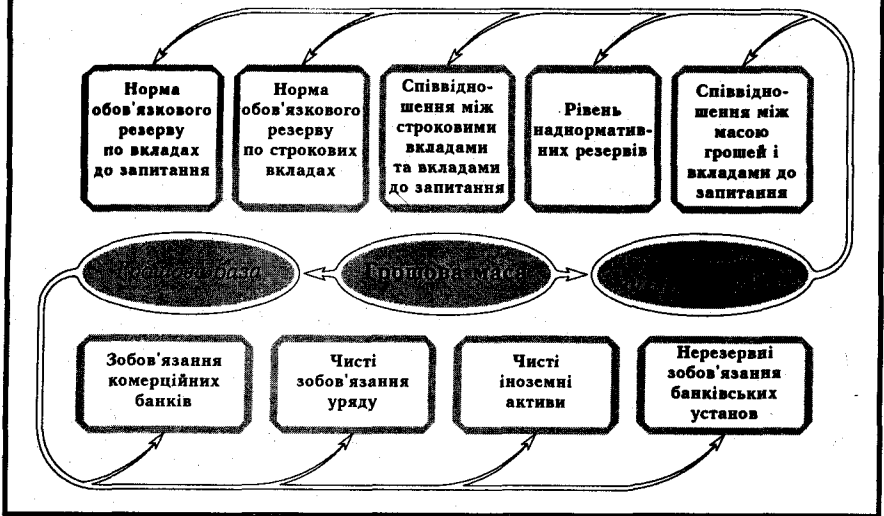
У свою чергу, елементи, що формують грошову базу, можна представити формулою:

$$B = R + Rn + C , \quad (3.4)$$

- де **R** – сума обов'язкових резервів;
Rn – наднормативні резерви;
C – готівка в обігу.

На рис. 3.3 зображено узагальнену схему, яка дає уявлення про взаємодію чинників, що впливають на формування грошової маси (пропозицію грошей) з боку банківської системи.

Чинники, що впливають на зростання грошової маси

У верхній частині рисунка зображено чинники, що впливають на формування грошової бази, від якої залежить величина наднормативних резервів і відповідно до цього грошової маси.

Зростання грошової маси може здійснюватися за рахунок таких чинників:

- ✓ зростання зобов'язань комерційних банків за кредитами, наданими центральним банком. Найпоширенішою формою такого кредитування у розвинутих країнах є здійснення рефінансування комерційних банків через переоблік вексельних зобов'язань банківських установ. Наслідком здійснення такої форми рефінансування є зростання рівня грошових резервів. Можуть використовуватися й інші форми кредитування фінансової діяльності комерційних банків, які безпосередньо впливають на розширення їх емісійного потенціалу;
- ✓ чинники, що зумовлюють динаміку платіжного балансу країни – зростання чи зменшення сальдо іноземних активів в умовах їх конвертації у національну валюту відповідно викликає розширення або звуження грошової бази;
- ✓ чисті зобов'язання уряду – фінансові зобов'язання уряду перед центральним банком, що виникають внаслідок бюджетного дефіциту та його обслуговування шляхом купівлі центральним

банком облігацій державної позики на ринку цінних паперів. Купівля центральним банком урядових облігацій призведе до збільшення грошової маси в обігу, а також до розширення емісійних можливостей комерційних банківських установ завдяки збільшенню їх резервних позицій;

- ✓ *нерезервні зобов'язання банківських установ* – це капітал і прибуток від емісійної діяльності, неklasифіковані активи і пасиви, інші зобов'язання, що безпосередньо не формують резервні позиції банків, хоча опосередковано впливають на їх динаміку.

Отже, формування грошової бази, від розмірів якої значною мірою залежать загальні масштаби емісійного процесу, здійснюється під впливом багатьох чинників, значна частина яких викликана загальноекономічними обставинами та безпосередньо невідконтрольна центральному банку.

3.5. Грошовий мультиплікатор, утворення грошей комерційними банками

Окрім грошової бази, на динаміку грошової маси прямо пропорційно впливає величина коефіцієнта експансії (грошового мультиплікатора).

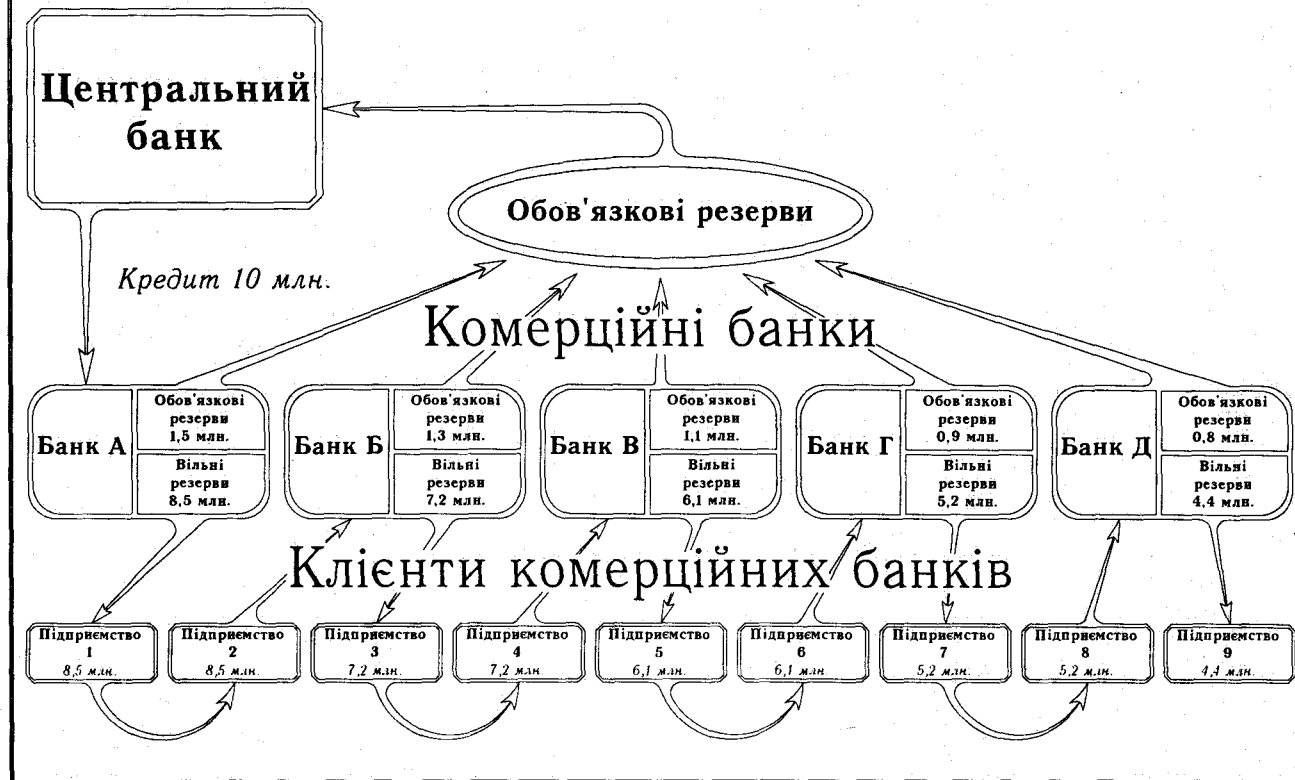
Грошовий мультиплікатор – це процес збільшення (мультиплікації) грошей на депозитних рахунках комерційних банків в момент їх руху від одного банківського закладу до іншого.

Мультиплікаційний ефект може існувати лише в умовах дворівневої (і більше) банківської системи, перший рівень якої (центральный банк) керує механізмом грошового мультиплікатора, другий рівень (комерційні банки) заставляє його діяти, до того ж діяти автоматично, незалежно від бажань окремих банків. Механізм грошового мультиплікатора безпосередньо пов'язаний з надлишковими (вільними) резервами. **Надлишкові резерви** – це сукупність ресурсів комерційних банків, які можуть бути використані для активних банківських операцій.

Мультиплікаційний ефект характеризує спосіб функціонування не окремого банку, а банківської системи у цілому. Розглянемо механізм грошового мультиплікатора на умовному прикладі (рис. 3.4). Вважатимемо, що норма обов'язкового резервування складає 15%.

Схема грошового мультиплікатора

Підприємству 1 необхідний кредит для оплати продукції підприємству 2, проте банк А не може надати кредит, оскільки не має вільних коштів (вільного резерву). Банк А звертається до центрального банку і отримує від нього кредит у розмірі 10 млн. За рахунок приросту резерву банк А надав кредит підприємству 1 у розмірі 8,5 млн., який зарахував на розрахунковий рахунок підприємства, решта 1,5 млн. залишилась на рахунку банку А для збільшення обов'язкового резерву ($10 \text{ млн.} \times 15 / 100 = 1,5 \text{ млн.}$).

Підприємство 1 оплачує за продукцію підприємству 2, зарахувавши 8.5 млн. на рахунок підприємства 2 у банку Б. У результаті вільний резерв у банку А вичерпується, хоча виникає вільний резерв у банку Б, що свідчить про наявність тісного зв'язку між кредитною і розрахунковою діяльністю банків. Важливо також, що пасиви банку А зросли на 10 млн. не дивлячись на те, що переважна частина приросту резерву перемістилася в інший банк Б (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Баланси банків А і Б (млн.)

Баланс банку А		Баланс банку Б	
Активи	Пасиви	Активи	Пасиви
1.Резерви + 10.0 - 8.5	1.Залучені кошти + 8.5 - 8.5	1.Резерви + 8.5	1.Залучені кошти + 8.5
2.Позики + 8.5	2.Позики центрального банку + 10.0		
Підсумок + 10.0	Підсумок + 10.0	Підсумок + 8.5	Підсумок + 8.5

Частину резерву банк Б залишає для збільшення обов'язкового резерву (1.3 млн.), а решта суми (7.2 млн.) надається у кредит підприємству 3. Підприємство 3 розраховується за рахунок наданого кредиту з підприємством 4, що обслуговується банком В. Таким чином, вже у банку В виникає резерв, частину якого він зобов'язаний зберігати у формі обов'язкових резервів (1.1 млн.), а вільний резерв (6.1 млн.) використовується для надання позики підприємству 5. При цьому гроші на розрахунковому рахунку підприємства 4 залишаються незмінними.

Таким же чином відбувається механізм дії грошового мультиплікатора у банках Г і Д. Далі процес може продовжуватися до повного вичерпання вільного резерву за рахунок формування комерційними банками обов'язкових резервів, які у кінцевому підсумку становитимуть ті ж 10 млн., що були надані центральним банком банку А. Відповідно до схеми (рис. 3.4) гроші на розрахункових рахунках підприємств 2, 4, 6, 8 і т.ін. (усіх парних клієнтів) залишаються незмінними і тому загальна сума грошей на їх рахунках складе у кінцевому підсумку величину значно більшу, ніж позика, надана центральним банком банку А (10 млн.). Проте гроші на рахунках підприємств можуть збільшитися не більше ніж у 6,67 разів, оскільки величина коефіцієнта мультиплікації обернено пропорційна нормі обов'язкового резервування ($1 / 15 \times 100 = 6,67$).

Отже, якщо норма обов'язкового резерву становить 15%, то коефіцієнт грошового мультиплікатора складе 6,67. Це максимальне теоретичне значення. Реально коефіцієнт мультиплікації ніколи не досягає максимального значення, оскільки завжди частина резервів використовується для інших, не кредитних операцій (наприклад, в касі будь-якого банку повинна бути готівка для касових операцій).

Для практики регулювання грошової маси важливо визначити фактори, які стримують процес грошової мультиплікації. Основні чинники, від яких залежить величина грошового мультиплікатора, загалом зводяться до таких (рис. 3.3, нижня частина схеми):

- ✓ норма обов'язкового резерву за вкладами до запитання (залежність обернено пропорційна – чим більша норма обов'язкового резервування, тим менше значення коефіцієнта експансії);
- ✓ норма обов'язкового резерву за строковими вкладами;
- ✓ співвідношення між строковими вкладами та вкладами до запитання – якщо частка строкових вкладів збільшується, це приводить до сповільнення процесу мультиплікації, оскільки уповільнюється інтенсивність платежів між клієнтами різних банків та швидкість переміщення резервів між банками;
- ✓ рівень наднормативних резервів;
- ✓ співвідношення між масою грошей і вкладами до запитання.

Управління механізмом банківського мультиплікатора, а як наслідок – емісією безготівкових грошей, здійснюється виключно центральним банком, тоді як емісія здійснюється системою комерційних банків. Центральний банк, керуючи механізмом банківського мультиплікатора, розширює чи звужує емісійні можливості комерційних банків, виконуючи тим самим одну з основних своїх функцій – функцію грошово-кредитного регулювання.

Взаємодія двох величин – грошової бази і грошового мультиплікатора – визначає потенційні можливості банківської системи у забезпеченні приросту грошової маси, додаткової пропозиції грошей.

Наведений аналіз характеризує об'єктивну основу формування пропозиції грошей, а також вплив центрального банку на пропозицію грошей для забезпечення їх оптимальної кількості щодо нормального кругообороту продуктів і доходів.

3.6. Швидкість обігу грошей, коефіцієнт монетизації, їх значення

Оптимальний розмір грошової маси в обігу значно залежить від інтенсивності використання грошей в платіжному обороті чи *швидкості обігу грошей*.

Швидкість обігу грошей визначає частоту, з якою кожна одиниця наявних у обороті грошей використовується для реалізації товарів і послуг за певний проміжок часу (р., квартал, місяць).

Між величиною грошової маси та швидкістю обігу грошей існує обернено пропорційна залежність. У зв'язку з цим за інших рівних умов зміна швидкості обігу грошей рівнозначна збільшенню чи зменшенню кількості грошей, що знаходяться в обігу.

Згідно з рівнянням обміну І.Фішера, кількість грошей, помножена на швидкість їхнього обігу, дорівнює рівню цін, помноженому на реальний ВВП:

$$M \times V = Q \times P, \quad (3.5)$$

- де M – кількість грошей, випущених в обіг;
 V – швидкість обігу грошей;
 Q – обсяг товарів та послуг, що реалізуються;
 P – загальний рівень цін.

Права частина формули є не що інше, як номінальний ВВП ($Q \times P$), тобто ми можемо записати рівняння обміну так:

$$V = (Q \times P) / M = \text{ВВП} / M. \quad (3.6)$$

Отже, найчастіше вживаним показником, що визначає швидкість обігу грошей, є відношення валового внутрішнього продукту до грошової маси.

При оцінці швидкості обігу грошей враховується не лише динаміка сукупного грошового обороту, але й рух готівкового та безготівкового компонентів, взятих окремо. Це обумовлює необхідність розрахунку різних показників для визначення швидкості обігу готівки та безготівкових грошей. Наприклад, швидкість обігу готівки можна виміряти таким рівнянням:

$$V = (T + S) \times Q / MO, \quad (3.7)$$

де V – швидкість обігу грошей;

T – товарооборот;

S – платні послуги;

Q – обсяг товарів та послуг, що реалізуються;

MO – готівка у господарському обороті.

Цей показник дозволяє простежити залежність між масою грошей в обігу та інтенсивністю їх витрачання. Збільшення даного показника свідчить про обслуговування товарного обігу відносно меншою масою готівки і навпаки.

Показник швидкості обігу грошей можна визначити і за деякими іншими критеріями:

- ✓ середньою частотою використання грошової одиниці в оплаті доходів населення (визначається відношенням обсягу національного доходу до маси грошей в обороті);
- ✓ середньою частотою використання грошової одиниці у здійсненні всіх видів платежів (визначається відношенням загального обсягу грошового обороту до грошової маси);
- ✓ частотою проходження готівки через каси банків та ін.

Вплив на швидкість обігу грошей спричиняють різноманітні чинники, які можна поділити на дві групи:

- 1) чинники платоспроможного попиту (зміна попиту споживачів чи суб'єктів господарювання на гроші, розвиток структури споживання, культурних потреб населення та ін.);

2) чинники пропозиції (розвиток суспільного виробництва, ринкових відносин, ринкової інфраструктури тощо).

Попит на гроші та швидкість їх обігу можна вважати взаємопов'язаними показниками з оберненою залежністю: якщо економічні суб'єкти збільшують свій запас грошей як високоліквідних активів, наслідком цього стає уповільнення витрачання грошей і, відповідно, швидкості їх обігу. При зменшенні попиту на гроші витрачання грошей стає інтенсивнішим за їх надходження, що призводить до прискорення грошового обігу.

Вплив чинників пропозиції на швидкість грошового обігу визначається інтенсивністю тих економічних процесів, які він обслуговує. Чим вищою є продуктивність праці, ефективність виробництва, тим коротшим є період нагромадження вартості для цілей відтворення, що прискорює обіг грошей.

Вивчення показника швидкості обігу грошей є важливим для органів грошово-кредитного регулювання, оскільки зміна швидкості грошового обігу має суттєві економічні наслідки:

- ✓ призводить до збільшення чи зменшення пропозиції грошей в обігу і впливає, таким чином, на платоспроможний попит і витрати обігу;
- ✓ полегшує чи ускладнює регулювання грошового обігу;
- ✓ відображає зміни інтенсивності економічних процесів, що становлять основу грошового обігу.

З показником швидкості обігу грошей обернено-пропорційно пов'язаний **коефіцієнт монетизації** – це відношення грошової маси до номінального ВВП (або величина $(1/V)$, як впливає з рівняння 3.6).

Таким чином, показник монетизації є оберненим до швидкості обігу грошей: при збільшенні коефіцієнта монетизації швидкість грошового обігу зменшується і навпаки.

Показник монетизації залежить від попиту на реальні гроші, який, у свою чергу, залежить від ступеня довіри підприємств і населення до національних грошей: чим більший показник монетизації, тим більший попит на реальні гроші за інших рівних умов.

З рівняння випливає, що на рівень монетизації впливає пропозиція грошей (M), швидкість їх обігу (V), а також обсяг ВВП. Тобто для збільшення рівня монетизації можна збільшити

(*M*) — пропозицію грошей. Проте при збільшенні пропозиції грошей зростають ціни (*P*) — чим більше грошей випускається в обіг при незмінній кількості товарів та послуг при незмінному попиті на гроші, тим вищими будуть ціни, — а це призводить до зниження монетизації.

З іншого боку, при зниженні попиту на реальні гроші, підприємства і населення намагаються якнайшвидше позбутися національних грошей, обмінюючи їх на товари, послуги чи фінансові активи. Чим швидше відбуватиметься такий обмін, тим прискоренішими темпами збільшуватиметься швидкість обігу грошей, тобто рівень монетизації ставатиме нижчим. Отже, при інших рівних умовах, зниження попиту на гроші веде до збільшення цін.

Зі сказаного випливає, що на рівень монетизації впливають фактори, які ведуть до зміни попиту і пропозиції грошей.

Пропозиція грошей повністю контролюється центральним банком і способи впливу останнього на пропозицію грошей є загальновідомими (зміна облікової ставки, зміна резервних вимог, операції на відкритому ринку).

Попит на гроші є величиною суб'єктивною, на яку політика центрального банку прямо не впливає. Попит на гроші залежить від рівня реального доходу, оскільки населення тримає гроші для покриття своїх видатків, величина яких залежить від доходу. Попит на гроші залежить також від вартості утримання грошей — неодержаного процентного доходу, оскільки активи тримають саме у грошовій формі, а не в іншій. Чим вищою є процентна ставка, тим дорожче тримати активи у формі грошей, а не в іншій, і, відповідно — менше активів триматимуть готівкою при даному рівні доходу. Отже, попит на реальні гроші зростає зі збільшенням рівня реального доходу й скорочується із зниженням процентної ставки.

Важливою причиною зміни попиту на гроші в перехідних економіках є рівень довіри громадськості до політики, яку проводить уряд. Наприклад, якщо проводиться експансійна монетарна політика, наслідком якої буде збільшення цін, то підприємства чи населення намагатимуться перетворити свої грошові кошти у

товарні запаси чи вільноконвертовану валюту й таким чином захистити свій капітал від знецінення. Відхід від національних грошей може бути спричиненим й іншими факторами: слабкістю банківської системи, непевністю політичної ситуації тощо. Саме з показника монетизації прийнято визначати ступінь довіри до національної грошової одиниці: чим більшою є довіра, тим більшим є показник монетизації.

Значення показника монетизації значно відрізняються за роками і країнами (табл. 3.2). Розвиток багатьох країн світу переконує у наявності стійкого зв'язку низьких показників коефіцієнта монетизації з високими темпами інфляції і відповідно значними темпами грошової емісії.

Таблиця 3.2

Коефіцієнт монетизації (в %)

Країни з перехідною економікою			Країни з ринковою економікою		
	1990 р.	1995 р.		1990 р.	1995 р.
Латвія	60.2	26.4	Австрія	85.5	89.6
Росія	73.2	12.3	Велика Британія	90.4	98.4
Болгарія	101.6	56.5	Німеччина	60.6	62.1
Польща	23.5	31.4	Греція	50.5	42.0
Словаччина	54.3	62.9	Ісландія	33.4	37.5
Чехія	67.6	79.4	Туреччина	19.8	25.0
Югославія	16.6	0.1	Швейцарія	116.8	124.8
Монголія	54.9	25.7	США	47.0	59.6

Розвинуті країни, які зазвичай характеризуються низькими темпами інфляції, мають високий коефіцієнт монетизації. Низький рівень інфляції у цих країнах не знижує рівень монетизації, оскільки втрата у вартості грошей є незначною порівняно з вигодами їх використання.

У країнах з перехідною економікою значний рівень інфляції був однією з основних причин зниження монетизації економіки. Високий рівень інфляції робить заощадження надто дорогими, результатом чого стає швидший обіг грошей і перехід до грошових операцій (бартеру).

Дані про значення коефіцієнта монетизації та швидкості обігу грошей в Україні наведені у табл. 3.3.

Ступінь монетизації економіки України та швидкість обігу грошей

(розраховані за обсягами МЗ на кінець відповідного періоду)

У фактичних цінах (млн. грн.)	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'00
ВВП	1483	12038	54520	81519	92484	103869	130442	172952
Грошова маса МЗ на кінець р.	482	3216	6930	9364	12541	15718	22070	32084
Рівень монетизації ВВП за обсягами МЗ на кінець р. (у %)	32,5	26,7	12,7	11,5	13,6	15,1	16,9	18,6
Швидкість обігу МЗ (рази)	3,1	3,7	7,9	8,7	7,4	6,6	5,9	5,4

3.7. Регулювання грошового обігу Національним банком України

Грошовий обіг за будь-яких обставин повинен бути регульованим. Нерегульованість грошового обігу – це одна з причин платіжної кризи.

Планування і регулювання грошово-кредитного обороту в Україні до 1992 р. проводилось на базі кредитного плану, касового плану і балансу грошових доходів і витрат населення. Ці документи відображали лише бухгалтерські записи центрального банку та спеціалізованих державних банків і тому не давали відповіді на запитання про кількість грошей, потрібних економіці, а також не могли комплексно врахувати весь грошовий обіг країни. Грошово-кредитна система використовувалась для контролю за виконанням державного плану економічного і соціального розвитку, а грошово-кредитна політика мала пасивний характер і відігравала другорядну роль у процесі управління економікою.

Дворівневий принцип організації банківської системи України зумовив відокремлення емісійних операцій регулювання грошового обігу, які закріпились за Національним банком України (банком першого рівня), від розрахункового, касового і кредитного обслуговування юридичних і фізичних осіб, котре виконують комерційні банки (банки другого рівня). Тобто Національний банк виступає

організатором грошового обігу в державі та здійснює його регулювання.

Зміни у банківській системі країни зумовили необхідність пошуку Національним банком України нових показників обчислення розміру грошової маси в державі, які б комплексно враховували весь грошовий обіг України, а також давали змогу оперативно його регулювати. Таким чином, Національний банк, починаючи з 1993 р., для обчислення грошової маси використовує агрегати М0, М1, М2, М3, про які згадувалося вище.

Дані про розмір та зміну грошових агрегатів в Україні протягом 1992-2000 років наведені у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Грошові агрегати (млн. грн., на кінець періоду)

Роки	Готівка в обігу (М0)	М1	Грошова база	М2	Грошовий мультиплікатор	М3
1992	5	21	15	25	4.17	-
1993	128	334	282	482	1.79	-
1994	793	1860	1606	3216	2.11	-
1995	2623	4682	3538	6846	1.96	6930
1996	4041	6315	4882	9023	1.92	9364
1997	6132	9050	7058	12448	1.78	12541
1998	7158	10331	8604	15432	1.82	15718
1999	9583	14094	11988	21714	1.84	22070
2000	12799	20732	16777	31387	1.91	32084
2001	19465	29773	23055	44997	1.98	45555

Аналізуючи грошові агрегати, слід зазначити: в Україні структура грошової маси, що знаходиться в обігу, ще не досягла розвинених форм. Передусім, це проявляється у співвідношенні готівки і загальної маси грошей в обігу. Наприклад, станом на 1 січня 2001 р. питома вага готівки у загальній сумі грошової маси (М3) становила 40%; питома вага коштів на розрахункових і поточних рахунках у національній валюті складала 12%; строкових коштів у національній валюті та валютних коштів – 46%; коштів клієнтів за трастовими операціями банків та цінних паперів власного боргу банків – 2%.

Починаючи з 1993 р., реальна готівка в обігу постійно зростала з 20,6% у 1993 р. до 45,4% у 1997 р.. Її рівень поступово почав

зменшуватися лише з 1998 р., причому досить повільними темпами. Зменшення готівки в обігу є чи не найактуальнішою проблемою регулювання грошового обігу в Україні.

Управління грошовим обігом здійснюється НБУ шляхом регулювання двох складових грошового обороту: готівки і безготівкової маси грошей, тобто визначення обсягу готівкової грошової маси та регулювання кредитних операцій комерційних банків. Головне завдання Національного банку в сучасних умовах полягає у регулюванні депозитної емісії, яка відбувається при кредитуванні комерційними банками суб'єктів господарювання. Для цього використовуються три основні групи методів:

- 1) регулювання кредитних відносин Національного банку з комерційними банками (рефінансування комерційних банків; процентна політика та інші);*
- 2) проведення операцій на відкритому ринку;*
- 3) встановлення економічних показників регулювання діяльності комерційних банків (розмір мінімальних резервів; регулювання співвідношення певних груп пасивів і активів через показники ліквідності балансу банку; встановлення нормативів ризику комерційних банків (максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента; норматив "великих" кредитних ризиків; максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру; максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам); встановлення нормативів інвестування та інші).*

Важливим етапом у організації грошового обороту в Україні було введення у дію в кінці 1993 р. системи електронних платежів (надалі – СЕП). Впровадження СЕП дало змогу:

- ✓ прискорити виконання розрахунків та обіг коштів;
- ✓ зменшити документооборот;
- ✓ практично уникнути фальсифікацій міжбанківських розрахункових документів, завдяки чому знизилася прихована емісія, пов'язана з надходженням до обігу коштів, отриманих за підробленими документами;
- ✓ вивільнити грошову масу;
- ✓ підсилити контроль НБУ за станом грошової маси у державі;
- ✓ підвищити можливості Національного банку контролювати здійснення платежів.

Таким чином, впровадження СЕП підняло банківську систему України на якісно новий рівень і відповідає світовим стандартам.

§ 3.7.1.

Регламентація НБУ готівкового грошового обігу в народному господарстві

Поряд з регулюванням емісії важливу роль у функціонуванні грошової системи відіграють методи регулювання самого руху грошей.

Обіг готівки регулюється правилами, встановленими Національним

банком, який визначає загальний порядок проведення готівково-грошових операцій банками та їх клієнтами.

Політика НБУ в сфері готівково-грошового обігу проводиться згідно з макроекономічними показниками та основними параметрами економічного і соціального розвитку України з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Установи комерційних банків, відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, здійснюють аналіз готівкового обігу, організовують і виконують оперативні функції з реалізації єдиної грошово-кредитної політики на території відповідних регіонів.

Основними завданнями банківських установ у організації готівкового грошового обігу є:

- ✓ повне і своєчасне забезпечення потреб економіки в готівкових коштах;
- ✓ забезпечення своєчасної видачі готівки підприємствам і підприємцям на оплату праці, пенсій, допомоги та на інші цілі;
- ✓ створення умов для залучення готівки до кас банків;
- ✓ сприяння скороченню використання готівки в розрахунках за товари і послуги шляхом упровадження прогресивних форм безготівкових розрахунків.

До основних завдань територіальних установ Національного банку слід віднести такі:

- ✓ здійснення аналізу і прогнозування готівкового обігу у відповідному регіоні з метою визначення на підставі прогнозів касових оборотів потрібного обсягу готівки для нормального та безперебійного функціонування економіки регіону;
- ✓ контроль за роботою установ комерційних банків з питань дотримання вимог готівкового обороту;
- ✓ опрацювання пропозицій щодо скорочення готівкового обігу в позабанківській сфері, розвитку та розширення безготівкових розрахунків, у тому числі в сфері обслуговування населення;
- ✓ інформування місцевих органів виконавчої влади про стан готівкового обігу в регіоні тощо.

Як організатор грошового обороту Національний банк встановлює загальний порядок ведення касових операцій, правила формування грошових знаків, їх зберігання, перевезення, визначення платіжності, порядок заміни і знищення пошкоджених банкнот і монет. Окрім того, для клієнтів комерційних банків встановлюється ряд інших правил:

- ✓ лімітування залишків готівки у касі;
- ✓ витрачання готівки за цільовим призначенням;
- ✓ порядок інкасації виручки;
- ✓ порядок видачі готівки під звіт;
- ✓ оформлення касових операцій тощо.

Основними документами, що регламентують операції з готівкою в народному господарстві України є "Інструкція про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України" і "Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні". Ці документи визначають основні принципи організації обороту готівки суб'єктами господарювання:

- ✓ обов'язковість для всіх підприємств і організацій зберігання власних грошових коштів у банківських установах;
- ✓ вільне одержання готівкових коштів усіма клієнтами з власних банківських рахунків;
- ✓ можливість здійснення розрахунків як у безготівковому, так і у готівковому порядку;
- ✓ обмеження розміру готівки, що перебуває в касах підприємств через встановлення їм лімітів залишку готівки в касі;
- ✓ можливість використання у розрахунках касового виторгу тощо.

Одним з найважливіших принципів готівкового обігу є обов'язковість для всіх підприємств і організацій зберігання власних грошових коштів у банківських установах. Це створює передумови для концентрації готівки саме у банківській сфері, забезпечення її ефективного використання в обороті, гарантування схоронності. У зв'язку з вищезгаданим готівковий оборот коштів суб'єктів господарювання обмежується, а залишки готівки, яку підприємства, установи та організації можуть зберігати у касі, лімітуються.

Ліміт залишку готівки в касі – це граничний розмір готівки, який встановлюється установою банку, що може залишатися в касі підприємства на кінець робочого дня.

Ліміт залишку готівки в касі встановлюється суб'єктам господарювання при укладанні договору на розрахунково-касове обслуговування. При цьому підприємство подає до установи банку заявку-розрахунок у двох примірниках для встановлення загального ліміту каси (з урахуванням потреби його відокремлених підрозділів), термінів та порядку здавання готівкової виручки, або копію заявки-розрахунку з відміткою іншої установи банку про встановлений загальний ліміт каси для внесення розміру цього ліміту в договір на розрахунково-касове обслуговування. Заявка-розрахунок (чи її копія) є невід'ємною частиною договору і оформляється як додаток до нього. Відповідальність за достовірність даних у заявці-розрахунку, згідно з даними касової книги та бухгалтерського обліку, несе підприємство.

Загальний ліміт каси підприємства може переглядатися в окремих випадках на підставі звернення підприємства (за наявності обґрунтованих причин: зміни розмірів касових оборотів, режиму функціонування, умов здавання виручки тощо). Ініціювати зміну ліміту каси підприємства може і установа комерційного банку.

Ліміт каси визначається установами банків для кожного підприємства з урахуванням:

- ✓ режиму і специфіки роботи підприємства;
- ✓ віддаленості підприємства від установи банку;
- ✓ обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками;
- ✓ установлених строків і порядку здавання готівкової виручки;
- ✓ тривалості операційного часу установи банку;
- ✓ наявності домовленості підприємства з установою банку на інкасацію та здавання готівкової виручки у вечірню касу банку.

Наприклад, підприємствам, що мають готівкову виручку зі строком здавання її в банк щодня в день надходження до каси підприємства, ліміт встановлюється у розмірах, що потрібні для забезпечення їх роботи вранці наступного дня; для підприємств, які мають готівкову виручку зі строком здавання її наступного дня, – у межах середньоденної готівкової виручки; для підприємств, що мають готівкову виручку з іншим строком здавання її в банк – у розмірах, що залежать від установлених строків здавання виручки та її суми; для підприємств, ліміти каси яким установлюються згідно з фактичними витратами готівки (крім виплат, пов'язаних з оплатою праці, стипендій, пенсій, дивідендів), – у межах середньоденної видачі готівки.

Ліміт каси підприємствам (крім підприємств торгівлі, громадського харчування та послуг) установлюється установами банків за погодженням із керівниками підприємств на підставі розрахунку середньоденного надходження готівкової виручки або середньоденної видачі готівки.

Понадлімітну готівку підприємства на кінець робочого дня зобов'язані здавати до кас банківських установ для зарахування на відкриті в них поточні рахунки згідно з порядком і термінами, згаданими вище. Готівкові кошти підприємства можуть здати в денні та вечірні каси установ комерційних банків, інкасаторам НБУ, підприємствам зв'язку для переказу коштів на рахунки в банках.

Підприємцям ліміт каси не встановлюється.

Порядок використання готівки, одержаної в банку, готівкової виручки та здійснення готівкових розрахунків підприємств (підприємців) визначає Національний банк.

Цільове призначення готівки, яку одержують підприємства (підприємці) зі своїх поточних рахунків, має зазначатися ними в грошовому чеку з чітким формулюванням суті операцій, що будуть здійснюватися. Установи банків зобов'язані ідентифікувати клієнтів, які здійснюють значні чи сумнівні операції, та, відповідно до вимог законодавства України, повідомляти про ідентифікацію осіб, які їх здійснили, відповідним органам згідно з законодавством, яке регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

Національний банк з метою стимулювання безготівкових розрахунків та скорочення тіншового обігу встановлює певні правила та обмеження щодо можливості підприємств використовувати готівку. Основними з них є:

- ✓ сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим не повинна перевищувати трьох тисяч гривень протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. Платежі понад установлену граничну суму проводяться виключно в безготівковому порядку. Кількість підприємств (підприємців), з якими проводяться розрахунки, протягом дня не обмежується. У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків з іншими понад установлену граничну суму, кошти в розмірі її перевищення розрахунково додаються до фактичних залишків в касі на кінець дня готівки платника (одноразово) в день здійснення цієї операції з подальшим порівнянням одержаної розрахункової суми із затвердженим лімітом каси;

- ✓ уся готівка, що надходить до кас підприємств, має своєчасно та в повній сумі оприбутковуватися в їх касах. Оприбуткуванням готівки в касі підприємства є здійснення підприємством обліку готівки в повній сумі її фактичних надходжень з оформленням цієї операції у встановленому порядку прибутковим касовим ордером та відображенням у касовій книзі в день одержання підприємством готівкових коштів;
- ✓ підприємства мають право зберігати в своїй касі готівку, що одержана в установі банку для виплат, пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, дивідендів (доходу), понад установлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в установі банку;
- ✓ видача готівки під звіт проводиться з кас підприємств за умови повного звіту конкретної підзвітної особи за раніше виданими під звіт сумами. Підзвітні особи зобов'язані подати до бухгалтерії підприємства разом із невикористаним залишком готівки авансовий звіт про витрачання одержаних у касі сум у такі терміни:
  - за відрядженнями – протягом трьох робочих днів після повернення з відрядження;
  - на закупівлю сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки та заготівлю вторинної сировини, крім металобрухту – протягом десяти робочих днів з дня видачі готівки під звіт;
  - на всі інші виробничі (господарські) потреби – наступного робочого дня після видачі готівки під звіт.

Контроль за дотриманням підприємствами касової дисципліни здійснюють органи державної податкової служби України та інші органи в межах своєї компетенції.

До підприємств (підприємців) застосовуються штрафні санкції згідно з чинним законодавством України за такі порушення:

- ✓ перевищення встановлених лімітів каси;
- ✓ неоприбуткування (неповне оприбуткування) у касах готівки;
- ✓ перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів;
- ✓ витрачання готівки з виручки на виплати, що пов'язані з оплатою праці, за наявності податкового боргу;
- ✓ використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням;
- ✓ проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа, який підтверджував би сплату покупцем готівкових коштів.

§ 3.7.2.

Регламентація НБУ емісійно-касової роботи в банківських установах

Процес прогнозування касових оборотів комерційних банків і емісійного результату, а також практична реалізація емісійної функції НБУ здійснюється на основі нормативних документів Національного банку.

Для реалізації емісійної функції Національний банк України створює **резервні фонди** банкнот і монет у Центральному сховищі та **запаси готівки** в сховищах Кримського республіканського, регіональних управлінь, установ НБУ, які використовуються для оновлення готівкової маси в обігу та забезпечення грошового обігу білетами і монетами різних номіналів у випадку збільшення потреби господарства області в готівці. Готівка, що знаходиться у резервних фондах, не вважається готівкою в обігу, оскільки вона є резервом і не здійснює руху.

Для забезпечення щоденних оперативних потреб запаси готівки в обласних управліннях НБУ зберігаються в **оборотних касах**. В оборотні каси регіональних управлінь НБУ постійно надходить готівка від комерційних банків, а також постійно видається готівка. Тобто гроші в оборотній касі завжди перебувають у русі й вважаються грошима, які знаходяться в обігу. Якщо надходження готівки в оборотну касу перевищують суму видачі з неї, то гроші вилучаються з обігу. При цьому вони переводяться з оборотної каси до сховища.

Резервні фонди банкнот і монет, які зберігаються у Центральному сховищі, перебувають у віданні виключно Національного банку України і можуть витрачатися або поповнюватися лише на підставі письмових розпоряджень Управління організації роботи з готівкою Департаменту готівково-грошового обігу. Право на проведення операцій по перерахуванню готівки, яка зберігається у сховищах Кримського республіканського, регіональних управлінь, установ НБУ, до оборотних кас та з оборотних кас до сховищ надається цим установам.

Операційні відділи Кримського республіканського, регіональних управлінь, установ НБУ самостійно визначають розмір залишку готівки в оборотній касі на кінець операційного дня. Надлишок готівки в кінці дня із оборотної каси зараховується до сховища.

Регіональні управління НБУ можуть самостійно розпоряджатися готівкою, що зберігається у їхніх сховищах і в оборотній касі. Регіональні управління НБУ можуть:

- ✓ обмінювати придатні грошові білети і монету одного номіналу на інший;
- ✓ передавати банкноти і монети зі сховища до оборотної каси та з оборотної каси до сховища;
- ✓ здійснювати підкріплення комерційних банків готівкою з оборотної каси, приймати надлишки готівки від комерційних банків.

Щодня регіональні управління НБУ надсилають у відділ організації і обліку касових операцій та резервних фондів управління організації роботи з готівкою НБУ емісійні платежі (окремо на випущені в обіг і вилучені з обігу банкноти і монету), на підставі яких здійснюється щоденний облік випущених в обіг та вилучених з обігу грошей у цілому по Україні і по кожному регіоні зокрема. Аналізується й регулюється структура випущеної в обіг готівки, адже її обіг запроваджений за номіналами.

Станом на 1.01.1999 р. склад готівки в обігу за купюрами наведений у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Структура готівки в обігу України станом на 1.01.2002 р.

Банкноти (гривні)			Монети		
Номінал	у % до загальної суми	у % до загальної кількості	Номінал	у % до загальної суми	у % до загальної кількості
1 грн.	0.88	15.61	1 коп.	2.88	27.60
2 грн.	1.35	11.98	2 коп.	3.07	14.73
5 грн.	5.39	19.12	5 коп.	6.67	12.79
10 грн.	10.77	19.11	10 коп.	30.95	29.70
20 грн.	20.28	18.00	25 коп.	25.67	9.85
50 грн.	32.05	11.38	50 коп.	27.01	5.18
100 грн.	24.86	4.41	1 грн.	0.49	0.05
200 грн.	4.42	0.39	2 грн.	1.33	0.06
			5 грн.	1.93	0.04
Усього:	100%	100%	Усього:	100%	100%

Прогнозування готівкового обігу здійснюється з урахуванням основних напрямів державної грошово-кредитної політики на основі *прогнозних розрахунків балансу грошових доходів і витрат населення та касових оборотів.*

Показники звітнього балансу грошових доходів і витрат населення використовуються регіональними управліннями НБУ для аналізу стану готівкового обігу в регіоні, а показники прогнозного балансу – для складання прогнозів касових оборотів готівки, призначенням яких, насамперед, є економічне обґрунтування можливих змін розміру обігу готівки в прогнозованому періоді.

Прогноз касових оборотів – це оцінка перспектив розвитку готівкового обігу, згідно з якою визначаються обсяги та джерела надходжень готівки до кас банків, обсяги та цільове спрямування видачі готівки з кас банків, розмір випуску готівки або вилучення її з обігу.

Для обґрунтування прогнозних розрахунків касових оборотів НБУ здійснює аналіз:

- ✓ змін у тенденціях соціально-економічного розвитку;
- ✓ тенденцій, що характерні для готівкового обігу;
- ✓ джерел надходжень готівки в каси банків та напрямів видачі її з кас банків;
- ✓ швидкості повернення готівки в каси банків;
- ✓ рівня інкасації торговельної виручки;
- ✓ змін у напрямках використання грошових доходів населення та джерел їх формування.

Для складання звітнього балансу грошових доходів і витрат населення територіальні управління Національного банку подають регіональним державним статистичним органам звітню інформацію про касові обороти.

Прогноз касових оборотів по Україні в цілому складається Національним банком у розрізі регіонів, а по регіонах – територіальними управліннями Національного банку на квартал із розподілом за місяцями.

Важливим документом для прогнозування обсягів готівкових коштів є щоденний і місячний *звіти про касові обороти*, які складають установи комерційних банків, що здійснюють касове обслуговування клієнтів та територіальні управління НБУ.

Символи звіту за надходженнями визначаються за зазначеним у кожному касовому документі на внесення готівки джерелом походження готівкових коштів (наприклад, торговельна виручка, квартирна плата, повернення заробітної плати тощо).

Символи звіту за видачею визначаються за зазначеним клієнтами на звороті грошових чеків цільовим призначенням грошових сум, які одержують у банку, а також у кожному видатковому касовому ордері.

Прогнозні розрахунки касових оборотів складаються за такими джерелами надходжень і напрямми видачі готівки (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Джерела надходжень та напрями видачі готівки

Надходження готівки	№ символів
Надходження торговельної виручки	02
Надходження виручки від усіх видів платних послуг	05
Надходження на рахунки за вкладками фізичних осіб	16
Надходження від підприємств поштового зв'язку	17
Надходження від продажу іноземної валюти	30
Інші надходження	32
Перерахування готівки зі сховища цінностей до оборотної каси	38
Видача готівки	№ символів
Видача на виплати, пов'язані з оплатою праці	40
Видача на закупівлю сільськогосподарської продукції	46
Видача на виплату пенсій, допомог та страхових відшкодувань	50
Видача на купівлю товарів, оплату послуг і за виконані роботи	53
Видача з рахунків за вкладками фізичних осіб	55
Видача за придбану іноземну валюту	56
Видача підкріплень підприємствам поштового зв'язку	59
Видача на інші цілі	61
Перерахування готівки з оборотної каси до сховища цінностей	73

Емісійний результат (символи 38 або 73) визначається як різниця між надходженнями і видатками готівки. Регіональні управління НБУ повинні систематично порівнювати емісійний результат з фактичним, аналізуючи та виявляючи причини значних відхилень, вивчати шляхи та причини міграції грошей, економічні пропорції між грошовими доходами та видатками населення з метою забезпечення оптимального розміру готівки в обігу.

Установи Національного банку для складання прогнозів касових оборотів отримують від республіканських, обласних органів виконавчої влади та від органів статистики такі звітні та прогнозні матеріали:

- ✓ розрахунки роздрібного товарообороту і дані про обсяги продажу товарів за безготівковим розрахунком;

- ✓ розрахунки доходів за видами платних послуг, що надаються населенню;
- ✓ розрахунки про надходження страхових платежів і виплати страхових відшкодувань;
- ✓ інформацію про фонд оплати праці;
- ✓ дані про обсяги реалізації послуг зв'язку населенню,
- ✓ прогнози розрахунки реалізації друкованих видань за раніше сплаченою передплатою, а також дані про очікувані в цьому кварталі готівкові надходження за передплатою;
- ✓ дані про витрати на виплату пенсій і допомоги тощо.

Територіальні управління Національного банку складають прогнози касових оборотів на основі розрахунку кожного із компонентів джерел надходжень готівки до кас банківських установ та напрямів видачі готівки (табл. 3.6). При цьому основна увага приділяється розрахунку надходжень торговельної виручки, питома вага якої становить понад 70% обсягу всіх джерел надходження та видачі готівки, пов'язаної з оплатою праці (такі видатки складають близько 50% видаткової частини прогнозних розрахунків).

Установи Національного банку здійснюють розподіл квартальних прогнозів касових оборотів за місяцями. При цьому враховуються:

- ✓ кількість днів кожного місяця та інші особливості;
- ✓ можливі зміни (за місяцями) обсягу роздрібного товарообороту, фонду оплати праці, обсягу закупівлі сільськогосподарської продукції і продуктів її перероблення (залежно від сезонності роботи в окремих галузях промисловості, сільського господарства, будівництва, впливу святкових та вихідних днів тощо);
- ✓ строки сплати фізичними особами податків, зборів та інших платежів, час масових відпусток працівників.

Територіальні управління Національного банку надсилають прогнози касових оборотів Департаменту готівково-грошового обігу Національного банку електронною поштою не пізніше ніж за десять робочих днів до початку кварталу.

Департамент готівково-грошового обігу складає, в свою чергу, квартальні прогнози касових оборотів у цілому по країні, Автономній Республіці Крим, регіонах і місту Києву із щомісячним розподілом за два робочих дні до початку наступного кварталу. Департамент готівково-грошового обігу використовує прогнозні

розрахунки касових оборотів для визначення потрібних обсягів готівки та надання замовлення Банкнотно-монетному двору Національного банку на виробництво банкнот і монет.

§ 3.7.3.

Шляхи вдосконалення готівкового грошового обігу

У сфері готівкового грошового обігу основним завданням Національного банку України залишається зменшення питомої ваги готівки, що обслуговує грошовий оборот, оскільки інше важливе завдання у цій сфері –

повне і своєчасне забезпечення потреб суб'єктів господарювання і населення у готівкових коштах (технічна функція НБУ) – виконується останніми роками відмінно.

Організація безготівкового грошового обороту органічно пов'язана з регулюванням готівкового обігу: лімітування залишків готівки у касах підприємств зумовлює зберігання основної маси грошей суб'єктами підприємницької діяльності на рахунках у банку. Проте дієвішими факторами зменшення готівки в обігу є:

- ✓ стимулювання депозитних операцій підприємств і, особливо, населення через виплату банками процентів за вкладками;
- ✓ прийняття дієвого законодавства щодо гарантування повернення вкладів населення, оскільки гроші населення – важливий кредитний потенціал розвитку економіки;
- ✓ прискорення запровадження розрахунків фізичних осіб у безготівковій формі, створюючи для цього на рівні держави сприятливі умови (наприклад, нарахування процентів за вкладками до запитання фізичних осіб як за строковими вкладками, тобто громадяни були б зацікавлені зберігати свої заощадження на банківських рахунках з виплатою значних процентів при забезпеченні високого рівня ліквідності);
- ✓ перехід до масових безготівкових розрахунків за допомогою пластикових карток. Цей напрям нині розвивається на рівні банківської системи окремими банками (перерахування заробітної плати та інших виплат на особисті рахунки працівників, ведення бази даних цих рахунків, автоматизованої видачі готівки працівникам тощо). Необхідно розширити подібні послуги банків за межі банківської установи у вигляді безготівкових розрахунків за товари і послуги;
- ✓ створення на рівні держави національної пластикової картки, яка б була недорогою (чи навіть безкоштовною) для населення і

підприємств торгівлі та сфери послуг. Організатором цього першого етапу повинен виступити Національний банк, залучивши комерційні банки до фінансування цього проекту.

Зазначені заходи сприяли б зменшенню готівкового грошового обороту і, таким чином, комерційні банки через ефект мультиплікатора змогли б спрямовувати вільні ресурси на кредитування підприємств.

Розділ 4

КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ НБУ З БАНКІВСЬКИМИ УСТАНОВАМИ

- § 4.1. Суть та значення кредитів, що надаються НБУ комерційним банкам
- § 4.2. Розвиток кредитних відносин НБУ з комерційними банками
- § 4.3. Рефінансування комерційних банків шляхом операцій на відкритому ринку
  - § 4.3.1. Короткострокове та середньострокове рефінансування комерційних банків
  - § 4.3.2. Надання банкам кредитів "овернайт" через постійно діючу лінію рефінансування
- § 4.4. Рефінансування комерційних банків через надання стабілізаційного кредиту
- § 4.5. Проведення Національним банком операцій купівлі/продажу державних цінних паперів та казначейських зобов'язань на відкритому ринку
- § 4.6. Рефінансування комерційних банків через операції репо
- § 4.7. Депозитний сертифікат НБУ, його застосування

4.1. Суть та значення кредитів, що надаються НБУ комерційним банкам

Для підтримки необхідної ліквідності банківської системи Національний банк України здійснює **рефінансування комерційних банків**, тобто кредитування центральним банком окремих комерційних банків на їх прохання, у випадку тимчасової нестачі ліквідності.

Шляхом рефінансування центральний банк діє як *“кредитор останньої інстанції”* – він є гарантом безперебійного функціонування банківської та фінансової систем у цілому.

Функція центрального банку як *“кредитора останньої інстанції”* неминуча в силу самої природи банківської діяльності, тобто встановлення відповідної рівноваги між пасивами, що повинні виплачуватися за вимогою негайно, і їх активами, що, як правило, мають довший строк. У вигляді запасу ліквідності зберігається лише незначна частка активів. Якщо цей запас ліквідності виявляється недостатнім для погашення вимог вкладників (які важко передбачити, особливо на щоденній основі), рівновага між активами і пасивами порушується внаслідок більшої швидкості, з якою депозити можуть бути зняті, порівняно з часом, необхідним для мобілізації кредитів.

Кредитування в останній інстанції запобігає виникненню ефекту *“доміно”* – поширення кризи від комерційних банків, що тимчасово мають нестачу ліквідності, на *“здорові”* банки, а також запобігає втраті довіри населення до надійності банківської системи у цілому.

Раніше (XVIII-XIX ст.) політика рефінансування банківських закладів центральним банком використовувалася виключно для впливу на стан грошово-кредитної сфери. З розвитком ринкових відносин поряд з первинним призначенням політика рефінансування активніше почала використовуватися як інструмент надання фінансової допомоги комерційним банкам. Тобто центральні банки стали виконувати функцію банку банків і поступово перетворилися в кредитора останньої інстанції для комерційних банків.

Кредити рефінансування центрального банку є для комерційних банків джерелом тимчасових ресурсів, необхідних їм для поповнення ліквідних коштів. Проте доступ до цих кредитів не є вільним і залежить від багатьох факторів. До основних двох факторів належать:

- ✓ стан грошово-кредитної сфери країни;
- ✓ фінансовий стан комерційного банку, що воліє отримати кредит.

Економічна сутність кредитів рефінансування центрального банку на макроекономічному рівні полягає у тому, що через кредитування банківських установ здійснюється емісія грошей в обіг, і розширюється таким чином обсяг сукупної грошової маси в економіці. Це створює умови для розширення (експансії) кредитної діяльності комерційних банків.

На мікроекономічному рівні кредити центрального банку сприяють підтримці на необхідному рівні ліквідності комерційних банків, зміні структури їх активів на користь позичкових операцій, а також розширенню, за необхідності, обсягу кредитування своїх клієнтів.

Об'єктом рефінансування у більшості країн світу, як правило, є лише комерційні банки. При цьому кредити надаються фінансово стабільним комерційним банкам, що відчувають лише короткострокові фінансові труднощі (максимальний термін надання кредитів рефінансування у більшості країн становить один рік, при цьому більшість кредитів надається терміном до одного місяця).

Кредити рефінансування центрального банку можна класифікувати залежно від:

- ✓ форми забезпечення (облікові та ломбардні);
- ✓ термінів використання (короткострокові (від одного до кількох днів) і середньострокові (від місяця до року);
- ✓ методів надання (прямі кредити і кредити, що надаються шляхом аукціону);
- ✓ цільового характеру (коригуючі та сезонні кредити).

4.2. Розвиток кредитних відносин НБУ з комерційними банками

Кредити Національного банку України, що спрямовувалися на цілі рефінансування банківських установ, починаючи з 1991 р. набули значного розвитку та зазнали чималих змін. Це є характерним не лише для України, а й для інших країн з перехідною економікою.

З початку створення Національного банку кредитні відносини між ним та комерційними банками мали суто адміністративний, а не ринковий характер. Того часу НБУ здійснював кредитні емісії на такі цілі:

- ✓ завершення розрахунків шляхом заліку взаємної заборгованості між підприємствами;
- ✓ покриття дефіциту державного бюджету;
- ✓ надання кредитної допомоги окремим державним підприємствам.

Між комерційними банками ресурси розподілялися з урахуванням розміру статутного фонду, мережі банківських установ тощо. Кредитні емісії здійснювалися в основному відповідно до постанов уряду. Емісійні кредити надавалися за пільговими процентними ставками, що були значно нижчими за рівень інфляції.

Таким чином, надання Національним банком України кредитів комерційним банкам для підтримання їх поточної ліквідності до 1994 р. відбувалося переважно опосередковано через надання за рішеннями законодавчих та виконавчих органів централізованих цільових кредитів безпосередньо клієнтам (підприємствам і організаціям). Ці кредити потрапляли у більшості випадків неплатоспроможним клієнтам, які підтримувались державою, і значною мірою не поверталися. Це погіршувало ліквідність комерційних банків і вимагало нових емісійних кредитів.

Після 1993 р. обсяги кредитних емісій почали зменшуватися. У 1994 р. були запроваджені **кредитні аукціони**, а надання Національним банком ризикованих емісійних кредитів суб'єктам господарювання було відмінено. Загальне керівництво і відповідальність за проведення кредитних аукціонів покладалося на Аукціонний комітет, персональний склад якого визначався і

затверджувався правлінням НБУ. Єдиним продавцем кредитів на кредитному аукціоні був Національний банк.

Через кредитні аукціони додаткові кредитні ресурси надходили до комерційних банків і надалі в народне господарство на здоровій основі. Національний банк України припинив виділення ресурсів комерційним банкам для кредитування на пільгових умовах, тобто під пільгову процентну ставку.

Однією з головних змін у застосуванні інструментів кредитування Національного банку в 1996 р. було поширення використання таких інструментів як **ломбардне кредитування** комерційних банків під заставу державних цінних паперів та **угод репо**. Можливість запровадження цих інструментів виникла лише в умовах створення і розвитку ринку державних цінних паперів.

Операції репо – це операції з цінними паперами, що складаються з двох частин і при яких укладається єдина генеральна угода між учасниками ринку (Національним банком і комерційними банками) про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного продажу-купівлі у визначений термін або на вимогу однієї із сторін за ціною, обумовленою заздалегідь.

Використання НБУ державних цінних паперів для операцій репо здійснюється через “пряме репо” – купівлю у комерційного банку державних цінних паперів та “зворотне репо” – продаж Національним банком державних цінних паперів комерційним банкам з умовою їх зворотного викупу.

Протягом 1996 р. кредитна емісія здійснювалася через банківську систему шляхом проведення для комерційних банків кредитних аукціонів та ломбардного кредитування під заставу державних цінних паперів.

Слід зазначити, що можливості Національного банку України щодо надання кредитної підтримки економічному сектору були дуже обмеженими, тому що Національний банк продовжував направляти емісійні кошти як через пряме кредитування уряду на покриття дефіциту державного бюджету, так і через придбання державних цінних паперів при первинному їх розміщенні Міністерством фінансів.

4.3. Рефінансування комерційних банків шляхом операцій на відкритому ринку

Згідно з Положенням "Про механізми рефінансування комерційних банків України" від 15 грудня 2000 р. для ефективного регулювання грошово-кредитним ринком, управління ліквідністю банківської системи, виконання функції кредитора останньої інстанції НБУ застосовує такі механізми рефінансування банків:

- ✓ рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку;
- ✓ надання стабілізаційного кредиту;
- ✓ операції купівлі-продажу державних цінних паперів на відкритому ринку.

На відкритому ринку Національний банк може здійснювати кредитну підтримку комерційних банків шляхом:

- ✓ проведення короткострокового рефінансування банків;
- ✓ проведення середньострокового рефінансування банків;
- ✓ використання постійно діючої лінії рефінансування для надання банкам кредитів "овернайт";
- ✓ купівлі-продажу державних цінних паперів.

Національний банк здійснює рефінансування комерційних банків шляхом операцій на відкритому ринку лише під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарської діяльності і векселів Державного казначейства України, що враховані банком.

Для отримання можливості користуватися кредитами рефінансування Національного банку, комерційні банки повинні дотримуватися певних вимог, основними з яких є:

- ✓ термін діяльності банку не повинен бути меншим, ніж один рік;
- ✓ банк має ліцензію НБУ на здійснення відповідних банківських операцій;
- ✓ банк має власні високоліквідні активи (цінні папери та інші цінності), що можуть бути прийняті в заставу;
- ✓ виконуються вимоги щодо дотримання таких нормативів капіталу: мінімального розміру регулятивного капіталу банку (Н1), адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) (Н2), адекватності основного капіталу (Н3), у тому числі розмір зареєстрованого та сплаченого статутного капіталу не повинен бути менший ніж розмір, що визначений кваліфікаційними вимогами;
- ✓ виконуються нормативи ліквідності;

- ✓ сформовано резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями відповідно до встановлених обсягів;
- ✓ здійснюється своєчасне погашення одержаних від Національного банку кредитів.

Національний банк здійснює рефінансування комерційних банків шляхом операцій на відкритому ринку в обсягах, необхідних для вирівнювання монетарних параметрів і управління грошово-кредитним ринком. Рефінансування проводиться виключно для регулювання грошово-кредитного ринку та з метою підтримання ліквідності банківської системи.

Для забезпечення наданого кредиту використовуються державні цінні папери, строк погашення яких настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту, і які перебувають у власності банків, та враховані банком векселі, строк пред'явлення яких до платежу настає не раніше ніж через 30 днів після строку погашення кредиту.

Державні цінні папери приймаються під забезпечення кредиту за умови, що вони перебувають у власності комерційного банку – клієнта Депозитарію Національного банку і не обтяжені жодними іншими зобов'язаннями. Умовою для прийняття врахованих банками векселів під забезпечення наданого Національним банком кредиту є наявність у банків достовірного вексельного досьє на векселедавця та всіх зобов'язаних за векселем осіб.

При прийнятті в забезпечення наданого кредиту врахованих банком векселів відповідне територіальне управління Національного банку аналізує вексельне досьє (інформацію про платоспроможність усіх зобов'язаних за векселем осіб), отримане від комерційного банку. Після отримання під забезпечення кредиту врахованих банками векселів відповідне територіальне управління Національного банку в межах узгодженої суми складає реєстр векселів, що містить таку інформацію:

- ✓ дату і місце складання вексяля;
- ✓ номер бланка вексяля;
- ✓ найменування векселедавця, його місцезнаходження;
- ✓ місце платежу;
- ✓ строк платежу;
- ✓ кількість днів від дня складання зазначеного реєстру до часу платежу за векселем;

- ✓ номінальну суму векселя;
- ✓ дисконт, який утриманий банком;
- ✓ назву й місцезнаходження індосантів векселя, а також акцептантів (для переказних векселів).

Векселі в реєстрах, як правило, розміщуються в порядку настання строків платежу, починаючи з найближчого. Реєстр складається в двох примірниках – по одному кожний із сторін договору. Оприбуткування врахованих банками векселів здійснюється відповідним територіальним управлінням Національного банку одночасно з укладанням договору застави. Ці векселі повинні зберігатися в касі територіального управління Національного банку, про що зазначається в договорі застави.

§ 4.3.1.

Коротко- та середньострокове рефінансування комерційних банків

Основним видом рефінансування банківських установ, що застосовується Національним банком протягом останніх років, є коротко- та середньострокове рефінансування банків, що за механізмом проведення значно

нагадує кредитні аукціони, які діяли до 2000 р.

Короткострокове та середньострокове рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку здійснюється під забезпечення державних цінних паперів або врахованих банком векселів у розмірі, що не перевищує 85% від балансової вартості державних цінних паперів та 70% від номінальної вартості врахованих векселів.

Максимальний термін надання кредитів через короткострокове рефінансування шляхом операцій на відкритому ринку становить 14 днів, а через середньострокове – до 6-ти місяців. Строк користування кредитом згідно з умовами кредитного договору починається з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок комерційного банку.

Процентна ставка, за якою Національний банк здійснює коротко- та середньострокове рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку не може бути нижчою, ніж облікова ставка і коригуванню не підлягає.

Національний банк проводить тендери з короткострокового рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку в першу, другу та третю середу місяця, починаючи з першого повного тижня.

Тендер Національного банку – це форма задоволення попиту на грошові кошти при рефінансуванні, що передбачає надання Національним банком кредитів комерційним банкам, які потребують підтримання ліквідності шляхом відбору за критеріями, що встановлюються НБУ.

Тендери із середньострокового рефінансування банків проводяться в четверту середу, починаючи з першого повного тижня. Повідомлення про проведення Національним банком тендера розсилає Департамент монетарної політики електронною поштою по банківській системі кожного понеділка до 11-ої години. У повідомленні зазначаються такі умови проведення тендера:

- ✓ тип тендера (кількісний або процентний);
- ✓ строк користування кредитом;
- ✓ загальна сума кредиту, що пропонується Національним банком (або без оголошення такої);
- ✓ мінімальна сума заявки для одного банку;
- ✓ перелік забезпечення кредиту тощо.

Умови проведення тендера визначаються залежно від стану грошово-кредитного ринку та ліквідності банківської системи.

Наступного дня у вівторок до 10-ої години банк, який потребує підтримки своєї ліквідності, надсилає до Департаменту монетарної політики Національного банку заявку на участь у тендері, що містить перелік державних цінних паперів або врахованих банками векселів. Банк може подати на участь у тендері тільки одну заявку.

Національний банк здійснює короткострокове та середньострокове рефінансування комерційних банків шляхом операцій на відкритому ринку, проводячи **кількісний** або **процентний тендер**.

Кількісний тендер – це тендер, на якому Національний банк наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити шляхом рефінансування.

Процентний тендер – це тендер, на якому комерційні банки у своїх заявках до Національного банку, крім суми очікуваного кредиту, пропонують ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредити від НБУ шляхом рефінансування.

У день проведення тендера (середа) заявки банків на участь у тендері розглядаються Департаментом монетарної політики Національного банку з дотриманням таких вимог:

- ✓ один банк не може одержати більше ніж 50 процентів запропонованого на тендері обсягу кредитів;
- ✓ сума заборгованості за кредитами Національного банку, у тому числі за кредитами з урахуванням поданої заявки на тендер, не повинна перевищувати трикратного обсягу капіталу банку, розрахованого за даними останнього балансу.

Розподіл кредитів при проведенні *кількісного тендера* здійснюється відповідно до поданих заявок до закінчення суми, яка запропонована на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок комерційних банків, то кредитні кошти за однією тендерною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

У разі проведення Національним банком *процентного тендера* банківські установи самостійно пропонують процентну ставку з точністю до 0,1 процентного пункту (наприклад, 15,6%), за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу за облікову.

На процентному тендері заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків.

Якщо два або кілька учасників процентного тендера пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишився, не є достатнім для задоволення всіх заявок банків із однаковою процентною ставкою, то кошти розподіляються пропорційно між цими банками.

Банки, чії заявки задоволені, повинні укласти кредитний договір та договір застави з відповідним територіальним управлінням Національного банку.

У середу на підставі укладених територіальними управліннями Національного банку договорів Департамент монетарної політики та банки-позичальники здійснюють блокування державних цінних паперів під забезпечення кредиту в порядку, установленому Національним банком.

Після одержання інформації від Депозитарію щодо належного оформлення забезпечення державними цінними паперами, а від відповідного територіального управління Національного банку щодо врахованих банками векселів Департамент монетарної політики з 15-ої до 17-ої години забезпечує перерахування коштів за наданими кредитами банкам, заявки яких задоволені відповідно до результатів проведеного тендера.

Банк повертає кредити, одержані від Національного банку, у строки відповідно до укладеного договору. Одержані шляхом тендера кредити Національного банку не можуть бути пролонговані й підлягають обов'язковому поверненню.

Банк може достроково повернути кредит і проценти за його користування повністю або частково, попередньо повідомивши про це відповідне територіальне управління та Департамент монетарної політики Національного банку.

Якщо банк не повертає кошти, які були надані через тендер Національного банку, у строки, що передбачені договором, тобто прострочує виконання зобов'язання, то Національний банк відповідно до чинного законодавства України та з урахуванням строку погашення державних цінних паперів або врахованих векселів має право здійснити безспірне стягнення заборгованості з кореспондентського рахунку банку відповідно до укладеного кредитного договору, керуючись статтею 73 Закону України "Про Національний банк України".

Протягом 10-ти днів з дня виникнення простроченої заборгованості Національний банк має право також реалізувати предмет застави, а саме:

- ✓ здійснити продаж цінних паперів і векселів третім особам та за рахунок отриманих коштів задовольнити свої вимоги й відшкодувати завдані Національному банку збитки;

- ✓ ужити заходів щодо погашення державних цінних паперів або одержати платіж за векселями і за рахунок цих коштів задовольнити свої німоги й відшкодувати завдані Національному банку збитки.

Порядок і черговість застосування конкретного виду задоволення вимог Національного банку повинні передбачатися в кредитному договорі, що укладається з банком.

Відповідальність за повернення кредиту й процентів за його користування в зазначений у кредитному договорі строк покладається на банки, а контроль за своєчасним поверненням кредитів, що надані шляхом тендера Національного банку, та процентів за їх користування, а також за виконанням усіх умов кредитного договору покладається на відповідне територіальне управління Національного банку.

Таким чином, короткострокове та середньострокове рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку, що здійснюється шляхом проведення тендера, по суті замінило кредитні аукціони НБУ. Порядок проведення тендерів Національного банку дещо схожий з порядком проведення кредитних аукціонів, хоча слід відмітити такі позитивні риси тендерів:

- ✓ чітка періодичність проведення (щотижня);
- ✓ більша кількість умов для комерційних банків (кількісний та процентний тендери) тощо.

§ 4.3.2.

Надання банкам кредитів "овернайт" через постійно діючу лінію рефінансування

З метою вирівнювання тимчасових коливань ліквідності банківської системи, "тонкого" регулювання грошово-кредитного ринку Національний банк запроваджує в практичну діяльність постійно діючу лінію

рефінансування, що є гнучким механізмом короткострокової (миттєвої) підтримки ліквідності банку.

Постійно діюча лінія рефінансування – це оперативне надання Національним банком банкам-позичальникам кредитів у разі виникнення в них потреби підтримки своєї ліквідності за умови виконання вимог НБУ.

Національний банк як кредитор останньої інстанції через лінію рефінансування може надавати кредити тільки банкам –

юридичним особам, які є активними учасниками грошового ринку, мають репутацію кредитоспроможного позичальника, мають у своїй власності державні цінні папери і є ініціаторами звернення до Національного банку.

Кредит через лінію рефінансування надається строком на один робочий день – кредит "овернайт".

Кредит "овернайт" – це кредит у межах обумовленого ліміту та визначеної процентної ставки, який наданий комерційному банку Національним банком за постійно діючою лінією рефінансування строком на один день під забезпечення державних цінних паперів за умови щоквартального укладення договору між комерційним банком і НБУ.

Кошти кредиту перераховуються до 16-ої години в день отримання Національним банком заявки від банку, а повертаються банком до 13-ої години наступного робочого дня. Повернення комерційним банком кредиту "овернайт" здійснюється одночасно з процентною платою.

Надання банкам кредитів "овернайт" здійснюється тільки під забезпечення державних цінних паперів, що перебувають у власності банку – клієнта Депозитарію Національного банку та не обтяжені в обігу.

Кредит "овернайт" надається в розмірі не більше ніж 85% від балансової вартості державних цінних паперів, наданих під забезпечення кредиту.

Національний банк надає кредити "овернайт" за оголошеною процентною ставкою, але не нижчою, ніж облікова ставка Національного банку. Розмір процентної ставки за кредитами "овернайт" оголошується Національним банком електронною поштою банкам щоденно (у робочі дні) до 10-ої години.

Умовою для подання банком заявки на одержання кредиту "овернайт" є укладення щокварталу генерального кредитного договору з Національним банком про використання банком лінії рефінансування.

Надання кредитів "овернайт" здійснюється таким чином.

У разі виникнення потреби миттєвої підтримки ліквідності від Національного банку як кредитора останньої інстанції через лінію рефінансування комерційний банк може в будь-який робочий день тижня до 11-ої години надіслати до Департаменту монетарної політики Національного банку заявку на отримання кредиту "овернайт", яка містить перелік державних цінних паперів, що пропонуються банком під забезпечення кредиту.

Департамент монетарної політики Національного банку та банки-позичальники здійснюють блокування державних цінних паперів, що надані під забезпечення, в порядку, установленому Національним банком.

Генеральний кредитний договір на використання лінії рефінансування Національного банку укладається банками з відповідним територіальним управлінням НБУ щокварталу незалежно від періодичності користування цією лінією.

Такий договір повинен передбачати певні умови, основними з яких є:

- ✓ термін користування лінією рефінансування;
- ✓ сума кредиту "овернайт", який банк може отримати за однією заявкою;
- ✓ процентна ставка за користування кредитом;
- ✓ обов'язкова умова щодо безспірного стягнення Національним банком заборгованості (суми основного боргу та процентів за користування кредитом) з кореспондентського рахунку банку відповідно до статті 73 Закону України "Про Національний банк України" у разі неповернення банком кредиту до 13-ої години наступного після отримання кредиту робочого дня.

Відповідальність за повернення кредиту "овернайт" і процентів за його користування покладається на банк, а контроль за своєчасним поверненням цього виду кредитів – на Департамент монетарної політики та відповідне територіальне управління Національного банку.

За факт порушення комерційним банком строку повернення кредиту, що наданий Національним банком через лінію рефінансування, банк-порушник не допускається до використання цієї лінії протягом 3-х місяців.

4.4. Рефінансування комерційних банків через надання стабілізаційного кредиту

Стабілізаційний кредит – це кредит Національного банку, що може надаватися комерційному банку на підтримку виконання заходів фінансового оздоровлення для забезпечення його ліквідності на визначений Правлінням Національного банку строк.

Національний банк може розглядати питання про надання стабілізаційного кредиту банку, який переведений у режим фінансового оздоровлення або який взяв на себе борг банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення, при наявності його клопотання та висновків відповідного територіального управління Національного банку.

Стабілізаційний кредит може надаватися комерційному банку лише за умови його забезпечення заставою високоліквідними активами банку-позичальника (державними цінними паперами, іншими цінностями після здійснення експертної оцінки їх вартості, які перебувають у власності комерційного банку і не обтяжені іншими зобов'язаннями) або гарантією чи порукою іншого фінансово стабільного банку або фінансової установи.

Однією з основних умов отримання стабілізаційного кредиту та порядку його використання є заборона здійснювати кредитні операції за рахунок коштів стабілізаційного кредиту.

Для отримання стабілізаційного кредиту банк подає до територіального управління НБУ клопотання і затверджену Радою комерційного банку програму фінансового оздоровлення.

Після здійснення аналізу фінансового стану банку і його програми фінансового оздоровлення територіальне управління Національного банку надсилає пропозиції Генеральному департаменту банківського нагляду НБУ, який в свою чергу готує пропозиції Правлінню Національного банку щодо можливості надання банку стабілізаційного кредиту.

Національний банк може надавати стабілізаційний кредит за плату на рівні, що не нижчий облікової ставки НБУ таким банкам:

- ✓ фінансово стабільному комерційному банку, який узяв на себе борг банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення, за умови цільового його використання та оформлення з Національним банком договору про заставу державних цінних паперів, інших цінностей, які використовуються для забезпечення кредитів НБУ. Такий банк за згодою кредиторів банку-боржника повинен оформити договір (який додається до програми фінансового оздоровлення) про переведення боргу банку-боржнику, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення;
- ✓ комерційному банку, який звернувся з клопотанням про надання стабілізаційного кредиту, під заставу державних цінних паперів, інших цінностей, що використовуються для забезпечення кредитів Національного банку;
- ✓ комерційному банку, який звернувся з клопотанням про надання стабілізаційного кредиту, під гарантію чи поруку фінансово стабільного банку або іншої фінансової установи, які згідно з їх фінансовим станом, достатністю капіталу можуть забезпечити взяті на себе зобов'язання.

Стабілізаційний кредит надається банкам строком до трьох років, а якщо програма фінансового оздоровлення забезпечує достатні грошові потоки, то банку може надаватися короткостроковий кредит строком до одного року.

Рішення про надання стабілізаційного кредиту банку приймає Правління Національного банку на підставі аналізу й оцінки програми фінансового оздоровлення, що здійснені територіальним управлінням Національного банку, та пропозицій Генерального департаменту банківського нагляду НБУ.

У цьому рішенні визначаються:

- ✓ строк користування кредитом;
- ✓ порядок його погашення і сплати процентів за користування стабілізаційним кредитом.

У разі прийняття Правлінням Національного банку позитивного рішення про надання стабілізаційного кредиту відповідне територіальне управління НБУ проводить організаційні заходи щодо укладення з банком договору про надання кредиту.

Договір повинен передбачати:

- ✓ порядок, строки надання і погашення кредиту;
- ✓ сплату процентів за користування стабілізаційним кредитом;
- ✓ відповідальність за несвоєчасне погашення кредиту тощо.

У разі надання стабілізаційного кредиту комерційному банку, який взяв на себе борг банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення, Національний банк відповідно до договору може встановлювати особливі умови надання стабілізаційного кредиту цьому банку, окремий режим контролю за його цільовим використанням, інші обмеження та застереження.

У разі надання банку стабілізаційного кредиту на строк понад один рік сплата процентів починається з наступного року після одержання стабілізаційного кредиту. Банк повинен розробити графік погашення стабілізаційного кредиту і дотримуватися його строків.

У разі неповорнення банком стабілізаційного кредиту в строки, вказані в укладеному кредитному договорі, до комерційного банку застосовується безспірне стягнення заборгованості відповідно до статті 73 Закону України “Про Національний банк України”.

Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку щокварталу аналізує стан виконання заходів, спрямованих на оздоровлення банку та своєчасність погашення заборгованості за стабілізаційним кредитом.

У разі їх невиконання Генеральний департамент банківського нагляду подає пропозиції на розгляд Правління НБУ для прийняття відповідного рішення.

4.5. Проведення Національним банком операцій купівлі-продажу державних цінних паперів та казначейських зобов'язань на відкритому ринку

З метою регулювання грошово-кредитного ринку, активізації проведення міжбанківських операцій з державними цінними паперами, казначейськими зобов'язаннями та іншими борговими зобов'язаннями, визначеними Правлінням Національного банку, а також для сприяння встановленню котирувальних цін на такі цінні папери, Національний банк здійснює операції з ними на біржовому та позабіржовому ринках.

Рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку – це надання Національним банком кредитів комерцій-

ним банкам під забезпечення державних цінних паперів та вряхованих банками векселів, що перебувають в обігу на відкритому ринку.

Національний банк здійснює операції на відкритому ринку з купівлі-продажу державних цінних паперів, які перебувають у його портфелі на продаж, беручи участь у біржових і позабіржових торгах державними цінними паперами.

Беручи участь у біржових торгах, НБУ впливає на встановлення цін на державні цінні папери. Метою участі НБУ в позабіржових торгах є стимулювання купівлі-продажу державних цінних паперів серед банків, які можуть не бути учасниками біржових торгів.

Національний банк здійснює біржові операції з державними цінними паперами шляхом участі у біржових електронних системах організаторів торгів.

При потребі здійснити операції з купівлі-продажу державних цінних паперів до 10-ої години відповідальний працівник Департаменту монетарної політики Національного банку готує заявку на купівлю-продаж державних цінних паперів, що перебувають у власності Національного банку, у якій зазначаються кількість, код та балансова вартість державних цінних паперів і яка підписується директором Департаменту монетарної політики або його заступником.

Копія заявки передається до Депозитарію Національного банку для блокування державних цінних паперів на блокувальних рахунках депо-обліку. Після блокування державних цінних паперів у Депозитарії Національного банку заявка засобами електронної пошти надсилається до організатора біржових торгів державними цінними паперами.

Протягом операційного дня з 10-ої до 17-ої години Департамент монетарної політики може змінювати свої заявки з купівлі-продажу державних цінних паперів.

У разі задоволення заявок під час торгів Національний банк отримує від організатора біржових торгів державними цінними паперами біржові свідоцтва, що засвідчують проведену операцію з купівлі-продажу державних цінних паперів.

Біржова угода на продаж державних цінних паперів вважається виконаною за умови остаточних грошових розрахунків за нею з Національним банком та поставки Національним банком державних цінних паперів у день $T + 1$.

День $T+1$ – це наступний після грошових розрахунків день, у який продавець здійснює поставку покупцю державних цінних паперів.

У разі здійснення операції продажу державних цінних паперів Департамент монетарної політики надає розпорядження з фінансових питань до Операційного управління щодо перерахування коштів на рахунок, відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку Національного банку України.

Якщо Національний банк здійснив операцію з купівлі державних цінних паперів, то, відповідно до розпорядження з фінансових питань Національний банк перераховує продавцю кошти в день $T + 1$.

З метою підтримання ліквідності банків і регулювання грошово-кредитного ринку Національний банк може здійснювати **позабіржові операції** купівлі-продажу державних цінних паперів, казначейських зобов'язань та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку, на відкритому ринку. Ініціатором такої операції, як правило, є сторона, яка зацікавлена в терміновому проведенні операції з купівлі-продажу таких цінних паперів.

У разі звернення комерційного банку до Національного про здійснення позабіржової операції з купівлі-продажу цінних паперів відповідальний працівник Департаменту монетарної політики НБУ, виходячи із стану грошово-кредитного ринку, готує на розгляд керівництва Департаменту монетарної політики Національного банку пропозицію (доповідну записку) щодо можливості проведення такої операції.

У разі прийняття позитивного рішення про проведення такої операції та укладення відповідної угоди здійснюється перереєстрація прав власності на державні цінні папери в Депозитарії Національного банку, фізична поставка казначейських зобов'язань та інших боргових зобов'язань, визначених Правлінням НБУ, і кошти перераховуються на кореспондентський рахунок банку-продавця.

4.6. Рефінансування комерційних банків через операції репо

Національний банк України з метою оперативного управління ліквідністю банківської системи та регулювання обсягів грошової маси в обігу проводить з банками операції з купівлі-продажу державних цінних паперів на умовах їх зворотного продажу-купівлі (операції репо).

Операція репо – це операція з цінними паперами, що складається з двох частин, і для здійснення якої укладається договір між учасниками ринку (Національним банком та комерційними) про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного їх продажу-купівлі у визначений строк за обумовлену договором ціну.

Учасниками операцій репо можуть бути банки, що мають ліцензію на здійснення банківських операцій та письмовий дозвіл Національного банку на проведення таких операцій:

- ✓ операції за дорученням клієнтів або від свого імені;
- ✓ депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Інші обмеження на участь в операціях репо не встановлюються.

Національний банк у межах визначених на відповідний період основних монетарних показників для регулювання ліквідності банківської системи може проводити з банками операції "прямого" та "зворотного" репо на визначену суму та на відповідний строк.

"Зворотне" репо – це договір про продаж Національним банком із свого портфеля державних цінних паперів з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою ціною на обумовлену дату.

"Пряме" репо – це договір про купівлю Національним банком державних цінних паперів із портфеля банку з подальшим зобов'язанням цього банку викупити ці державні цінні папери за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Комерційні банки, що потребують підтримки своєї короткострокової ліквідності, можуть звертатися з ініціативою до Національного банку щодо здійснення операції "прямого" репо.

При рефінансуванні банків за такою операцією ціною купівлі Національним банком державних цінних паперів із портфеля банків є ринкова або балансова (у разі відсутності активного фондового ринку) вартість державних цінних паперів.

Ціна зворотного продажу Національним банком державних цінних паперів залежить від таких умов:

- ✓ суми отриманих банком коштів;
- ✓ строку дії операції репо;
- ✓ ставки рефінансування Національного банку, що діяла у відповідному періоді;
- ✓ процентних ставок за кредитами та депозитами на міжбанківському ринку.

У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося монетарною програмою, Національний банк може продавати з власного портфеля державні цінні папери шляхом операцій "зворотного" репо на відповідний період за умови викупу цих самих державних цінних паперів надалі в установлений строк.

Ціною продажу Національним банком державних цінних паперів зі свого портфеля за операцією "зворотного" репо є ринкова або балансова (у разі відсутності активного фондового ринку) їх вартість. Ціна зворотного викупу банками державних цінних паперів залежить від суми залучених Національним банком коштів, строку дії операції репо, процентних ставок за борговими зобов'язаннями (деPOSITними сертифікатами) Національного банку.

Національний банк залежно від потреби оперативної підтримки ліквідності банків або нейтралізації надлишкової грошової маси в обігу може здійснювати операції на відкритому ринку з купівлі-продажу державних цінних паперів як шляхом безпосередньої домовленості з банками, так і шляхом проведення тендера заявок банків на участь в операціях репо.

У разі проведення тендера щодо участі комерційних банків в операціях репо Департамент монетарної політики Національного банку надсилає банківській системі відповідне повідомлення про проведення тендера із зазначенням умов його проведення та строку операції репо.

Комерційні банки подають до Департаменту монетарної політики НБУ заявки на участь у тендері, у яких пропонують свої умови щодо ціни купівлі-продажу державних цінних паперів.

Якщо Національний банк є покупцем державних цінних паперів, то заявки банків задовольняються залежно від потреби в підтримці їх ліквідності. Якщо ж Національний банк є продавцем державних цінних паперів, то заявки банків задовольняються, виходячи з потреби вилучення відповідної надлишкової суми коштів із грошового обігу на певний період.

НБУ, проводячи тендер, відбирає для задоволення ті заявки банків, які є найбільш привабливими для Національного банку за ціновими параметрами (отримання більшого доходу в запропонованих заявках або зменшення своїх витрат), або при потребі мати у своєму портфелі конкретні державні цінні папери.

Після розгляду заявок Департамент монетарної політики Національного банку надсилає банкам, які за результатами тендера мають право або отримати кошти за куплені Національним банком державні цінні папери, або перерахувати кошти за продані Національним банком державні цінні папери, повідомлення-підтвердження про намір укласти договір про здійснення операцій "прямого" або "зворотного" репо.

Якщо Національний банк здійснює операції "прямого" репо шляхом безпосередньої домовленості з банками, то відповідальні працівники Департаменту монетарної політики НБУ вибирають тих учасників ринку, що пропонують найвищий процентний дохід, мають у своєму портфелі відповідні цінні папери і погоджуються на участь в операції репо на відповідний строк.

Якщо ж Національний банк здійснює операції "зворотного" репо, то відбір заявок здійснюється між тими учасниками, які пропонують найнижчу ціну зворотної купівлі.

Розрізняють такі види операцій "прямого" та "зворотного" репо, які Національний банк може здійснювати залежно від строку:

- ✓ **нічне репо** (термін дії один день). Процентний дохід (витрати) є фіксованим на весь строк проведення операції;
- ✓ **відкрите репо** (строк операції в договорі не визначається, кожна з сторін договору може вимагати виконання операції репо в будь-який час, але з обов'язковим повідомленням про дату завершення дії цього договору). Процентний дохід (витрати) не є фіксованим і перераховується залежно від того, скільки днів триває операція репо;

- ✓ **строкове репо** (термін операції чітко визначений). Процентний дохід (витрати) обумовлений та є фіксованим на час її проведення.

У разі досягнення згоди на проведення операції репо між її учасниками укладається договір, що повинен містити такі необхідні умови:

- ✓ термін дії договору;
- ✓ суму купівлі-продажу державних цінних паперів;
- ✓ обумовлення ціни купівлі-продажу державних цінних паперів за операцією репо;
- ✓ обумовлення ціни зворотного продажу-купівлі державних цінних паперів за операцією репо;
- ✓ перелік та ознаки державних цінних паперів за операцією репо;
- ✓ зобов'язання продати державні цінні папери зі зворотним викупом має кореспондуватись із зобов'язанням викупити ці державні цінні папери зі зворотним продажем;
- ✓ розмір та порядок установалення процентного доходу (витрат);
- ✓ порядок передавання державних цінних паперів до кредитора, у тому числі в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань під час проведення операції репо;
- ✓ порядок здійснення Національним банком дострокового викупу державних цінних паперів;
- ✓ інші умови.

У договорі про здійснення операції репо між Національним банком і комерційними банками повинно передбачатися блокування державних цінних паперів, які є предметом договору про здійснення операції репо на відповідних рахунках депо-обліку в депозитарії, відповідно до нормативно-правових актів Національного банку.

Депозитарій Національного банку – це структурні підрозділи Національного банку, які проводять депозитарну діяльність і можуть здійснювати кліринг і розрахунки за договорами щодо операцій з цінними паперами.

Після підписання договору про здійснення операції репо банк-продавець на дату продажу подає депо-розпорядження до депозитарію про блокування державних цінних паперів (від дати продажу до дати зворотної купівлі). Банк-покупець відповідно до договору перераховує кошти банку-продавцю і одночасно надсилає до депозитарію повідомлення відповідно до нормативно-правових актів Національного банку.

Після отримання від депозитарію довідки про блокування державних цінних паперів на відповідних рахунках депо-обліку Департамент монетарної політики Національного банку здійснює перерахування коштів банку-позичальнику. Після повернення банком коштів на підставі депо-розпорядження та депо-повідомлення депозитарій здійснює розблокування державних цінних паперів.

У разі несвоечасного виконання зобов'язання щодо перерахування коштів за договором про здійснення операції репо винна сторона сплачує на користь іншої пеню в розмірі 0,5 процента від суми зобов'язання за кожний день прострочення, але не більше подвійної облікової ставки Національного банку, що діяла в період прострочення виконання зобов'язання. Винна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані простроченням виконання зобов'язання.

У разі несвоечасного виконання зобов'язання щодо поставки (блокування) державних цінних паперів за договором про здійснення операції репо винна сторона сплачує на користь іншої штраф, розмір якого встановлюється сторонами в договорі, та зобов'язана відшкодувати збитки, завдані простроченням виконання зобов'язання.

Якщо одна із сторін договору не здійснює зворотної купівлі державних цінних паперів у визначений договором термін через відсутність коштів, то інша сторона має право залишити державні цінні папери у своїй власності, про що сторони укладають додаткову угоду.

4.7. Депозитний сертифікат НБУ, його застосування

З метою оперативного регулювання грошової маси в обігу, "зв'язування" надлишкової ліквідності банківських установ Національний банк використовує депозитні сертифікати.

Депозитний сертифікат Національного банку України – це один із монетарних інструментів, що є борговим цінним папером НБУ в бездокументарній формі, який засвідчує розміщення в Національному банку коштів комерційних

банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку.

Випуск, розміщення і платежі за сертифікатами Національного банку здійснюються в грошовій одиниці України (гривнях) у безготівковій формі.

Рішення про доцільність здійснення первинного розміщення сертифікатів Національного банку шляхом проведення аукціонів НБУ приймає залежно від стану загальної ліквідності банківської системи та кон'юнктури грошово-кредитного ринку.

Операції з розміщення сертифікатів Національного банку здійснюються на договірній основі виключно з комерційними банками – юридичними особами.

Основними умовами допуску комерційних банків до участі в аукціонах з розміщення сертифікатів є:

- ✓ відсутність заборгованості за кредитами Національного банку;
- ✓ формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями;
- ✓ своєчасне і в повному обсязі формування обов'язкових резервів.

Для кожного окремого випуску сертифікатів Національний банк може встановлювати обмеження щодо потенційних власників.

Про дату проведення аукціонів комерційним банкам повідомляється засобами електронної пошти не пізніше ніж за один банківський день до цієї дати.

Правління Національного банку може приймати рішення про дострокове погашення сертифікатів у разі суттєвої зміни на грошово-кредитному ринку, попередньо проінформувавши про це комерційні банки – власників сертифікатів не менше ніж за два банківські дні.

НБУ може випускати сертифікати для комерційних банків на строк від 1-го до 180-ти днів.

Для участі в аукціоні з розміщення сертифікатів Національного банку комерційні банки після його оголошення подають заявку засобами електронного зв'язку, у якій зазначають:

- ✓ кількість сертифікатів на придбання;
- ✓ суму запропонованого банком депозиту;
- ✓ строк депозиту;
- ✓ процентну ставку, за якою комерційний банк погоджується розмістити кошти.

Комерційні банки, які бажають придбати сертифікати, подають Національному банку заявки на участь в аукціоні до вказаного в повідомленні часу в день проведення аукціону. На підставі заявок, що надійшли від комерційних банків, визначається процентна ставка, за якою розміщуються сертифікати Національного банку.

Комерційний банк, при умові отримання позитивного рішення аукціону, перераховує кошти за придбані сертифікати НБУ не пізніше 17-ої години дня проведення аукціону і отримує виписку з рахунку депозитарного обліку, що підтверджує право власності комерційного банку на сертифікат.

Погашення депозитних сертифікатів здійснюється Національним банком у безготівковій формі шляхом переказу номінальної вартості сертифікату і процентного доходу за ним на кореспондентський рахунок комерційного банку.

Розділ 5

ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОШОВО–КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ НБУ

- § 5.1. Інструменти прямого та опосередкованого впливу центрального банку на основні параметри грошового обігу
- § 5.2. Мінімальні резервні вимоги як інструмент грошово-кредитного регулювання
  - § 5.2.1. Застосування мінімальних резервних вимог Національним банком України
- § 5.3. Процентна політика як інструмент грошово-кредитного регулювання
  - § 5.3.1. Облікова політика Національного банку України
- § 5.4. Операції на відкритому ринку
  - § 5.4.1. Операції на відкритому ринку як інструмент монетарного регулювання в Україні
- § 5.5. Дієвість інструментів грошово-кредитного регулювання у перехідних економіках

5.1. Інструменти прямого

та опосередкованого впливу центрального банку на основні параметри грошового обігу

Як посередник між державою та банківською системою країни, центральний банк покликаний регулювати грошові й кредитні потоки за допомогою певних інструментів. У міру розвитку кредитних систем і ринків позичкових капіталів можливості центрального банку безпосередньо впливати на попит і пропозицію грошової маси зменшилися, проте розширився арсенал і підвищилась ефективність ринкових інструментів грошово-кредитного регулювання.

Ступінь розвитку фінансово-кредитної системи країни, її інфраструктурних елементів визначає інструментарій грошово-кредитної політики, від якого багато в чому залежить ефективність здійснення монетарного регулювання.

Найявні у розпорядженні центрального банку інструменти регулювання грошової сфери розрізняються:

- ✓ за безпосередніми об'єктами впливу (пропозиція грошей і попит на гроші);
- ✓ за своєю формою (прямі та опосередковані);
- ✓ за характером параметрів, що встановлюються у процесі регулювання (кількісні та якісні);
- ✓ за термінами впливу (короткотермінові та довготермінові).

Усі ці методи використовуються в єдиній системі. Визначення пріоритетності інструментів грошово-кредитного регулювання залежить від цілей, поставлених центральним банком на певному етапі, а також дієвості впливу застосування конкретних інструментів. Дія основного для певного періоду (чи певної країни) інструменту посилюється, зазвичай, відповідним застосуванням допоміжних інструментів регулювання.

Залежно від конкретних завдань грошово-кредитна політика центрального банку спрямована або на стимулювання кредитної емісії (*кредитна експансія*), або на її обмеження (*кредитна рестрикція*).

Шляхом проведення кредитної експансії центральні банки переслідують цілі піднесення виробництва й пожвавлення кон'юнктури.

За допомогою кредитної рестрикції вони намагаються запобігти “перегріву” кон’юнктури, що спостерігається в періоди економічних підйомів.

За формою інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на адміністративні (прямі) та ринкові (опосередковані).

Адміністративними є інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитного інституту.

Під **інструментами ринкового характеру** розуміють способи впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу шляхом формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів. Ринкові (опосередковані) інструменти відрізняються більшою гнучкістю порівняно з адміністративними, хоча результати їх застосування не завжди адекватні наміченій меті. Проте зараз спостерігається відхід центральних банків розвинутих країн від прямих методів впливу до ринкових.

До найважливіших **адміністративних інструментів** можна віднести:

- ✓ механізм готівкової емісії;
- ✓ встановлення “стелі” кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам;
- ✓ пряме регулювання позичкових операцій банків, визначення маржі, межі вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки;
- ✓ обмеження споживчого кредиту;
- ✓ обмеження на відкриття філій та відділень;
- ✓ селективна кредитна політика.

Застосування адміністративних інструментів є доцільним у тому випадку, якщо ринкові методи регулювання не приносять бажаних результатів у той чи інший проміжок часу. Адміністративні інструменти займають певне місце у практиці центральних банків розвинутих країн, а також отримали широке застосування у країнах, що розвиваються.

Розглянемо деякі з прямих інструментів регулювання центральним банком грошово-кредитної сфери, а саме адміністративне регулювання процентних ставок за кредитами і депозитами комерційних банків, а також здійснення селективної кредитної політики.

Адміністративне регулювання процентних ставок, як правило, передбачає обмеження урядом чи центральним банком розміру верхніх меж процентних ставок за кредитами. Це призводить до збільшення попиту на кредитні ресурси банків, внаслідок чого процентна політика сприяє адміністративному розподілу фінансових ресурсів. Низькі процентні ставки стимулюють інвестиції та сприяють підвищенню ділової активності. Проте останніми роками центральні банки політику лімітування верхнього рівня процентних ставок за кредитами та депозитами застосовують усе рідше, оскільки вигоди від використання цього методу регулювання дієві лише протягом короткого періоду часу, а негативні наслідки значні. Наприклад, низькі процентні ставки за депозитами сприяють розміщенню вільних тимчасових ресурсів не у вигляді банківських депозитів, а в інших формах (купівля іноземної валюти, нерухомого майна, товарів, дорогоцінних металів та ін.), що не дозволяє їх використовувати для фінансування інвестиційних потреб держави.

Іншим адміністративним інструментом, що також використовувався свого часу Національним банком України (у 1994 р.), є так звані "*кредитні стелі*", тобто граничні суми кредитування. У результаті комерційні банки вимушені зберігати певну частину депозитів у вигляді непрацюючих резервів, що для них не вигідно. Метою застосування цього інструменту є стримування надмірної кредитної експансії.

Важливе місце в адміністративному регулюванні спрямованості кредитів займає *селективна кредитна політика*, яка активно використовується у країнах, що розвиваються (у деяких з них від 20 до 80% банківських кредитів спрямовується на фінансування певних галузей економіки). Як правило, селективна кредитна політика застосовується у країнах, фінансовий ринок яких розвинений недостатньо, що не дозволяє забезпечити ефективний розподіл грошових коштів та економічний розвиток у цілому.

До основних механізмів селективної кредитної політики належать:

- ✓ встановлення кількісних параметрів на кредити, спрямовані у пріоритетні галузі;

- ✓ створення спеціальних фінансово-кредитних закладів, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей за нижчими процентними ставками;
- ✓ поширення різноманітних пільг для банківських інститутів, що надають кредити переважно пріоритетним сферам економіки.

Активне застосування селективної кредитної політики, окрім певних позитивних рис, має й негативні наслідки, що перешкоджають нормальному функціонуванню кредитно-фінансової системи країни:

- ✓ розвиток економіки ставиться в залежність від цільового кредитування за пільговими процентними ставками;
- ✓ значне збільшення в економіці ресурсів кредитування призводить до надмірного зростання грошової маси, що посилює інфляційні процеси;
- ✓ значний попит на штучно дешеві кредити перешкоджає спрямовувати грошові потоки на кредитування найперспективніших галузей економіки;
- ✓ зміна кон'юнктури на світових ринках може негативно позначитися на певних галузях, що отримували значні обсяги пільгових кредитів (наприклад, експортоорієнтовані галузі промисловості) тощо.

Застосування методів прямого регулювання обсягів і структури грошового обігу найбільш поширене у країнах з перехідною економікою, де механізми опосередкованого впливу на способи реалізації монетарної політики ще не набули достатнього розвитку. Вони дають необхідний ефект при їх використанні в комплексі із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу. Хоча у цьому випадку йдеться про інтенсивне застосування інструментів прямого впливу лише в обмежені проміжки часу. При тривалому застосуванні їх дієвість знижується.

Система **опосередкованого** регулювання грошового обігу є елементом економічних методів державного управління. Вона охоплює три класичні за змістом механізми монетарної політики:

- ✓ регулювання облікової ставки (процента) на позики, що надаються центральним банком;
- ✓ регулювання норми банківських резервів;
- ✓ здійснення операцій на відкритому ринку.

Кожен із зазначених механізмів має набір власних інструментів, формування та вдосконалення яких здійснюється десятиріччями.

5.2. Мінімальні резервні вимоги як інструмент грошово-кредитного регулювання

Одним із інструментів грошово-кредитного регулювання, що активно застосовується центральним банком, є резервні вимоги щодо зобов'язань комерційних банків. Цей інструмент відзначається простотою у застосуванні, що разом із безпосереднім впливом на рівень ліквідності комерційних банків робить його вельми привабливим.

Обов'язкові резерви (required reserves) є часткою (нормою у процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка згідно з чинним законодавством або встановленими нормативними актами має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку.

Резервні вимоги відносять до непрямих монетарних інструментів, хоча їх ступінь впливу на стан і розвиток ринку зазвичай розглядається як слабкий і незначний, а такі непрямі монетарні інструменти, як, наприклад, операції на відкритому ринку, аукціони рефінансування, валютні свопи, вважаються такими, що мають значний ступінь впливу. Тому в багатьох країнах резервні вимоги розглядаються частіше як пасивний інструмент, що підтримує та супроводжує активніші монетарні інструменти. Слід зазначити, що резервні вимоги звичайно не розглядаються як засіб короткострокового монетарного контролю, швидше цю роль виконує процентна ставка. Проте у країнах колишнього Радянського Союзу, де, як правило, процентна ставка не може чинити керуючий вплив на обсяг грошей, резервні вимоги виконують сполучну роль між різними агрегатами.

Змінюючи норму обов'язкового резерву, центральний банк безпосередньо впливає на пропозицію грошей та банківського кредиту. Якщо зменшується норма обов'язкових резервів, комерційні банки отримують можливість збільшити ліквідність своїх активів і вдатися через додаткове кредитування до емісії нових грошей. Коли норма резерву підвищується, ці можливості звужуються. Розглядаючи цю залежність, треба враховувати і

таку вельми важливу обставину: внаслідок того, що лише незначна частина усіх активів комерційних банків знаходиться у формі готівки, зміна норми резерву на певну величину може призвести до багаторазового збільшення чи зменшення пасивів банківської системи.

Цей інструмент – один із найстаріших і найпоширеніших інструментів регулювання грошово-кредитної сфери. Уперше норми банківських резервів були введені у США в 1913 р., а згодом – іншими країнами, у тому числі Німеччиною в 1948 р., Францією у 1979; у Великій Британії мінімальні резерви ввели у 1961 році, хоча вони використовуються значно менше.

Як інструмент грошової політики мінімальні резерви виконують дві функції:

- ✓ служать поточному регулюванню ліквідності на грошовому рику (будучи елементом жорсткого регулювання);
- ✓ стримують емісію кредитних грошей комерційних банків.

Мінімальні резервні вимоги як інструмент монетарного регулювання виникли як забезпечення депозитів комерційних банків. Вони створюють умови для поточного регулювання банківської ліквідності, будучи інструментом “жорсткого регулювання”.

Наявність банківських резервів відповідає й інтересам банківської системи, оскільки вони виступають умовою нормального функціонування платіжно-розрахункового механізму банківської системи. До того ж банківські резерви виконують функцію страхування ненадійних позик: знижуючи ризикованість банківських вкладень та мінімізуючи втрати від банкрутств банків, вони є гарантією стабільності банківської системи у цілому.

Сучасне трактування мінімальних резервів передбачає їх переважне використання у практиці грошово-кредитного регулювання для розв'язання довготермінових проблем стабілізації грошового обігу й антиінфляційної боротьби.

Метою застосування резервних вимог є:

- ✓ обмеження темпів зростання грошової маси;
- ✓ вилучення надлишкових коштів із грошової сфери;
- ✓ формування жорсткого зв'язку між грошовою базою і грошовою масою;
- ✓ регулювання попиту на банківські ресурси.

Роль мінімальних резервів для високорозвинутої банківської системи полягає не в тому, що вони є фондом ліквідності, а у тому, що вони – інструмент регулювання кредитної діяльності банків.

Мінімальні резервні вимоги використовуються практично в усіх промислово розвинених країнах. Проте в застосуванні цього методу регулювання у різних країнах спостерігаються істотні відмінності, пов'язані з національними особливостями економіки кожної країни.

Норма мінімальних резервних вимог встановлюється у законодавчому порядку. Механізм застосування резервних вимог досить диференційований залежно від країни як якісно, так і кількісно.

Перш за все неоднакова “база” обов'язкових резервів, що проявляється у встановленні вимог до різних частин балансу – активів чи пасивів комерційних банків. Нині найпоширенішою формою встановлення резервних вимог є визначення норми резервування як процента від зобов'язань. При цьому вимоги можуть встановлюватися до загальної суми пасивів або до окремих їх частин, що на практиці зустрічається найчастіше. Загальновизнані пасиви для встановлення резервних вимог – строкові депозити і депозити до запитання. Інший метод, що використовується значно рідше (до недавнього застосовувався у Франції), полягає у встановленні резервних вимог у процентах від суми кредитування: обов'язкові резерви розраховуються на основі суми кредитів, що надаються банком.

Наприклад, законом про Німецький Федеральний банк у 1957 р. йому було дозволено встановлювати норми обов'язкових резервів за поточними зобов'язаннями не більш як 30%, за строковими депозитами – до 20% і за ощадними вкладками – до 10%. У цих межах банк може змінювати норми обов'язкових резервів залежно від мети регулювання економіки: збільшення норм веде до зменшення ресурсів комерційних банків, тоді як зниження, навпаки, сприяє стимулюванню ділової активності в країні.

При порушенні норм обов'язкових резервів Бундесбанк застосовує санкції у вигляді штрафу – утримує процент, що на 3% перевищує ломбардну ставку. Федеральний банк Німеччини

систематично уточнює величину фактично депонованих на його рахунках мінімальних резервів кредитних інститутів: вона визначається як середня величина обов'язкових резервів, що підтримуються цим банком протягом місяця у Бундесбанку.

Норми резервних вимог, що встановлюються на вклади в іноземній валюті, як правило, значно нижчі за норми, що застосовуються до зобов'язань у національній валюті.

Величина норм мінімальних резервів може також залежати від кредитного інституту, що найчастіше зустрічається у країнах, які розвиваються. Наприклад, на Філіппінах для сільськогосподарських банків норми обов'язкових резервів вищі, ніж для інших видів банків.

Розрахунковий період для виконання резервних вимог, як правило, складає один місяць, проте у різних країнах може коливатися у межах від 10-ти днів (у Іспанії) до 6-ти місяців (у Великій Британії).

Норми обов'язкових резервів неоднакові у різних країнах (табл. 5.1). Найвищий їх рівень спостерігався в Італії (25%) та Іспанії (17%). В Японії, навпаки, норма мінімальних резервів в останні роки становила від 2,5 до 0,125%. Банк Англії, що практично не використовує цього інструменту грошово-кредитної політики, встановлює норму на рівні 0,45% обсягу зобов'язань комерційних банків.

Вважається, що часті зміни розміру обов'язкового резерву ускладнюють таке регулювання, оскільки навіть незначні коливання норм обов'язкових резервів викликають значні зміни обсягу кредитних операцій комерційних банків. Зазначений інструмент більше придатний для вирішення не поточних, а швидше довготермінових завдань монетарної політики.

Необхідність досить обережного використання механізму обов'язкового резервування визначається не лише дією в цьому випадку мультиплікаційного ефекту кредитної експансії, що робить цей процес недостатньо керованим, а й відповідним впливом на динаміку прибутковості комерційних банків. Гроші, що знаходяться на резервних рахунках, не приносять доходу. Це

своєрідний додатковий податок на комерційні банки. Їх ріст негативно позначається на прибутках банків, знижує їх конкурентоспроможність. У зв'язку з цим у багатьох країнах рішення про відповідні зміни банківського резерву приймаються у вигляді законодавчих норм.

Таблиця 5.1

**Резервні вимоги
центрального банків розвинутих країн (1990 р.)**

Країна	Мінімальні норми обов'язкових резервів, встановлені центральними банками	Відношення касової тотальки на рахунках в центральному банку до суми активів комерційних банків
Канада	10% від суми депозитів до запитання, 3% від усіх інших депозитів "з повідомленням"	1,59%
Франція	5% суми депозитів до запитання, 1% суми ощадних вкладів	2,39%
Італія	25% від суми депозитів (на залишок сплачується процент)	0,39%
Японія	По термінових вкладах: ✓ 0,125% при сумі 50-500 млрд. єн; ✓ 1,75% при сумі 500-2500 млрд. єн	менше 1-го %
Люксембург	Резерв не вимагається	0,22%
Швейцарія	2% по ощадних вкладах; 9% по термінових вкладах; 12% по вкладах до запитання (зараз норми не застосовуються)	3,34%
Велика Британія	0,45% по депозитах і онкольних позиках з забезпеченням	1,82%
США	3% по рахунках до запитання (до 41,5 млн. \$); 10% по рахунках з вищою сумою; 3% по неособових термінових рахунках терміном до 1,5 років	7,28%
Німеччина	По депозитах до запитання: 6,6% - до 10-ти млн. DM; 9,9% - від 10-ти до 100 млн. DM; 12,1% - вище 100 млн. DM; По ощадних вкладах - 4,14%, по термінових вкладах до 4-х років - 4,95%	4,02%

Практика свідчить, що у більшості країн із розвинутою ринковою економікою центральні банки широко застосовують

інструмент регулювання норми резерву як елемент антициклічної політики. Наприклад, у США майже кожного разу в періоди економічних криз Федеральна резервна система з метою стимулювання ділової активності вдавалася до зниження норми резерву. Так було в 1953, 1954, 1958, 1970, 1974-75 і в 1980 роках. У фазі економічного піднесення норма резерву, як правило, підвищується. Це здійснюється з метою стримання надмірних темпів зростання економічної кон'юнктури та уповільнення інфляційних процесів. У фазі економічного занепаду норма резерву знижується.

Політика встановлення мінімальних резервних вимог як ефективного інструмента грошово-кредитного регулювання в останні роки значно втратила своє значення. Центральні банки майже усіх країн проводять політику щодо поступового зниження норм резервних вимог. Наприклад, центральні банки країн-членів Європейської системи центральних банків застосовують норму резервування 2% (при можливій зміні норми резервування в межах від 0 до 10%), а за строковими вкладками терміном понад 2 роки норми мінімальних резервних вимог не встановлюються.

§ 5.2.1.

Застосування мінімальних резервних вимог Національним банком України

Політика мінімальних резервів (як інструмент грошово-кредитної політики) використовується Національним банком України для планування та регулювання обсягів грошової маси в обігу, підтримки

ліквідної діяльності комерційних банків щодо їхніх зобов'язань стосовно залучених коштів юридичних та фізичних осіб.

НБУ, відповідно до *Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України*, використовує норматив обов'язкового резервування як один із інструментів реалізації грошово-кредитної політики з метою контролю за грошовими агрегатами шляхом зниження (збільшення) грошового мультиплікатора.

Зобов'язання виконувати резервні вимоги виникає у комерційного банку з моменту отримання ліцензії НБУ на право здійснення відповідних банківських операцій. Обов'язковому

резервуванню підлягають усі залучені та обліковані на балансі комерційного банку кошти юридичних та фізичних осіб як у національній, так і в іноземній валюті, за винятком коштів, залучених від інших банків та іноземних інвестицій, отриманих від міжнародних фінансових установ.

Національний банк встановлює для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкового резервування залежно від природи зобов'язань (депозити, ощадні вклади, поточні рахунки клієнтів та ін.), а також строку зобов'язань чи пасивів (короткострокові пасиви, довгострокові пасиви).

Сума залишків коштів, що приймається для розрахунку обов'язкових резервів, визначається за формулою середньоарифметичної за відповідний звітний період:

$$L_d = \frac{L_1 + L_2 + L_3 + \dots + L_n}{n}, \quad (5.1)$$

- de* L_d – середні залишки коштів, що використовуються для обрахування обов'язкових резервів за звітний період;
 $L_{1,2,3}$ – сума залишків залучених комерційним банком коштів станом на кожне число звітного періоду;
 L_n – сума залишків коштів за останній календарний день звітного періоду;
 n – кількість календарних днів звітного періоду регулювання.

Розраховані таким чином середні залишки залучених коштів перемножуються на норму резервування, а отриманий результат – сума мінімальних обов'язкових резервів – повинна перебувати на кореспондентському рахунку комерційного банку або (за рішенням Правління НБУ) має бути перерахована на окремий рахунок в Операційному чи територіальному управлінні Національного банку.

НБУ здійснює контроль за дотриманням комерційними банками нормативу обов'язкового резервування, порівнюючи суму, що визначена на підставі встановленого нормативу, з фактичною середньоарифметичною сумою залишків коштів на кореспондентському рахунку банку. За недотримання комерційним банком нормативу резервування до комерційного банку можуть застосовуватися такі заходи впливу:

- ✓ за один випадок – письмове застереження щодо необхідності безумовного дотримання нормативу обов'язкового резервування;
- ✓ за другий випадок – штраф у розмірі не більше одного процента від суми зареєстрованого статутного фонду.

В Україні політика мінімальних резервних вимог застосовується Національним банком з 1992 р. За цей період норматив резервування змінювався досить часто (табл. 5.2). До того ж, часто змінювалися види залучених коштів, які підлягали обов'язковому резервуванню, що вкрай негативно позначалося на діяльності комерційних банків.

Як зазначалося вище, мінімальні резерви є інструментом монетарного регулювання, який придатніший для вирішення довготермінових завдань грошово-кредитної політики. Часті зміни цього інструмента не сприяють стабілізації роботи банківської системи зокрема та економіки країни у цілому. І ось чому:

- ✓ підвищення норми резервування призводить до зростання бездоходних активів, а отже, до зниження прибутковості комерційних банків. Намагаючись компенсувати втрачений прибуток, комерційні банки підвищують вартість кредитів, що надаються, знижують процентні ставки за депозитами, здійснюють реструктуризацію банківських пасивів, що в свою чергу призводить до зниження ефективності використання залучених ресурсів;
- ✓ оскільки обов'язкове резервування є прихованою формою оподаткування, то часта зміна його норми не сприяє тому, щоб комерційні банки розробляли довгострокові стратегії розвитку. Якщо центральний банк часто змінює резервні вимоги, банки втрачають бажання надавати кредити на тривалий строк; навпаки, вони намагатимуться збільшити надлишкові резерви як гарантію проти ймовірної втрати ліквідності, спричиненої підвищенням резервних вимог. Збільшення (у загальній масі) частки короткострокових кредитів у перспективі негативно вплине на економіку, оскільки не вистачатиме інвестицій в обладнання та виробничі потужності.

Таблиця 5.2

Норматив обов'язкового резервування коштів комерційних банків у НБУ, %

Показник	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	00	'01
Норматив обов'язкових резервів (на кінець періоду)	13	25	15	15	15	15	16,5	17	15	6-14

Починаючи з 2001 р. Національний банк, враховуючи ситуацію у грошово-кредитній сфері, значно лібералізував механізм формування комерційними банками обов'язкових резервних вимог, а саме:

- ✓ норма мінімальних резервів застосовується диференційовано, залежно від характеру і строку вкладу (табл. 5.3);
- ✓ збільшився звітний період резервування з 15-ти днів до одного місяця;
- ✓ заходи впливу за порушення комерційними банками нормативу резервування стали більш поміркованими.

Таблиця 5.3

**Норми формування комерційними банками
обов'язкових резервів залежно від виду залучених коштів**

Норматив	Резервні вимоги до 10.12.2001р	Резервні вимоги з 10.12.2001р	Резервні вимоги з 01.03.2002р
Короткострокові депозити юридичних осіб незалежно від валюти	14%	12%	12%
Короткострокові депозити фізичних осіб у національній валюті	12%	10%	6%
Короткострокові депозити фізичних осіб в іноземній валюті	13%	12%	12%
Довгострокові кошти і депозити юридичних осіб у національній валюті	11%	8%	4%
Довгострокові кошти і депозити юридичних осіб в іноземній валюті	13%	10%	10%
Довгострокові кошти і депозити фізичних осіб у національній валюті	9%	6%	2%
Довгострокові кошти і депозити фізичних осіб в іноземній валюті	13%	10%	10%
За іншими залученими коштами	15%	14%	14%

Знизивши з 1 березня 2002 р. норми резервування за короткостроковими депозитами фізичних осіб у національній валюті до 6%, а за довгостроковими депозитами у національній валюті до 2% (для фізичних осіб) та 4% (для юридичних осіб) (табл. 5.3), Національний банк України створив хороші передумови для комерційних банків щодо залучення коштів у національній валюті до банківської системи, особливо строкових коштів громадян (заощаджень). Це сприятиме подальшій переорієнтації комерційних банків на залучення коштів у національній грошовій одиниці, а

не в іноземній валюті (оскільки норми резервування депозитних операцій у іноземній валюті значно вищі), а також дозволить збільшити питому вагу строкових депозитів у структурі залучених банківських ресурсів, що є важливим фактором для грошово-кредитного регулювання економіки.

5.3. Процентна політика

як інструмент грошово-кредитного регулювання

Практично в усіх країнах світу комерційні банки можуть отримати кредитні ресурси у центрального банку, котрі останній надає з певними процентами. Дисконтна чи облікова ставка, що застосовується центральним банком при операціях з комерційними банками щодо врахування короткострокових державних облігацій і переврахування комерційних векселів та інших видів цінних паперів, що відповідають вимогам центрального банку, називається *офіційною обліковою ставкою*. Іншими словами, **офіційна облікова ставка** – це плата, яку бере центральний банк при купівлі в комерційних банків цінних паперів до настання термінів їх оплати.

Офіційна облікова ставка є орієнтиром для ринкових ставок за кредитами. Встановлюючи офіційну облікову ставку, центральний банк визначає вартість залучення кредитних ресурсів комерційними банками. Що вищий рівень офіційної облікової ставки, то вища вартість кредитів рефінансування центрального банку. Тобто політика зміни облікової ставки є варіантом регулювання якісного параметру грошового ринку – вартості банківських кредитів.

Наприклад, у 2001 р. офіційні облікові ставки центральних банків провідних промислово розвинутих країн були встановлені в таких розмірах (табл. 5.4).

Найнижчі процентні ставки були встановлені в Японії, де створені умови для отримання

Таблиця 5.4

Офіційні облікові ставки центральних банків, %

Велика Британія	4,5
Франція	4,0
Німеччина	3,5
Європейський центральний банк	3,75
США	3,5
Японія	2,0

дешевшого кредиту порівняно з іншими країнами, і, отже, сприятливіші умови інвестицій.

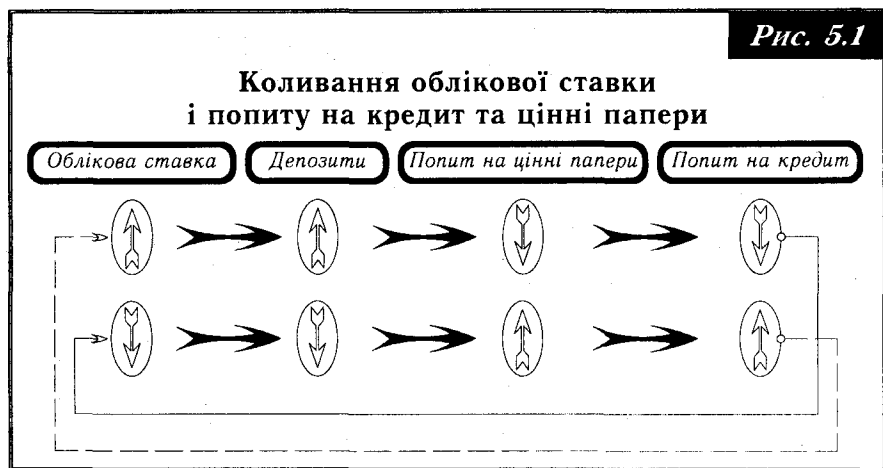
Разом з тим різний рівень офіційної облікової ставки стимулює також переміщення “гарячих грошей”, тобто капіталів, які шукають прибуткового застосування, з країн із низькими ставками до країн, де ставки високі, що значно впливає на стан балансу руху капіталів і на платіжний баланс різних країн. Отже, зміна офіційної облікової ставки використовується і як метод валютного регулювання.

Регулювання облікової ставки відноситься до ринкових інструментів грошово-кредитного регулювання. Механізм регулювання за допомогою змін офіційної облікової ставки доволі простий, що і є причиною його широкого використання як в розвинутих країнах, так і в тих, що розвиваються. Наприклад, якщо центральний банк ставить за мету *зменшення кредитних можливостей комерційних банків*, – він підвищує облікову ставку, роблячи тим самим дорожчими кредити рефінансування. Якщо ж метою центрального банку є *розширення доступу до кредитів комерційним банкам*, – він знижує рівень облікової ставки. Проте центральному банку не завжди вдається досягти наміченої мети. Наприклад, підвищення облікової ставки центрального банку не буде ефективним, якщо на грошовому ринку в даний момент спостерігається тенденція зниження вартості кредитів у результаті їх значної пропозиції, оскільки у цьому випадку комерційні банки використовуватимуть дешевші кредити міжбанківського ринку, ніж дорогі кредитні кошти центрального банку. Якщо ж офіційна облікова ставка центрального банку вже до її пониження знаходилась на рівні, що нижчий від ринкового, то здешевлення й без того дешевих кредитів призведе до відповідної реакції грошового ринку.

Шляхом маніпуляцій офіційною обліковою ставкою центральні банки впливають на стан не лише грошового, але й фінансового ринку. Наприклад, зростання офіційної облікової ставки призведе до підвищення ставок за кредитами і депозитами на грошовому ринку, що у свою чергу обумовить зменшення попиту на цінні папери й збільшення їх пропозиції. Попит на цінні папери падає

як з боку небанківських закладів, оскільки більш привабливими стають депозити, так і з боку кредитних інститутів, оскільки при дорогих кредитах вигіднішим стає пряме фінансування. Пропозиція цінних паперів у свою чергу зростає. Таким чином, підвищення офіційної ставки призводить до пониження ринкової вартості цінних паперів. Зниження офіційної облікової ставки, навпаки, здешевлює кредити й депозити, що призводить до протилежних процесів: підвищується попит на цінні папери, зменшується їх пропозиція, зростає ринкова вартість (рис. 5.1).

Отже, облікова політика центрального банку є механізмом безпосереднього впливу на ліквідність кредитних інститутів шляхом змін вартості кредитів рефінансування, що опосередковано чинить вплив на економіку країни у цілому.

Практикою грошової політики доведено, що зміни облікової ставки здійснюються відповідно до розвитку окремих фаз економічного циклу. Вона підвищується в періоди економічного росту і залишається, як правило, незмінною в періоди депресії та спаду. Тому виникає проблема “запізень” у здійсненні необхідних корекцій облікової ставки. Це пояснюється недостатньою виразністю початкових етапів фаз економічного циклу та іншими об’єктивними й суб’єктивними чинниками. У деяких країнах використовують механізм автоматичної корекції облікової ставки

щодо вексельного курсу на цінні папери скарбниці. Наприклад, із 1980 р. в Канаді банківська облікова ставка щотижня автоматично змінюється таким чином, що зберігає незмінне перевищення на 0,25% визначеної на останніх торгах середньої ставки процента за тримісячними скарбничими векселями.

Доповненням облікової політики служить ломбардна політика, що полягає в наданні центральним банком кредитним закладам позик під забезпечення векселів, цінних паперів і державних боргових зобов'язань. У зв'язку з можливістю підвищеного ризику, з ломбардного кредиту встановлюється вищий процент (на 1-2% вище), ніж щодо врахування векселів. Окрім того, наприклад у Німеччині, вводиться спеціальний ломбардний кредит, ставки за яким можуть змінюватися щоденно.

§ 5.3.1.

Облікова політика
Національного
банку України

Починаючи з 1992 р. **облікова політика** використовується Національним банком України головним чином для забезпечення надійності та стабільності банківської системи (функція кредитора останньої інстанції для комерційних

банків) та регулювання обсягів грошової маси в обігу країни.

Для того, щоб облікова ставка Національного банку використовувалась у повному обсязі як інструмент монетарного регулювання, вона повинна відповідати певним принципам. Серед них основними є:

- 1) забезпечення позитивного рівня облікової ставки щодо інфляції;
- 2) рівень облікової ставки повинен перебувати в межах коридору ринкових процентних ставок комерційних банків за кредитами та депозитами.

Хоча облікова ставка НБУ, починаючи з 1994 р. відповідала цим двом принципам, в умовах перехідної економіки України облікова і ломбардна політика не використовуються в повному обсязі як інструмент грошово-кредитного регулювання. Цьому заважає недостатній розвиток вексельного обігу, а також використання Національним банком своїх ресурсів переважно для кредитування уряду, а не комерційних банків. Тому рефінансування комерційних

банків здійснюється переважно через операції репо, а не через переоблік векселів чи ломбардне кредитування. В цих умовах Національний банк встановлює ставку облікового процента не стільки для досягнення цілей грошово-кредитної політики, скільки для приведення її у відповідність до динаміки рівня інфляції.

Безперечно, завдяки адміністративному підвищенню облікової ставки у короткостроковому періоді можна мінімізувати негативні наслідки фінансової кризи, підвищити ціну національної грошової одиниці для комерційних банків, а отже, послабити спекулятивний тиск на неї. Проте високий рівень ставки рефінансування в довгостроковому часовому інтервалі зумовлює значне подорожчання кредиту для кінцевих його споживачів, що вкрай негативно впливає на ділову активність, обсяги виробництва, стан економіки в цілому.

Таким чином, за різних макроекономічних умов держава в особі центрального банку може провадити (залежно від обраних цілей) або політику кредитної рестрикції, або політику поступового зниження облікової ставки заради поживлення процесу кредитування виробництва.

У перспективі роль процентних ставок у досягненні цілей економічної політики держави повинна істотно зрости. Завданням Національного банку має стати створення умов для поступового пониження загального рівня процентних ставок в економіці, особливо процентних ставок за кредитами реальному сектору економіки до рівня, що стимулює зростання платоспроможного попиту на позичкові ресурси.

Значення кількісних грошових орієнтирів у процесі формулювання і здійснення грошово-кредитної політики повинно зменшуватися, а роль якісних індикаторів, наприклад процентних ставок, посилюватися.

5.4. Операції на відкритому ринку

У структурі фондового ринку, що становить невід'ємний компонент будь-якої ринкової економіки, важлива роль належить державним цінним паперам, що перебувають в обігу.

Ринок державних цінних паперів як один із сегментів національного фондового ринку виконує дві основні функції. Це, по-перше, *функція обслуговування державного боргу*, пов'язаного з дефіцитним фінансуванням державних витрат і мобілізацією для цього на фондовому ринку відповідних фінансових ресурсів. Необхідність в емісії державних боргових зобов'язань можлива і за бездефіцитного бюджету. Вона виникає внаслідок розриву в часі між бюджетними надходженнями та видатками, при відповідній незбалансованості у фінансуванні окремих інвестиційних проектів.

По-друге, поряд із функцією обслуговування державного боргу ринок державних зобов'язань використовується як один із визначальних важелів монетарної політики. Йдеться про *функцію грошово-кредитного регулювання економіки*, яка реалізується через здійснення операцій на відкритому ринку.

Шляхом проведення центральним банком операцій на відкритому ринку збільшується (при купівлі цінних паперів) або зменшується (при продажу цінних паперів) обсяг власних резервів комерційних банків зокрема та банківської системи у цілому, що призводить до зміни вартості кредиту і, як наслідок, попиту на гроші.

Операції на відкритому ринку розрізняються залежно від:

- ✓ умов угоди: купівля-продаж за готівку або купівля на термін з обов'язковим зворотним продажем – так звані зворотні операції (операції РЕПО);
- ✓ об'єктів угод: операції з державними чи приватними паперами;
- ✓ терміновості угоди: короткотермінові (до 3-х місяців), довготермінові (до 1-го року й довше) операції з цінними паперами;
- ✓ сфери проведення операцій: лише на банківському секторі ринку цінних паперів чи й на небанківському секторі ринку;
- ✓ способу встановлення ставок: що визначаються або центральним банком, або ринком.

Залежно від умов угод із цінними паперами на відкритому ринку, розрізняють прямі й зворотні операції. Історично першою формою операцій на відкритому ринку були **прямі операції** – *купівля або продаж центральним банком державних облігацій та інших зобов'язань, казначейських векселів*, а в окремих країнах – приватних векселів і векселів центрального банку.

Прямі операції проводяться на готівково-грошовій “касовій” основі, що передбачає розрахунок протягом дня завершення угоди.

Зворотні операції на відкритому ринку – це купівля-продаж центральним банком цінних паперів із зобов'язанням зворотного викупу за встановленим раніше курсом. Зворотні операції, що характеризуються м'якшим впливом на грошовий ринок, є більш гнучким методом регулювання, що підвищує їх привабливість і масштаби використання. Вони широко використовуються у США, Японії, Канаді, Великій Британії, Франції, а також у Німеччині, де складають понад 95% загального обсягу операцій на відкритому ринку.

Здійснення операцій на відкритому ринку дає можливість вирішення цілого комплексу проблем грошової політики, а саме:

- 1) беземісійне фінансування державних витрат, а звідси – управління на цій основі державним боргом;
- 2) надання суб'єктам ринкової економіки високонадійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;
- 3) надання можливості центральному банку економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їх структурних агрегатів – готівки і безготівкових грошей;
- 4) визначення засобами ринкового механізму реальної вартості державного боргу, а значить – і цінних паперів, що його обслуговують. Визначена ринком ставка процента за цінними паперами держави є орієнтиром ринкового процента для інших (приватних і корпоративних) інструментів фінансового і грошового ринку.

Важливою особливістю операцій центрального банку на відкритому ринку є швидка реакція на короткотермінові тенденції ринку, що дозволяє стабілізувати стан грошового обігу й економіки в цілому.

Необхідно зазначити, що при порівняно невеликих масштабах операції на відкритому ринку спричиняють в основному якісний, а не кількісний вплив на ліквідність банківської системи й стан грошового обігу. В міру розширення обсягу операцій на відкритому ринку з'являється можливість ефективно впливати й на кількісні параметри грошового ринку. В результаті операції на

Відкритому ринку стають дієвим засобом регулювання стану грошового обігу й економіки у цілому.

У світовій практиці грошово-кредитного регулювання *операції центрального банку щодо купівлі-продажу цінних паперів уряду називають політикою відкритого ринку*. До її позитивних якостей належать:

- ✓ гнучкість;
- ✓ оперативність;
- ✓ швидкість впливу на грошово-кредитну сферу;
- ✓ масштаби і періодичність проведення операцій центральний банк визначає самостійно, виходячи з політики, яку проводить;
- ✓ можна заздалегідь спрогнозувати вплив операцій на відкритому ринку на резерви комерційних банків, а отже, і на сукупну грошову масу.

§ 5.4.1.

Операції на відкритому ринку як інструмент монетарного регулювання в Україні

Відповідно до Закону України "Про цінні папери і фондову біржу" у 1995 р. в Україні запроваджено такий інструмент регулювання грошово-кредитного ринку, як державні цінні папери. За його допо-

могою мобілізуються тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб для фінансування бюджетних витрат. Згідно з вищезгаданим Законом, рішення про випуск державних облігацій приймає Кабінет міністрів, оформлюючи його відповідною постановою. Емітентом облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) і гарантом їх погашення від імені уряду є Міністерство фінансів. Національний банк виступає у ролі генерального агента по розміщенню і погашенню облігацій.

Значення державних цінних паперів для Національного банку полягає у наступному:

- 1) державні цінні папери зменшують обсяги первинної емісії, зменшують пряме кредитування уряду, проти якого завжди виступав Національний банк;
- 2) розвинутий ринок державних облігацій стає ще одним важливим інструментом регулювання всієї фінансової системи;
- 3) поява такого надійного джерела вкладень підвищить ліквідність самої банківської системи, за котру відповідає Національний банк.

Проте, окрім безперечно позитивних якостей операцій з цінними паперами уряду, існує ціла низка важливих проблем, що виникають перед Національним банком і економікою у цілому. Йдеться про те, що в Україні Національний банк операцій на відкритому ринку у класичному розумінні, тобто операцій на вторинному ринку цінних паперів, практично не проводить. Національний банк не може оперативного регулювати грошову масу в обігу країни завдяки операціям на відкритому ринку через відсутність нормально функціонуючого вторинного ринку взагалі. Левова частка операцій Національного банку практично зводилася до купівлі ним ОВДП при первинному їх розміщенні для покриття дефіциту бюджету, по суті це було “завуальованою” емісією.

Інша група проблем полягає у короткостроковості облігацій Міністерства фінансів, наслідком чого є стрімке збільшення державного боргу. Важливою проблемою є також залучення нерезидентів до операцій на внутрішньому ринку державних цінних паперів, перелив спекулятивних капіталів яких може підірвати стабільність економічної системи країни у цілому.

ОВДП як джерело покриття дефіциту бюджету працюватимуть лише у тому випадку, коли співвідношення ВВП/ОВДП буде незначним, а також борг буде тривалим у часі і дешевим. Якщо звернутися до досвіду не лише високорозвинених країн, а й країн, що розвиваються (табл. 5.5), можна зробити висновок, що жодна країна не залучає настільки дорогі кредитні ресурси й на такий короткий термін.

Таблиця 5.5

Основні характеристики державних облігацій країн, що розвиваються

Регіон	Країна	Вид облігацій	Купонна ставка	Ціна % від номіналу	Доходність, % річних
Латинська Америка	Аргентина	5-річні	6,75	95,62	10,63
	Венесуела	10-річні	6,75	95,75	10,57
Африка	Марокко	12-річні	6,81	94,0	11,98
	Нігерія	23-річні	6,25	75,75	15,2
Східна Європа	Польща	17-річні	4,0	89,12	8,51
	Болгарія	15-річні	2,25	67,50	13,82

Незважаючи на недоліки, для держави ринок цінних паперів повинен стати одним з найважливіших елементів національного ринку позичкових капіталів, ефективним інструментом регулювання грошово-кредитних відносин. Проблема у тому, що на ринок ОВДП не можна покладатися як на основне джерело доходів держави.

Уряд зацікавлений в організації та регулярному проведенні аукціонів з розміщення державних цінних паперів. Особливої ваги набуває розвиток вторинного ринку державних казначейських зобов'язань, інших цінних паперів. Розширюватиметься номенклатура державних цінних паперів, випуск їх в обіг з різними характеристиками, строками та умовами погашення.

Для Національного банку важливим є подальший розвиток вторинного ринку державних цінних паперів, оскільки від цього залежить дієвість операцій на відкритому ринку як інструмента грошово-кредитної політики.

5.5. Дієвість інструментів грошово-кредитного регулювання у перехідних економіках

Розмаїття інструментів грошово-кредитної політики визначає актуальність проблеми її дієвості. Найважливішою вимогою у цьому є забезпечення системності у застосуванні різних важелів монетарного регулювання, їх спрямування на досягнення взаємопов'язаних завдань грошової стабілізації.

Грошово-кредитна політика центрального банку завжди повинна бути гнучкою. Її слід узгоджувати із загальними механізмами макроекономічного регулювання, відображати розвиток економічного циклу ринкової кон'юнктури.

Діапазон застосування інструментів монетарної політики залежить від ступеня розвитку в кожній країні ринкової інфраструктури, дієвості економічних саморегуляторів. Якщо в економіці переважають методи жорсткого адміністративного макроекономічного регулювання, існує монополізм та відсутня конкуренція, ефективність грошово-кредитної політики є незначною. У цьому випадку виправдовує себе метод поетапного впровадження ринкових регуляторів грошової системи.

При проведенні монетарного регулювання слід враховувати неоднозначне реагування грошового обігу на різні інструменти грошової політики та консерватизм монетарної сфери, що визначається наявністю у її структурі сил, які сповільнюють відповідну реакцію. Наприклад, жорстка емісійна політика компенсується зміною швидкості обігу грошей. Тому центральний банк повинен зважати на таку обставину. Схожа ситуація може мати місце і при застосуванні інших інструментів грошово-кредитного регулювання.

При плануванні головних параметрів монетарної політики та визначенні її дієвості необхідно враховувати **ефект запізнення** – наявність розриву у часі між застосуванням регулювальних заходів і відповідною реакцією на ці дії як грошової сфери, так і економічної системи у цілому. Наприклад, зміна динаміки грошової маси відбивається на динаміці цін та реальному обсягу ВВП з інтервалом у 3-12 місяців. Це значить, що при застосуванні того чи іншого інструмента монетарного регулювання необхідно спиратися на точні економічні прогнози, щоб заходи центрального банку були не лише своєчасними, а й з відповідним випередженням.

Відношення до грошово-кредитного регулювання як економістів, так і представників центральних банків багатьох країн світу в останні роки істотно змінилось. Ще чверть століття назад вважали, що монетарна кредитна політика є продовженням або складовою частиною загальної фінансової політики держави. Відповідно її цілями були збільшення національного доходу й активний вплив на інші макроекономічні показники. У той час більшість економістів країн Заходу, що дотримувались кейнсіанських поглядів, вважали, що знання економіки достатні для активного управління грошовою системою і короткотермінового макроекономічного регулювання. Монетаристи ж, і перш за все американський економіст М.Фрідмен, попереджали, що активна монетарна і фінансова політика держави, а також надмірне втручання в оперативну діяльність банків не тільки не сприяють стабілізації, але й призводять до додаткової нестабільності економічної системи. Проте ця критика істотно не перешкоджала практичному здійсненню кейнсіанських рекомендацій.

Лише на початку 70-х років, коли темпи росту інфляції в усіх без винятку розвинутих країнах значно зросли, цей ріст стали пов'язувати з проведенням політики, спрямованої на коротко-строкову економічну стабілізацію, повне завантаження виробничих потужностей і зниження безробіття. Утвердилась точка зору, що стабільна монетарна політика повинна бути основою нормального економічного розвитку держави. В середині 70-х років були проголошені основні цілі політики багатьох центральних банків – контроль за величиною грошових агрегатів і стабільність банківської системи. Політика полягала у контролі за величиною номінальних доходів і забезпеченні помірної інфляції у довготерміновому аспекті.

Такі цілі монетарної політики досить часто не досягались. Їх проголошення у багатьох випадках було пов'язане зі спробами впливати на інфляційні очікування, що не завжди було успішним. У цілому ж стало очевидним, що успіх антиінфляційної монетарної політики і досягнення стабільності фінансової системи багато у чому залежать від ступеня довіри населення до економічної політики уряду і центрального банку.

Прийняття законів, здатних оптимально регулювати грошову політику, можливе не при будь-якій економічній ситуації. Такі закони передбачають стабільну взаємозалежність між попитом і пропозицією на окремих сегментах ринку. В протилежному випадку грошова система, що утримується у законодавчих межах, не зможе пристосуватися до змін кон'юнктури.

Значення законів, що регулюють монетарну політику, не можна недооцінювати. Проте самі по собі, без участі центрального банку, вони не здатні забезпечити стабільність грошової системи.

Класичний рецепт проведення твердої монетарної політики й обмеження інфляції був запропонований М.Фрідменом. Суть його полягає в законодавчому закріпленні щорічної величини росту грошової маси, що теоретично повинно найбільше сприяти формуванню рівноваги ринку і стимулювати стабільний розвиток економіки.

Приймаючи до уваги нагромаджений досвід, складно розраховувати на стабільність монетарних співвідношень, виражених

певною відомою формулою. Зазвичай, законодавчо закріплюються цільові орієнтири, наприклад, стабільність цін, а не шляхи їх досягнення. Практично в жодній країні цільові орієнтири стабілізації цін не мають конкретного кількісного вираження. Це пояснюється тим, що незалежний центральний банк здатний досягнути таких самих результатів, що й жорстке фінансове законодавство, зберігаючи при цьому достатню свободу здійснення економічної політики.

Розглянувши основні операції Національного банку щодо грошово-кредитного регулювання економіки, варто відзначити, що вплив НБУ на стан фінансового ринку України досить значний, проте не завжди потенціал його інструментарію використовується відповідно до ринкових методів. Запізнення структурних реформ промислового і аграрного секторів економіки нашої держави значно позначається на функціонуванні більш прогресивної фінансової системи (зокрема банківської системи). До того ж постійно присутні такі фактори, як чисто фіскальні інтереси уряду (що обумовлено хронічним дефіцитом державного бюджету України), політична нестабільність, повільні темпи економічних реформ, несприятлива фінансова ситуація на сусідніх фінансових ринках. У цілому це призводить до істотних протиріч у фінансовій сфері економіки, для усунення яких досить ефективно використовує свій інструментарій Національний банк.

Ефективна грошово-кредитна політика центрального банку може створити необхідні умови для досягнення основних цілей економічної політики держави (зростання виробництва, стабільності цін і низького рівня безробіття). Проте у цілому монетарна політика (наскільки б прогресивно і виважено вона не проводилась) не є достатньою умовою для економічного зростання. Чисто монетарними інструментами можна досягнути відносної фінансової стабілізації на досить короткому часовому інтервалі. Для радикальніших змін необхідна реструктуризація промислового і агропромислового комплексів України, податкової системи; приватизація, розвиток ринкової інфраструктури.

Розділ 6

ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

- § 6.1. Місце та роль центрального банку в регулюванні зовнішньоекономічних відносин
- § 6.2. Поняття і завдання валютного регулювання і валютного контролю
- § 6.3. Суб'єкти та об'єкти валютного регулювання
- § 6.4. Методи валютного регулювання, їх застосування НБУ
- § 6.5. Регулювання валютних курсів. Політика курсоутворення в Україні
- § 6.6. Офіційні валютні резерви та методи управління ними
- § 6.7. Регулювання Національним банком України поточних валютних операцій
- § 6.8. Операції, пов'язані з рухом капіталу, їх регулювання НБУ
- § 6.9. Платіжний баланс країни, форми його побудови

6.1. Місце та роль центрального банку в регулюванні зовнішньоекономічних відносин

Невід'ємною складовою грошово-кредитної політики держави є **валютна політика** – сукупність заходів у сфері міжнародних економічних відносин відповідно до поточних і стратегічних цілей економічної політики держави.

Напрями і форми валютної політики визначаються становищем країни у світовому господарстві, а також завданнями, що ставляться перед національною економікою. Валютна політика спрямована на забезпечення стабільності курсу національної грошової одиниці, сприяння через курс валюти залученню іноземних інвестицій в економіку, регулювання зовнішніх платіжних стосунків з іншими країнами, забезпечення збалансування зовнішніх платежів і накопичення централізованих валютних резервів.

Інструментами валютної політики є валютні інтервенції й (в тій чи іншій мірі) деякі **інструменти грошово-кредитного регулювання** (дисконтна політика, операції на відкритому ринку, встановлення резервних вимог тощо). Таким чином, валютна політика тісно пов'язана з грошово-кредитною політикою. Вони є практично невід'ємними частинами економічної політики держави, мають спільні цілі. У багатьох розвинутих країнах не робиться різниці між валютною і грошово-кредитною політикою й для їх позначення використовується один термін – "*монетарна політика*".

У більшості країн центральний банк є провідником державної валютної політики, хоча, наприклад, в Італії, Естонії, Литві, а також у Гонконгу і Сінгапурі валютну політику розробляють і реалізують поряд з центральним банком спеціально створені відомства – **валютні бюро**.

У компетенції центрального банку – виконання таких *функцій*:

- ✓ нагромадження та управління валютними резервами країни, здійснення операцій з їх розміщення;
- ✓ визначення сфери й порядку обігу на території країни іноземної валюти;
- ✓ визначення і регулювання курсу національної грошової одиниці відносно валют інших країн;
- ✓ встановлення правил і видача ліцензій комерційним банкам на здійснення ними банківських операцій з валютними цінностями та ін.

Окрім названих функцій, центральні банки представляють інтереси своєї держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях.

Довгострокова валютна політика передбачає заходи, спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності та створення умов довіри внутрішньої економіки й іноземного бізнесу до національної валюти, стимулювання розвитку експорту, повернення в країну заробленої іноземної валюти тощо.

Завданням короткострокової валютної політики є забезпечення стабільного функціонування національної валютної системи, сприяння збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів. Вона також передбачає:

- ✓ поточне регулювання системи валютних обмежень та системи економічних нормативів (зокрема, допуск нерезидентів на ринок державних цінних паперів);
- ✓ створення сприятливих умов для вкладів інвесторів у національну економіку;
- ✓ оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури за допомогою валютних інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;
- ✓ удосконалення правової та організаційної структури валютного ринку;
- ✓ здійснення жорсткого контролю за капітальними операціями резидентів та нерезидентів на валютному ринку;
- ✓ удосконалення контролю за експортно-імпортними операціями;
- ✓ удосконалення міждержавних розрахунків та опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції;
- ✓ проведення курсової політики, яка базується на цільових показниках грошово-кредитної сфери;
- ✓ удосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці.

В узагальненому вигляді *складовими валютної політики є:*

- ✓ валютне регулювання;
- ✓ валютний контроль;
- ✓ міжнародне валютне співробітництво та участь у міжнародних валютно-фінансових організаціях.

Забезпечення стабільності національних грошей (що є основним конституційним завданням НБУ) та їх реальної ціни неможливе без відповідної валютної політики. Тому на початку 1993 р. уряд прийняв Декрет "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", в якому визначив Національний банк головним валютним органом держави.

Виходячи з інтересів держави у забезпеченні стабільності економічного розвитку суспільства, а не з інтересів окремих суб'єктів та соціальних груп, керуючись основними принципами грошово-кредитної політики щодо зміцнення грошової системи, Національний банк України здійснює валютну політику держави таким чином, щоб вона найбільш визначено сприяла досягненню економічних цілей держави. Отже, валютну політику Національний банк здійснює у загальному контексті єдиної державної грошово-кредитної політики з визначенням курсової політики, яка є складовою частиною політики фінансової стабілізації.

Основною метою валютної політики НБУ як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни.

6.2. Поняття і завдання валютного регулювання і валютного контролю

Невід'ємною ланкою валютної системи є механізм її регулювання. Таке регулювання здійснюється на двох рівнях – *міждержавному* (в т.ч. регіональному) та *національному*. Особливо зросла значущість валютного регулювання у зв'язку з запровадженням на основі Ямайської угоди механізму "плаваючих" валютних курсів. Функції регулювання міжнародних валютних відносин покладені на Міжнародний валютний фонд. Механізм регулювання на державному рівні, його інституційні структури, принципи і нормативні параметри визначаються законодавчими актами кожної країни.

На національному рівні валютне регулювання здійснюється на базі принципів і методів, що визначаються МВФ та регіональними союзами, до яких входять окремі країни. У своєму практичному

втіленні воно охоплює всі ланки валютних відносин, що склалися в тій чи іншій країні.

Зміст системи валютного регулювання констатується чинним законодавством і правовими нормами окремих держав. У такому законодавстві визначаються:

- ✓ суб'єкти валютних відносин, їхні права та обов'язки;
- ✓ статус національної валюти;
- ✓ порядок здійснення валютних операцій, використання надходжень в іноземній валюті, організації торгівлі валютними цінностями, розрахунків в іноземній валюті;
- ✓ режим визначення й регулювання валютного курсу;
- ✓ механізм утворення і використання офіційних валютних резервів;
- ✓ механізм здійснення валютного контролю, повноваження органів державного управління і функції банківської системи у цьому питанні.

В умовах функціонування ринкової економіки головним об'єктом валютного регулювання є **валютний курс** національної грошової одиниці, зміни якого спричиняють відчутний вплив на розвиток господарських процесів тієї чи іншої країни.

Відповідно до статті 44 Закону України "Про НБУ", Національний банк має такі повноваження у сфері валютного регулювання:

- ✓ видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій;
- ✓ видача і відкликання ліцензій, здійснення контролю за діяльністю банків та інших установ, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;
- ✓ встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту.

Валютне регулювання – це сукупність нормативних документів, встановлених органами валютного регулювання у законодавчому чи адміністративному порядку, спрямованих на регулювання потоків капіталу в країну і з країни, а також валютних операцій, що здійснюються в межах України, з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, стабільного рівня валютних резервів і збалансування міжнародних платежів.

Таким чином, **валютне регулювання** – це регламентація державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій.

Мета валютного регулювання полягає у підтримці економічної стабільності та утворенні міцної основи для розвитку міжнародних економічних відносин шляхом впливу на валютний курс та на операції обміну валюти. Політика валютного регулювання реалізується через механізм валютних обмежень і валютного контролю.

Валютні обмеження зазвичай передбачають певні заходи щодо регулювання валютних операцій резидентів та нерезидентів країни, для ефективного застосування яких використовується система валютного контролю.

Валютне регулювання спрямоване перш за все на організацію міжнародних розрахунків, визначення порядку здійснення операцій з іноземною валютою та іншими валютними цінностями і є, таким чином, формою державного впливу на зовнішньоекономічні відносини країни. Наявність валютного регулювання і контролю з боку держави є не просто світовою практикою, а об'єктивною економічною необхідністю.

Основними завданнями валютного регулювання та контролю є:

- ✓ організація системи курсоутворення, захист та забезпечення необхідного ступеня конвертованості національних грошей;
- ✓ регулювання платіжної функції іноземної валюти, регламентація поточних операцій платіжного балансу;
- ✓ організація внутрішнього валютного ринку;
- ✓ регламентація та регулювання банківської діяльності з валютними цінностями;
- ✓ захист іноземних інвестицій, регулювання процесів утворення та руху капіталу;
- ✓ встановлення режиму та обмежень на вивезення і ввезення через кордон валютних цінностей;
- ✓ забезпечення стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний валютний ринок.

Відповідно до статті 11 Декрету Кабінету Міністрів “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” Національний банк України у сфері валютного регулювання:

- ✓ здійснює валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- ✓ складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- ✓ контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;

- ✓ визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- ✓ видає у межах, передбачених цим Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- ✓ нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- ✓ видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;
- ✓ установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;
- ✓ установлює за погодженням з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;
- ✓ забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Такий широкий діапазон функціональних обов'язків Національного банку у сфері валютного регулювання об'єктивно вимагає відповідних повноважень щодо виконання ним функції органу валютного контролю. У зв'язку з цим саме на Національний банк України покладені обов'язки головного органу валютного контролю в нашій державі, а власне здійснення контролю за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України, а також забезпечення виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з Декретом Кабінету Міністрів "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" та іншими актами валютного законодавства України.

Надання широких повноважень Національному банку в сфері валютного регулювання і контролю цілком виправдане, особливо в умовах формування ринку, коли відсутня належним чином розроблена законодавча база, а ринкові механізми (що саморегулюються) не набули достатнього розвитку.

На різних етапах економічного розвитку тією чи іншою мірою практику валютних обмежень застосовували практично всі країни світу. І, ввівши на початку 1990-х років досить жорстку систему валютного регулювання і валютного контролю, Україна не стала виключенням, оскільки навіть у країнах Західної Європи

валютний контроль широко застосовувався після другої світової війни, у роки відбудови економік цих країн. На сучасному етапі усі розвинуті країни контроль за валютними операціями практично відмінили і зводять його до обліку. Що ж стосується країн, що розвиваються та країн з перехідними економіками, то системи валютного контролю успішно діють у більшості з них і сьогодні, хоча й різняться між собою за ступенем жорсткості.

Враховуючи ситуацію в Україні на початку 1990-х років, коли економіка держави перебувала у глибокій кризі, існувала нагальна необхідність введення національної грошової одиниці, значних масштабів набув вплив капіталів за кордон, альтернативи встановленню жорстких валютних обмежень не було.

6.3. Суб'єкти та об'єкти валютного регулювання

Суб'єктами валютного регулювання і контролю виступають усі без виключення учасники валютних операцій:

- ✓ уповноважені банки-резиденти;
- ✓ юридичні особи-резиденти і нерезиденти;
- ✓ фізичні особи-резиденти та нерезиденти.

Об'єктом валютного регулювання і контролю в Україні є операції резидентів та нерезидентів, фізичних та юридичних осіб, що пов'язані з переміщенням валюти, зміною її власника, перерахуванням валюти за кордон, отриманням валютних коштів за товари та послуги; а також зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна резидентів, що перебувають за межами України.

Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати й одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах своїх повноважень, а також про майно, котре підлягає декларуванню.

Основними контрольними функціями Національного банку України у сфері валютних відносин є:

- ✓ встановлення та контроль за курсом національної грошової одиниці на міжбанківському валютному ринку;
- ✓ контроль за експортно-імпортними операціями;

- ✓ контроль за порядком відкриття та ведення валютних рахунків;
- ✓ контроль за обмінними операціями з готівковою валютою;
- ✓ контроль за іноземними інвестиціями й міжнародними кредитами та ін.

Таким чином, практично усі операції резидентів і нерезидентів підлягають в Україні валютному контролю.

Крім функцій прямого контролю, Національний банк:

- ✓ здійснює державну валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- ✓ видає у межах своєї компетенції обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- ✓ видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;
- ✓ нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- ✓ складає разом із Кабінетом Міністрів платіжний баланс України;
- ✓ визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- ✓ установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях та ін.

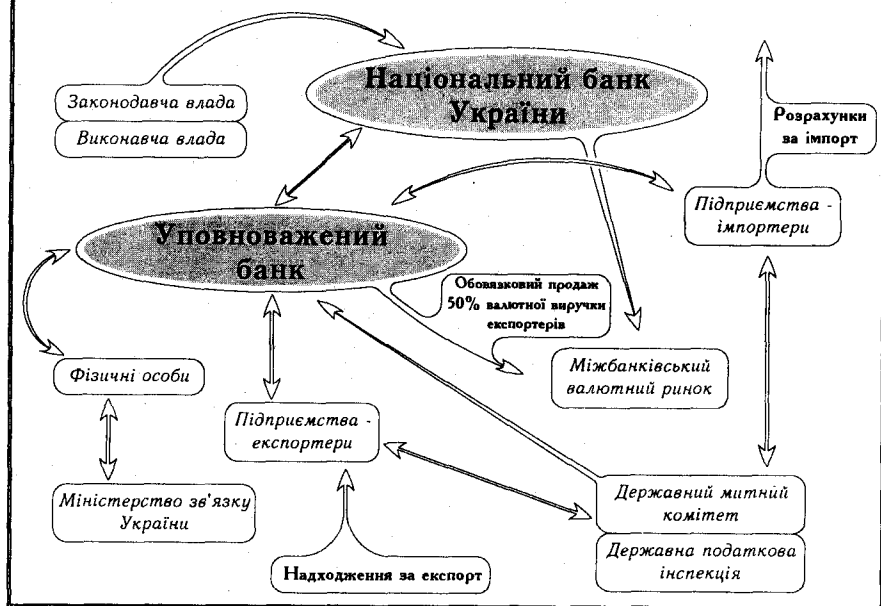
Декретом також визначалися певні функції валютного контролю, які здійснюються іншими органами, а саме: уповноваженими комерційними банками, державною податковою інспекцією, міністерством зв'язку та Державним митним комітетом України (рис. 6.1).

Уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами через ці банки, тобто на уповноважених банках лежить відповідальність за законність усіх валютних операцій, що здійснюють їх клієнти. При цьому слід наголосити на подвійному становищі комерційних банківських установ. З однієї сторони, вони є агентами валютного контролю, підзвітними Національному банку, і їх обов'язком є здійснення контролю за операціями резидентів і нерезидентів з валютними цінностями на території України. З іншої сторони, на відміну від державних установ, уповноважені банки є комерційними організаціями, що зацікавлені у залученні перш за все солідних клієнтів, якими у більшості випадків є підприємства-експортери та імпортери. Саме тому комерційним

банкам доводиться іноді вирішувати проблему поєднання двох полярних завдань: здійснення реального валютного контролю і утримання клієнтів.

Рис. 6.1

Взаємодія суб'єктів валютного ринку України

Уповноважені банки є єдиними недержавними органами валютного контролю. Це пов'язано з тим, що основним призначенням банків є посередництво у переміщенні грошових коштів від кредиторів до позичальників та від продавців до покупців, тобто практично увесь грошовий обіг у господарському обороті здійснюється через банківську систему, і жоден інший орган чи установа не має настільки оперативного і повного доступу до інформації стосовно операцій, пов'язаних з обігом грошових коштів.

Враховуючи таке монопольне становище банківської системи, на уповноважені комерційні банки України покладено певні обов'язки щодо контролю своїх клієнтів. До основних обов'язків комерційних банків як агентів валютного контролю належить

запобігти проведенню тієї чи іншої незаконної валютної операції, а у випадку неможливості цього, – проінформувати про неї уповноважені державні органи.

При цьому специфіка комерційних банківських установ полягає також у тому, що вони самі активно здійснюють валютні операції. Це вимагає законодавчого визначення порядку здійснення валютних операцій комерційними банками, ефективної системи їх контролю та відповідальності.

Державна податкова інспекція України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України. *Державний митний комітет України* здійснює контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України. При цьому ці дві державні інституції взаємодіють, як правило, з підприємствами-експортерами та імпортерами, а також з уповноваженими комерційними банками (рис. 6.1).

Міністерство зв'язку України здійснює контроль за дотриманням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України. У більшості випадків такий контроль стосується фізичних осіб.

Як можна зауважити, Декретом дійсно передбачалася орієнтація системи валютного контролю саме на банківський контроль, що базується на розумінні валютного обігу як частини грошового обігу країни, а не якоїсь особливої сфери, що може контролюватися абсолютно автономним органом. А саме такий підхід був характерний для радянського типу економіки. І саме таким шляхом намагалася спочатку піти Росія, в якій Закон "О валютном регулировании и валютном контроле" від 14 липня 1992 р. визнавав (ст. 11) органами валютного контролю Центральний банк Російської Федерації, Державний митний комітет, Міністерство фінансів та Інспекцію валютного контролю при Уряді Російської Федерації. Власне, остання і намагалася претендувати на роль головного органу валютного контролю.

Прикладом віднесення сфери валютного регулювання та контролю до виключної компетенції центрального банку був

Закон Естонії “Про іноземну валюту” від 20 травня 1992 р. (до компетенції Уряду він відносив лише контроль за обігом дорожніх металів та дорожнього каміння (ст. 12), але “за погодженням з Банком Естонії”).

Таким чином, банківський механізм організації та здійснення валютного контролю в Україні є визначальним в усій системі валютного регулювання держави.

6.4. Методи валютного регулювання, їх застосування НБУ

Основними методами валютного регулювання, якими користуються центральні банки є:

- ✓ валютні інтервенції;
- ✓ девальвація та ревальвація валют;
- ✓ дисконтна (облікова) політика;
- ✓ девізна валютна політика;
- ✓ управління валютними резервами (диверсифікація);
- ✓ валютні обмеження.

Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

Впливаючи на зміну на валютному ринку попиту і пропозиції певної грошової одиниці, валютні інтервенції приводять до відповідної кореляції обмінного курсу цієї грошової одиниці.

Валютна інтервенція може здійснюватися:

- ✓ за рахунок власних резервів інвалюти;
- ✓ на зазначені цілі використовуються “своп-угоди” – договір з певною країною з приводу одержання кредиту у валюті цієї ж країни, необхідного для здійснення валютної інтервенції;
- ✓ за рахунок продажу цінних паперів, вміщених у іноземній валюті.

Використання валютних інтервенцій має певні межі, оскільки вони ефективні лише за незначної неврівноваженості платіжних балансів, що характеризується періодичною зміною активного і пасивного сальдо. Через обмеженість розмірів офіційних валютних резервів продаж іноземної валюти має чергуватися з її

купівлю. У зв'язку з цим країни, які мають хронічний дефіцит платіжного балансу, нерідко замість валютних інтервенцій застосовують різні форми валютних обмежень.

Досить часто валютні інтервенції використовуються не лише з метою забезпечення стабільності валютного курсу, а й для підтримування його на штучно заниженому рівні з метою підвищення конкурентоспроможності експорту. Це дає змогу експортерам отримувати більшу кількість національної валюти в обмін на іноземну, зберігаючи таким чином попередню норму прибутку, продаючи товари за демпінговими цінами.

Проте недостатня ефективність регулювання валютних курсів засобами валютних інтервенцій може викликати валютні кризи.

Девальвація – офіційне зниження курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць.

Девальвація може відбутися стихійно або проводитися цілеспрямовано як елемент валютної політики держави з метою впливу на розвиток економіки, передусім, на розвиток зовнішньоекономічних відносин через підвищення конкурентоспроможності експорту та поліпшення стану платіжного балансу.

Ревальвація – офіційне підвищення курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. Ревальвація вигідна для імпортерів та кредиторів, проте не вигідна для експортерів.

Ревальвація і девальвація є досить жорсткими хірургічними засобами державного втручання у сферу валютних відносин.

Дисконтна політика є традиційним інструментом центрального банку для регулювання валютного курсу та збереження валютних резервів. Змінюючи розмір облікової ставки, центральний банк здійснює певний вплив на приплив чи відплив капіталів, а відтак і на валютний курс. Підвищення ставки сприяє підтриманню курсу, оскільки стимулює попит на дану валюту, а її зниження призводить до послаблення валюти.

Девізна валютна політика – політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі і продажу іноземної валюти.

Центральний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу національної грошової одиниці до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

Валютні резерви – це запаси резервних активів, що перебувають на рахунках у центральному банку та в банках за кордоном і використовуються для сплати боргових зобов'язань, а також, у разі необхідності, для проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці.

Офіційні валютні резерви складаються з золота; іноземних валют у вигляді банкнот та монет або коштів на рахунках за кордоном; спеціальних прав запозичених; цінних паперів (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті; із внеску країни до капіталу МВФ, тобто її квоти; а також будь-яких інших міжнародно визнаних резервних активів за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Валютні обмеження – сукупність заходів та нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги у платіжному балансі, підтримання стабільності курсу національних грошей та досягнення інших цілей.

Форми валютних обмежень досить різноманітні:

- ✓ встановлення певного розміру продажу валютних надходжень експортерам;
- ✓ ліцензування продажу іноземної валюти імпортерам;
- ✓ заборона на ввіз та вивіз валютних цінностей без спеціальних дозволів;
- ✓ обмеження прав фізичних осіб на володіння та розпорядження іноземною валютою.

У сфері руху капіталу та кредитів регулюванню підлягають іноземні інвестиції, вивіз прибутків, а також залучення приватними компаніями зовнішніх позик і кредитів, переведення останніх у національну валюту.

Національний банк України застосовує при валютному регулюванні практично усі розглянуті вище методи, окрім дисконтної

політики (остання не є дієвим методом валютного регулювання на сучасному етапі в Україні, і тому її застосування є недоцільним). Найбільшого поширення набули такі методи як *валютні інтервенції*, що дають змогу НБУ зменшувати амплітуду коротко- і середньострокових коливань курсу національних грошей, а також *валютні обмеження*, що проявляються у застосуванні різних форм валютного контролю практично за усіма операціями з валютними цінностями в Україні.

6.5. Регулювання валютних курсів.

Політика курсоутворення в Україні

Валютний курс як економічна категорія – це *ціна грошової одиниці тієї чи іншої країни*. Іншими словами – це *ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни*. Зростання курсу означає ослаблення національної валюти (девальвацію), а його зниження – зміцнення національної валюти (ревальвацію).

На зміну валютного курсу впливають різноманітні внутрішньо-та зовнішньоекономічні фактори, що можуть призвести до його значних коливань. Це зумовлює необхідність здійснювати особливу державну політику щодо забезпечення вартості своєї валюти як всередині країни, так і на міжнародних ринках. Узагальненою характеристикою державного підходу до своєї валюти є так званий **режим валютного курсу**, що практикується органами грошово-кредитного регулювання економіки.

Відповідно до чинних у окремих країнах нормативів курси іноземних валют встановлюються їх котируванням.

Котирування – це визначення офіційними державними органами (в основному центральним банком) курсу (ціни) іноземної валюти.

Визначення валютного курсу та управління ним є важливим елементом економічної політики кожної країни. Теорія грошей визначає такі **функції валютного курсу**:

- ✓ за допомогою валютного курсу долається економічна обмеженість тієї чи іншої грошової одиниці – валютний курс виступає як засіб

інтернаціоналізації грошових відносин, утворення цілісної світової системи;

- ✓ на основі валютного курсу здійснюється порівняння цінних структур окремих країн, умов і результатів виробничого відтворення – продуктивності праці, витрат виробництва, заробітної плати, темпів економічного зростання, торговельного і платіжного балансів;
- ✓ за допомогою валютних курсів порівнюються національні ціни та національні умови виробництва, зокрема національні вартості товарів і послуг з інтернаціональними цінами та вартістю. На основі валютного курсу національні витрати прирівнюються до єдиного вартісного еквівалента;
- ✓ через механізм валютних курсів перерозподіляється національний продукт між країнами, що здійснюють зовнішньоекономічні зв'язки.

Базою визначення валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. **Купівельна спроможність валюти виражається як сума товарів і послуг, що їх можна придбати на дану грошову одиницю.**

При виборі режиму курсоутворення центральні банки використовують різні підходи (табл. 6.1). В економічній теорії є два основних типи режимів курсу національної валюти: фіксований та плаваючий. Нині існує кілька типів фіксації курсу: прив'язка його до кошика валют; прив'язка до однієї валюти; поступова девальвація курсу в межах валютного коридору тощо.

При виборі режиму валютного курсу принциповим положенням виступають механізми його формування (вартості однієї валюти щодо іншої), а також ступінь втручання органів грошово-кредитного регулювання у процес курсоутворення.

Слід зауважити, що за будь-якого типу фіксованого курсу валютна політика чітко виступає інструментом економічної політики із застосуванням політичних інструментів. За плаваючого режиму курсоутворення формування ціни відбувається ринковими методами, а політичними інструментами виступають саме інструменти монетарної політики, насамперед пропозиції грошей та процентної ставки.

Визначаючи курс гривні щодо іноземної валюти і говорячи про зростання курсу, ми розуміємо, що у такому випадку для купівлі одиниці іноземної валюти нам потрібно витратити більшу кількість

українських грошей. Це свідчить про зниження цінності національних грошей. І навпаки.

Таблиця 6.1

Характеристика валютних курсів

Режим валютного курсу	Характеристика	Примітки
Вільно плаваючий курс	Повна свобода для ринкових сил	Теоретично можливий, хоча на практиці зустрічається рідко. Центральний банк намагається проводити інтервенції.
Керований плаваючий курс	Центральний банк проводить інтервенції з метою підтримання рівноваги	Часто застосовується
“Повзуча прив'язка” (crawling peg)	Центральний банк проводить інтервенції для досягнення певних цілей у сфері контрольованого коригування курсу	Результат досягається у випадку відповідності дій ринку прогнозам центрального банку щодо динаміки руху валютного курсу
Фіксований курс у межах валютного коридору	Центральний банк проводить інтервенції з метою утримання курсу в установлених межах	У випадку наближення курсу до верхньої чи нижньої межі перед центральним банком постають ті ж проблеми, що й за системи фіксованого курсу
“Фіксована прив'язка” (fixed peg)	Курс не може відхилятися за визначені цільові орієнтири	Характерний для бреттонвудської валютної системи. Якщо курс вчасно не коригується, то інтервенції можуть виявитися надто дорогими
Валютна рада	Грошова база повинна повністю бути покритою іноземною валютою за фіксованим курсом	Жорстка дисципліна, достатність валютних резервів центрального банку

Зміна ринкової вартості курсу валюти відбувається за будь-яких режимів валютного курсу. Якщо при плаваючому режимі рівноважний рівень досягається ринковими інструментами попиту-пропозиції, то при фіксованому режимі курсоутворення зміна курсу відбувається адміністративно, шляхом оголошення центральним банком чи урядом нового “рівноважного” рівня курсу.

Протягом усього часу існування українських національних грошей не припинялися дискусії щодо вибору режиму валютного курсу для України. Періодична зміна політичних заходів та інструментів, запровадження певного цільового рівня чи нового валютного коридору викликали суперечливу реакцію фахівців валютної політики. Разом з цим, гривня за відносно короткий період свого існування випробувала практично усі основні типи режимів курсоутворення.

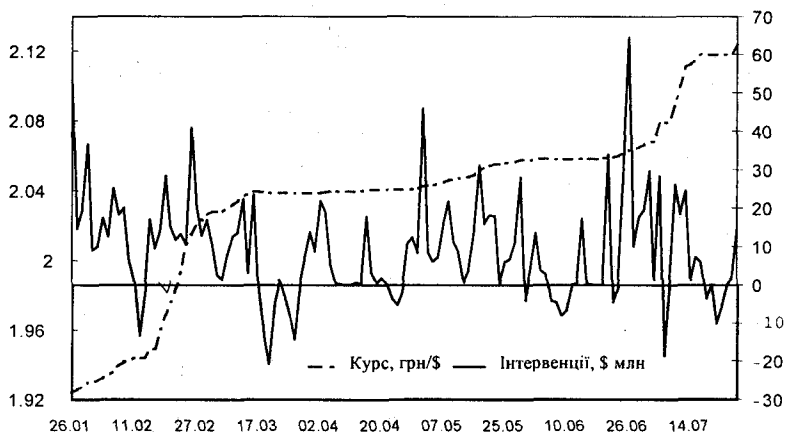
Політика курсоутворення НБУ протягом 1992-1998 років була побудована в основному на встановленні фіксованого курсу національної грошової одиниці у різних його типах. У 1992 р. в Україні встановилася *множинність валютних курсів*. У серпні-листопаді 1993 р. був запроваджений "*фіксований*" валютний курс карбованця. Грудень 1993 р. – вересень 1994 р. – період "*регульованого*" курсу карбованця. З жовтня 1994 р. по липень 1995 р. тривав період "*зближення*" валютних курсів. І лише у кінці 1995 – на початку 1996 років була досягнута відповідна стабільність валютного курсу.

Орієнтація політики курсоутворення НБУ на підтримання валютного коридору сформувала механізм ринкового встановлення курсу національної валюти. Головним інструментом формування ефективного валютного курсу протягом 1996-1998 рр. залишалися валютні інтервенції, які здійснював НБУ. Інтервенції Національного банку варто розглядати лише як короткостроковий захід для врівноваження тимчасового дисбалансу між попитом і пропозицією, оскільки у тривалішому періоді вони викривлюють співвідношення попиту і пропозиції, обумовлені реальними економічними процесами. Наприклад, обсяги валютних інтервенцій НБУ за перше півріччя 1998 р. становили близько 1,2 млрд. доларів США при загальному обсязі торгів 1,45 млрд. доларів (рис. 6.2). Тобто інтервенції Національного банку склали близько 80% усього обороту валюти на УМВБ. При відсутності реальних реформ та позитивних змін на фінансовому ринку інтервенції центрального банку були чи не єдиною можливістю запобігти валютній кризі.

Враховуючи світовий досвід у галузі курсоутворення, фіксований курс гривні у межах валютного коридору був чи не найоптимальнішим режимом курсоутворення протягом 1996-1998 рр. Проте, зважаючи на значні негативні тенденції на світових фінансових ринках і непрогнозованість майбутньої ситуації в Україні після фінансової кризи, Національний банк, починаючи з березня 1999 р., відмовився від практики проведення валютного коридору і встановив найліберальніший режим курсоутворення – **плаваючий валютний курс**, що визначався за результатами торгів на міжбанківському валютному ринку як середньозважена величина. Такий режим курсоутворення діє і на сьогодні.

Рис. 6.2

Інтервенції НБУ на УМВБ у 1998 році

Можливим варіантом курсоутворення в Україні є впровадження “валютної ради” (Currency Board), що передбачає здійснення жорсткого регулювання грошової пропозиції та руху валюти (табл. 6.1). “Валютна рада” є гарантією та обов’язком країни надавати та обмінювати без обмежень національні і валютні кошти за фіксованим курсом. Такий режим курсоутворення унеможливорює надання кредитів уряду чи банківській системі. Процентні ставки повністю визначається ринком та

пов'язані з коливанням ставок тієї країни, до валюти якої прив'язана національна.

При цьому необхідно дотримуватися таких вимог:

- ✓ необхідне повне покриття грошової бази чистими валютними резервами центрального банку (у випадку України це понад 4 млрд. доларів США, яких на сьогодні немає);
- ✓ встановлення жорсткого обмінного курсу, що призведе до неможливості пом'якшення адаптаційних процесів у реальній економіці внаслідок коливань обмінного курсу;
- ✓ неможливість надання Національним банком кредитів державі, що веде до посилення бюджетної дисципліни, оскільки лише ринкові умови визначатимуть обсяг профінансованого бюджетного дефіциту;
- ✓ Національний банк не зможе проводити операції на відкритому ринку, тобто не матиме права купувати будь-які внутрішні активи (державні цінні папери), оскільки це призводить до зменшення його валютних резервів на суму угоди;
- ✓ ефективність "валютної ради" досягається лише у випадку довіри в країні та за її межами до механізму жорсткого обмінного курсу і механізму резервів.

З наведених вище вимог можна зробити висновок, що впровадження "валютної ради" вимагає високого рівня політичної консолідації не тільки вищих органів влади, а й суспільства у цілому та повинне спиратися на радикальне і швидке реформування економіки. Останні дві умови навряд чи є реальними для поточної ситуації в нашій державі.

6.6. Офіційні валютні резерви та методи управління ними

Золотовалютні резерви – резерви країни, відображені у балансі центрального банку, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Офіційні валютні резерви призначені для здійснення міжнародних розрахунків, а також для проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці.

У поняття **"офіційні валютні резерви"** включаються як власні активи у іноземній валюті, так і залучені кошти. Залежно від джерела утворення виділяють *валові валютні резерви* і

чисті резерви. Валові валютні резерви складаються з власних і залучених коштів, чисті валютні резерви — лише з власних.

Рівень валютних резервів залежить від таких факторів:

- ✓ стану зовнішньої торгівлі;
- ✓ урівноваженості платіжного балансу;
- ✓ режиму валютних обмежень;
- ✓ інвестиційного клімату;
- ✓ характеру політики інтервенцій;
- ✓ режиму валютних курсів (плаваючий, фіксований).

Оптимізація розміру золотовалютних резервів має важливе значення для будь-якої країни, оскільки зниження їх обсягу погіршує платоспроможність країни на світовому ринку та обмежує регулятивні можливості держави у грошовій сфері, а завищення — призводить до заморожування значної частини національного багатства країни та тривалий період. Хоча у світовій практиці відсутні єдині критерії щодо достатності рівня офіційних валютних резервів. Як правило, критерії є різними для країн, які значно залежать від імпорту і країн, у яких спостерігається висока кореляція між експортом та імпортом.

Зазвичай, розмір валютних резервів співвідноситься з показниками зовнішньої торгівлі. Згідно методології Міжнародного валютного фонду можна виділити такі основні критерії достатності офіційних валютних резервів для різних груп країн:

- ✓ імпортоорієнтовані країни, що розвиваються — достатнім є рівень резервів, що відповідає обсягу 3-х місячного імпорту;
- ✓ країни, у яких співвідношення між експортом та імпортом є досить стійким — критерієм є співвідношення валютних резервів та динаміка сальдо торгового балансу;
- ✓ розвинуті країни, у яких відсутні обмеження щодо руху капіталів — співвідношення обсягу офіційних валютних резервів до сукупного сальдо платіжного балансу за поточними операціями і балансу руху капіталів та кредитів за короткостроковими операціями.

Управління валютними резервами включає формування їхньої оптимальної структури та раціональне розміщення активів країни за кордоном, зокрема через визначення строкової структури валютних резервів та валютного кошика, з чим пов'язаний вибір інструментарію.

Залежно від строкової структури валютних резервів їх поділяють на такі категорії:

- ✓ ліквідні короткострокові (до 3-х місяців);
- ✓ середньострокові (від 3-х місяців до 3-х років);
- ✓ довгострокові (від 3-х до 6-ти років).

Визначення строкової структури офіційних валютних резервів центрального банку залежить від ситуації в економіці країни, що дозволяє надати перевагу більш прибутковій та більш ризикованій строковій структурі резервів, чи, навпаки, менш прибутковій та менш ризикованій.

Як правило, ліквідні короткострокові активи у структурі валютних резервів становлять близько половини сукупного обсягу резервів у розвинутих країнах (для таких країн характерними є значні обсяги офіційних валютних резервів при низькій інтервенційній активності) і досягають майже 100% у країнах з перехідною економікою (це пов'язано з нестійкістю економіки зазначених країн і необхідністю частого застосування валютних інтервенцій, обсяги яких спрогнозувати важко).

При виборі якісного складу валютних резервів (кошика резервів) центральні банки зазвичай орієнтуються на цілі витрачання резервів. Наприклад, якщо валютні резерви в основному призначені для проведення валютних інтервенцій, валютний кошик диверсифікований мінімально, а найбільшу його питому вагу становлять іноземні валюти, що традиційно використовуються при інтервенціях. Якщо ж основним призначенням валютних резервів є врегулювання зовнішніх платежів, то валютний кошик є більш диверсифікований.

Будь-який центральний банк, оцінюючи інструментарій управління валютними резервами, керується такими основними *критеріями*:

- ✓ ліквідність;
- ✓ наявність державних гарантій;
- ✓ рентабельність.

Під час розміщення валютних резервів центральні банки, як правило, використовують такі форми:

- ✓ розміщення валютних коштів у депозити в закордонних банках;
- ✓ здійснення валютообмінних (форексних) операцій;
- ✓ розміщення вільних валютних коштів у цінні папери.

Вибір стратегічних напрямків управління валютними резервами залежить від конкретної економічної ситуації та цілого ряду факторів: напрямів грошово-кредитної політики, рівня інфляції, стану державної заборгованості тощо.

Формуючи валютні резерви, Національний банк визначив таку їх структуру: 40% – долар США; 40% – ЄВРО; 15% – інші валюти; 5% – золото.

6.7. Регулювання Національним банком України поточних валютних операцій

Валютними операціями називають певні банківські та фінансові операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності. До таких операцій належать:

- ✓ використання валютних цінностей як засобу платежу;
- ✓ вивезення, ввезення, пересилання та переказування валютних цінностей;
- ✓ отримання і надання кредитів;
- ✓ нарахування відсотків, дивідендів;
- ✓ залучення інвестицій;
- ✓ придбання цінних паперів;
- ✓ інші операції, здійснення яких відбувається тільки за умови отримання відповідних ліцензій чи дозволу НБУ.

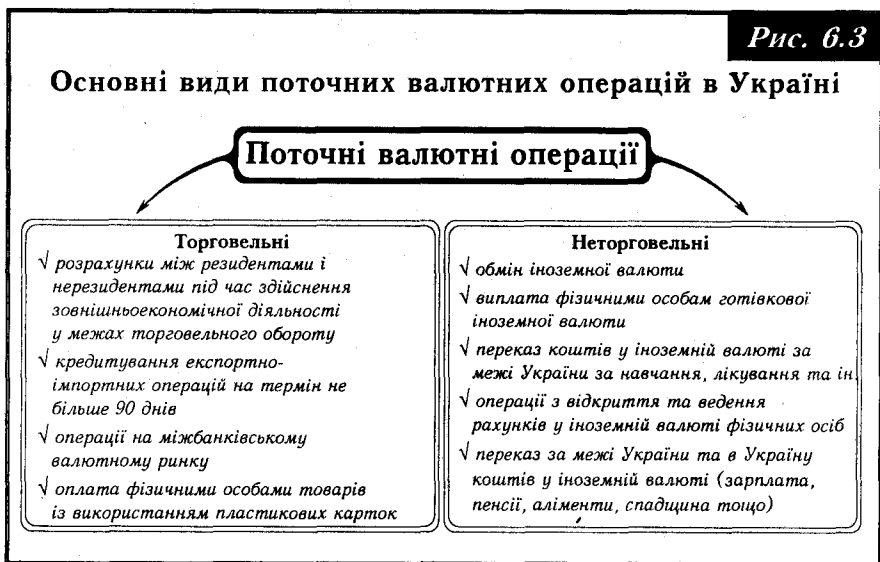
Відповідно до світової практики операції з іноземною валютою та цінними паперами в іноземній валюті поділяються на **поточні валютні операції** та операції, **пов'язані з рухом капіталу.**

Таке розмежування валютних операцій має особливе значення для організації системи валютного регулювання і контролю держави. Як свідчить досвід країн з розвинутою ринковою економікою, відміна різного роду обмежень і лібералізація валютного режиму зазвичай здійснюються за поточними операціями, а згодом за операціями, пов'язаними з рухом капіталу. Значною мірою це й визначає терміни введення конвертованості національних грошей. Наприклад, країни Західної Європи усунули обмеження щодо поточних операцій з іноземною валютою ще в грудні 1958 р., а конвертованість за фінансовими операціями, пов'язана з рухом капіталу, ними здійснювалась поступово, протягом 20 років, починаючи з середини 1970-х років.

Поточні валютні операції поділяються на *торговельні* та *неторговельні*.

Відповідно до законодавства України до *поточних торговельних валютних операцій* в Україні належать (рис. 6.3):

- ✓ розрахунки між юридичними особами-резидентами і юридичними особами-нерезидентами під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, включаючи кредитування експортно-імпорتنих операцій на термін не більше 90 днів;
- ✓ розрахунки у межах торговельного обороту, що здійснюються на території України в іноземній валюті за умови наявності індивідуальної ліцензії НБУ чи у грошовій одиниці України за умови, що хоча б однією із сторін є нерезидент;
- ✓ операції на міжбанківському валютному ринку України;
- ✓ оплата фізичними особами товарів (робіт, послуг) з використанням пластикових карток та чеків та ін.

Поточні неторговельні валютні операції не пов'язані з комерційною діяльністю підприємств, організацій, громадян, експортом та імпортом товарів (послуг), а також рухом капіталу. Ці операції здійснюються уповноваженими банками як для фізичних осіб-резидентів та нерезидентів, так і для юридичних осіб-резидентів та нерезидентів.

До основних поточних неторговельних операцій (рис. 6.3) належать:

- ✓ операції з обміну іноземної валюти;
- ✓ виплата фізичним особам готівкової іноземної валюти;
- ✓ переказ коштів у іноземній валюті за межі України неторговельного характеру;
- ✓ операції з відкриття та ведення рахунків в іноземній валюті фізичних осіб та ін.

Протягом останніх років в Україні відбулися значні зміни у порядку проведення неторговельних операцій уповноваженими банками. Продаж іноземної валюти фізичним особам-резидентам здійснюється практично без обмежень через мережу пунктів обміну і в уповноважених банках. Значно розширені можливості фізичних осіб щодо переказу належних їм коштів у іноземній валюті за межі України за неторговельними операціями.

Значна частина поточних торговельних валютних операцій у іноземній валюті пов'язана з обслуговуванням зовнішньоекономічної діяльності резидентів, зокрема з розрахунками за експорт-імпорт товарів (робіт, послуг). Відповідно до чинного законодавства України право на здійснення такої діяльності мають юридичні та фізичні особи, які зареєстровані як підприємці.

Основними напрямками валютного регулювання і контролю у цій сфері є:

- ✓ визначення відповідності валютних операцій, що здійснюються резидентами і нерезидентами, діючому законодавству, а також наявність необхідних для них ліцензій та дозволів;
- ✓ перевірка виконання резидентами зобов'язань у іноземній валюті перед державою, а також зобов'язань щодо продажу іноземної валюти на внутрішньому ринку України;
- ✓ перевірка обґрунтованості здійснення платежів у іноземній валюті;
- ✓ перевірка повноти та об'єктивності обліку й звітності за валютними операціями, а також за операціями нерезидентів у національній валюті України.

Відповідно до Декретів Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" та "Про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті" Національний банк України встановив порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті за експортно-імпортними

операціями. Основна ціль такого контролю – здійснення повного і своєчасного надходження експортної валютної виручки в Україну, а також забезпечення відповідності суми коштів у іноземній валюті, сплаченої за товари, що імпортуються, вартості фактично ввезених на територію країни товарів в інтересах покращення фінансової дисципліни, розвитку внутрішнього валютного ринку, а також формування достатніх золотовалютних резервів Національного банку.

Згідно з чинним законодавством усі міжнародні розрахунки, пов'язані з експортом та імпортом товарів, наданням послуг та іншими комерційними угодами, здійснюються резидентами України (юридичними та фізичними особами, зареєстрованими як підприємці) лише через уповноважені банки, тобто комерційні банки України, що мають ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

Міжнародні розрахунки за комерційними угодами здійснюються уповноваженими банками України, як правило, у вільно конвертованій валюті, а також у валюті з обмеженою конвертованістю та розрахунковій валюті клірингових рахунків згідно з умовами міждержавних та міжбанківських угод. Вибір конкретної іноземної валюти та форми розрахунків за зовнішньоторговельним контрактом визначається за угодою сторін та фіксується в умовах контракту.

Виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені у контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності, з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності.

Перевищення зазначеного терміну можливе лише за індивідуальним дозволом обласного управління Національного банку України за місцем реєстрації резидента.

Частина експортної виручки (50%) підлягає *обов'язковому продажу* через уповноважені банки на міжбанківському валютному ринку України.

Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі, коли таке відстрочення перевищує 90 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції (робіт, послуг), що імпортується, потребують індивідуального дозволу регіонального управління Національного банку України за місцем реєстрації українського резидента.

6.8. Операції, пов'язані з рухом капіталу, їх регулювання НБУ

Сфера валютних операцій з капіталом та фінансових операцій в нашій державі потребує насамперед належної правової регламентації. Наприклад, в Україні до сьогоденного часу відсутнє спеціальне законодавство, що регулює здійснення резидентами капітальних операцій за кордоном. У законодавчих актах нашої держави також не дається поняття “операції, пов'язані з рухом капіталу”.

Національний банк України, за відсутності актів прямої дії (Закон України “Про валютне регулювання” ще не прийнятий Верховною Радою) своїми нормативними актами встановив, що до валютних операцій, пов'язаних з рухом капіталу, належать:

- ✓ здійснення прямих інвестицій у вигляді валютних цінностей нерезидентами в Україну або резидентами за кордон, включаючи участь в акціонерному капіталі, реінвестування доходів, інші форми довгострокового (на термін понад 1 рік) та короткострокового (на термін не більше 1 року) вкладення капіталу, пов'язані з набуттям контролю над підприємствами чи компаніями або придбання права власності на будівлі, споруди, природні ресурси та інше нерухоме майно;
- ✓ здійснення портфельних інвестицій нерезидентами в Україну або резидентами за кордон;
- ✓ розміщення резидентами валютних цінностей на рахунках і вкладах за межами України;
- ✓ одержання резидентами фінансових кредитів від іноземних міжнародних фінансових організацій та інших кредиторів.

Враховуючи таку класифікацію операцій, пов'язаних з рухом капіталу, загалом їх валютне регулювання можна розмежувати

на регулювання експорту та імпорту капіталу (приплив капіталу з-за кордону). В Україні більшість операцій, пов'язаних з рухом капіталу підпадає під режим валютного контролю, розповсюдженими формами якого у нашій країні є ліцензування та реєстрація (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Форми валютного контролю за операціями, пов'язаними з рухом капіталу, що застосовуються в Україні

Вид валютної операції	Форма контролю
Контроль за імпортом капіталу	
Інвестиції нерезидентів в Україну	-
Кредитування нерезидентами резидентів у іноземній валюті	Реєстрація кредитів Національним банком України
Контроль за експортом капіталу	
Інвестиції резидентів за кордоном	Разові індивідуальні ліцензії НБУ
Відкриття резидентами рахунків за кордоном	Індивідуальні ліцензії НБУ

Сприяння залученню іноземних інвестицій в Україну є одним з пріоритетних напрямків загальнодержавної політики. За даними експертів ООН, потреба України в іноземних капіталовкладеннях становить близько 40 млрд. доларів США за річної потреби 7-8 млрд. доларів. У зв'язку з цим в Україні здійснюється комплекс заходів, спрямованих на створення для іноземних інвесторів сприятливого інвестиційного клімату.

Інвестиції в Україну, що здійснюються нерезидентами відповідно до Закону України "Про режим іноземного інвестування" (цей документ є спеціальним законодавчим актом, що визначає режим іноземних інвестицій на території України та пов'язані з цим правовідносини), не потребують одержання ліцензій НБУ.

Законодавством України встановлено гарантії недоторканості іноземних інвестицій в Україні та безперешкодного переказу за кордон (після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів) доходів, прибутків та інших коштів, одержаних іноземними інвесторами на законних підставах у зв'язку з інвестиціями. Не існує жодних обмежень щодо конвертації в іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України доходів (дивідендів), одержаних іноземними інвесторами у

національній валюті України. Тобто в Україні щодо іноземних інвесторів діє досить ліберальний режим валютного контролю.

Іншою сферою залучення коштів нерезидентів у національну економіку є **кредитування в іноземній валюті**. Резиденти мають право отримувати кредити в іноземній валюті як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку капіталів. Національний банк здійснює валютний контроль за рухом коштів, що надходять в Україну у вигляді кредитів у іноземній валюті. Такий контроль здійснюється у досить ліберальній формі (табл. 6.2) – зводиться до реєстрації іноземних кредитів від нерезидентів.

Національний банк здійснює реєстрацію усіх кредитів в іноземній валюті, що їх резиденти отримують від нерезидентів, і видає резидентам реєстраційні свідоцтва встановленої форми. При цьому резидент-позичальник повинен отримати реєстраційне свідоцтво після підписання кредитної угоди з банком-кредитором, але до фактичного отримання коштів за кредитом. Такий порядок передбачає отримання інвестором конкретного документа – “реєстраційного свідоцтва”, що є свого роду офіційним підтвердженням правомірності надання іноземного кредиту.

Таким чином, в нашій державі діє досить ліберальний і сприятливий (з точки зору валютного регулювання) клімат щодо залучення іноземних інвестицій та кредитів в економіку України.

Регулювання експорту капіталу здійснюється в нашій державі найбільш жорсткими правилами. Українські інвестиції в економіку інших країн підпадають під режим валютного контролю і допускаються на основі ліцензії Національного банку України (табл. 6.2).

Для отримання ліцензії резиденти подають уніфікований пакет документів до регіональних управлінь Національного банку, а останні передають ці документи до Національного банку України для остаточного їх затвердження.

Таким чином, на здійснення інвестиції за кордон резиденти повинні отримати в Національному банку разову індивідуальну ліцензію. При цьому НБУ може відмовити заявнику у виданні згаданої ліцензії на основі значного переліку причин, а саме:

- ✓ через незадовільний фінансовий стан резидента-заявника;
- ✓ при наявності висновку державних органів про неможливість або недоцільність здійснення резидентами інвестицій у конкретну країну;
- ✓ за відсутності у законодавстві країни інвестицій правових гарантій щодо недоторканості іноземних інвестицій, безперешкодної їх репатріації тощо.

Зазначені адміністративні заходи зменшують активність резидентів щодо іноземного інвестування.

У 1999 р. з України в економіку інших країн світу направлено 9,6 млн. доларів. Станом на 1 січня 2000 р. обсяги прямих інвестицій з України в економіку країн світу становили 98,3 млн. доларів США. Такі незначні обсяги не можуть спричинити суттєвого впливу на платіжний баланс країни та стабільність національної валютної системи, оскільки Національний банк здійснює доволі жорсткий контроль за інвестиціями резидентів за кордоном.

Одночасно в Україні існує проблема незаконного інвестування капіталу за кордон – обсяги такого інвестування оцінюються експертами у 3-5 млрд. доларів США щорічно, тобто ці обсяги значно перевищують рівень легальних інвестицій резидентів за кордон. На початок 2000 р. обсяг вивезених за кордон капіталів оцінено в 20 млрд. доларів, проте ця цифра може бути й заниженою.

Враховуючи неефективність контролю за експортом капіталу, Національний банк здійснює окремі заходи щодо його лібералізації, а саме надання можливості відкриття резидентам-фізичним особам після 1 грудня 2000 р. рахунків за кордоном. До цього часу відкривати рахунки за кордоном могли лише резиденти на підставі індивідуальної ліцензії НБУ (табл. 6.2), й лише у обмежених випадках. Наприклад, у окремих країнах законодавчо передбачено здійснення механізму розрахунків своїх резидентів з нерезидентами-експортерами (в тому числі й українськими) лише через рахунки, відкриті у національній валюті таких країн та на їх території. Іншим прикладом є необхідність забезпечення українськими транспортними організаціями своєчасних розрахунків з іноземними постачальниками в іноземних портах, аеропортах тощо.

Лише у цих двох випадках дозволялося відкриття рахунків резидентами України за кордоном. До того ж необхідно було щороку перереєстровувати індивідуальну валютну ліцензію в Національному банку.

У листопаді 2000 р. НБУ прийняв Положення “Про порядок надання фізичним особам-резидентам України індивідуальних ліцензій на відкриття рахунків за межами країни та розміщення на них валютних цінностей”. Згідно з цим документом громадяни України та іноземці, а також особи без громадянства, що постійно проживають на території України, можуть, отримавши індивідуальну ліцензію НБУ, відкривати рахунки в іноземних банках та розміщувати на них валютні кошти.

Такий захід свідчить про послаблення жорсткого валютного контролю в Україні щодо вивезення валютних цінностей, оскільки попередній досвід показав неефективність жорсткого регулювання цієї сфери (значні обмеження, як правило, лише стимулювали нелегальне вивезення капіталів).

6.9. Платіжний баланс країни, форми його побудови

Платіжний баланс займає особливе місце у системі валютного регулювання, оскільки саме через нього реалізується внутрішній зв'язок стану валютного ринку країни зі станом її національної економіки та забезпечується суто економічне регулювання валютної сфери. Структура та динаміка платіжного балансу показує конкурентоспроможність національної економіки і дозволяє прогнозувати динаміку курсу національної валюти.

Платіжний баланс – це співвідношення між валютними платежами економічних суб'єктів певної країни (резидентів) за її економічними межами та валютними надходженнями на їх користь з-за економічних меж країни (від нерезидентів) протягом певного періоду часу (рік, квартал, місяць).

За формою платіжний баланс – це статистичний звіт про надходження валютних коштів у країну та про витрачання їх за певний період у розрізі окремих статей, країн чи груп країн.

Складання, аналіз та прогнозування платіжного балансу є сферою діяльності більшості центральних банків світу, в тому числі й НБУ. Як правило, усі країни здійснюють складання платіжних балансів на основі керівництва МВФ із складання платіжних балансів.

При складанні платіжного балансу важливо дотримуватися таких основних принципів:

- ✓ до платіжного балансу заносяться лише економічні трансакції між вітчизняними та зарубіжними резидентами;
- ✓ необхідно розрізнити операції дебету і кредиту;
- ✓ платіжний баланс є бухгалтерським звітом подвійного запису (оскільки більшість операцій відбуваються у еквівалентному обміні економічними цінностями¹).

Платіжний баланс України складається з двох великих розділів:

- ✓ балансу поточних операцій;
- ✓ балансу операцій з капіталом та фінансових операцій.

До **поточних** відносять операції з товарами, послугами, доходами та поточні трансферти. **Капітальні операції** пов'язані з інвестиційною діяльністю і є операціями з активами та зобов'язаннями.

Складовими балансу *поточних операцій* є:

- ✓ торговельний баланс (експорт товарів, імпорт товарів);
- ✓ баланс послуг;
- ✓ баланс доходів від закордонних інвестицій та платежів за ними;
- ✓ баланс поточних трансфертів (односторонніх переказів).

До складу балансу *операцій з капіталом та фінансових операцій* включають капітальні трансферти, прямі інвестиції, портфельні та інші інвестиції.

Платіжний баланс також складається з третього розділу – *резервних активів*. До їх складу входять: валюта та депозити, СДР та депозитна позиція у МВФ, золото, інші фінансові вимоги.

Платіжний баланс завжди є бухгалтерським записом, хоча він не завжди знаходиться у стані рівноваги. В процесі аналітичної роботи центральний банк визначає причини порушення рівноваги платіжного балансу, що поділяються на декілька категорій:

---

¹ У випадку, якщо відбувається надання економічних цінностей (товарів, послуг чи фінансових активів) на безповоротній основі з метою відображення такої операції на рахунках двічі (за дебетом і за кредитом), у платіжному балансі вводиться стаття "трансферти".

- ✓ сезонна (вишадкова) незбалансованість;
- ✓ циклічна незбалансованість;
- ✓ структурна незбалансованість;
- ✓ спекулятивна нерівновага і втеча капіталу;
- ✓ інші причини незбалансованості (нереалістичний валютний курс, довготермінова незбалансованість).

Платіжний баланс будується у нейтральній формі, відповідно до стандартних складових. При цьому сальдо по рахунку поточних операцій повинно дорівнювати за абсолютною величиною і бути протилежним за знаком сальдо по рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій. У такій формі сальдо платіжного балансу завжди дорівнює нулю.

З метою оцінки загального стану платіжного балансу складається його аналітична форма побудови, у якій статті балансу перегруповуються залежно від завдань, що виникають перед аналітиками. Як правило, у аналітичній формі розрізняють операції, що визначають довгострокові тенденції розвитку зовнішнього сектору економіки країни, результат яких становить загальне сальдо платіжного балансу, та операції щодо його фінансування. До операцій фінансування загального сальдо платіжного балансу належать іноземні інвестиції та іноземні кредити.

Платіжний баланс не може залишатися у стані порушення рівноваги постійно. Його регулювання може набувати декількох форм:

- ✓ для короткострокового періоду – дефіцит платіжного балансу можна регулювати шляхом залучення припливу короткотермінового капіталу;
- ✓ для довгострокового періоду (при значному дефіциті) можливі такі дії:
  - здійснити внутрішню дефляцію цін та доходів відносно зару-біжних цін та доходів;
  - знизити рівень валютного курсу;
  - запровадити чи посилити валютний і торговельний контроль.

Аналіз платіжного балансу здійснюється з метою прогнозування орієнтації внутрішньої та зовнішньої економічної політики на підставі аналізу результатів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення порівняльного аналізу макроекономічних показників за такими напрямками:

- 1) аналіз якості інформаційної бази;
- 2) аналіз стану та динаміки статей;
- 3) аналіз сальдо рахунків платіжного балансу;
- 4) вплив стану платіжного балансу на макроекономічну ситуацію в країні.

Розділ 7

РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАГЛЯД

- § 7.1. **Необхідність та завдання банківського регулювання і нагляду**
- § 7.2. **Організація системи банківського регулювання та нагляду. Реєстрація комерційних банків**
- § 7.3. **Ліцензування операцій комерційних банків в Україні**
- § 7.4. **Економічні нормативи діяльності комерційних банків**
  - § 7.4.1. **Нормативи капіталу**
  - § 7.4.2. **Нормативи ліквідності**
  - § 7.4.3. **Нормативи кредитного ризику**
  - § 7.4.4. **Нормативи інвестування**
  - § 7.4.5. **Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку**
  - § 7.4.6. **Контроль за дотриманням банками економічних нормативів**
- § 7.5. **Методи банківського нагляду**
- § 7.6. **Заходи впливу, що застосовуються до комерційних банків**

7.1. Необхідність та завдання банківського регулювання і нагляду

Державне регулювання банківської діяльності здійснюється перш за все в межах банківської системи та виражається у впливі центрального банку на комерційні.

Вплив центрального банку на діяльність комерційних здійснюється за такими основними напрямками:

- 1) створення законодавчих та інших умов, які б дозволили комерційним банкам реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрямок);
- 2) встановлення економічних нормативів та нагляд за їх дотриманням з метою забезпечення ліквідності банківської діяльності (напрямок опосередкованого економічного впливу).

Банківське регулювання – це система заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Основною метою банківського нагляду є своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності комерційних банків з метою їх нормалізації, укріплення фінансового стану, підтримки стабільності та надійності як кожного банку зокрема, так і банківської системи у цілому.

Терміни “*регулювання банківської діяльності*” та “*нагляд за діяльністю банків*” інколи вживаються у значенні синонімів, хоча відносяться вони до різних видів діяльності. Під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед розробку та видання уповноваженими закладами конкретних правил та інструкцій, що базуються на діючому законодавстві і визначають структуру та способи здійснення банківської справи. Такі закони та інструкції формують певні рамки поведінки комерційних банків, що сприяють підтримці надійної та ефективної банківської системи.

Нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до діючого законодавства та інструкцій.

Необхідність банківського регулювання та нагляду з боку держави визначається суспільної природою банків. Комерційні банки функціонують в основному як недержавні структури, метою яких є отримання прибутку. Одночасно вони виконують спектр суспільно корисних та необхідних функцій (розрахунково-касове обслуговування підприємств та населення, збереження грошових заощаджень суспільства та ін.), що й робить регулювання їх діяльності та нагляд обґрунтованим та необхідним завданням держави.

До основних завдань банківського регулювання та нагляду можна віднести:

- ✓ забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- ✓ захист інтересів вкладників;
- ✓ створення конкурентного середовища у банківському секторі;
- ✓ забезпечення прозорості діяльності банківського сектора економіки;
- ✓ забезпечення ефективної діяльності банків, підтримка необхідного рівня стандартизації та професіоналізму у банківській сфері та ін.

7.2. Організація системи банківського регулювання та нагляду. Реєстрація комерційних банків

У світовій практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. З інституційної точки зору можна виділити три групи країн, що відрізняються способами організаційної побудови органів нагляду, місцем та роллю центрального банку в цих структурах (табл. 7.1):

- 1) країни, у яких нагляд здійснюється виключно центральними банками (Австралія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Португалія, Україна);
- 2) країни, у яких нагляд здійснюється центральним банком разом з іншими органами (США – разом з Міністерством фінансів, Швейцарія – разом з Федеральною банківською комісією, Німеччина – разом з Федеральною службою кредитного контролю);
- 3) країни, у яких нагляд за діяльністю комерційних банків здійснюється не центральним банком, а іншими органами (Канада, Австрія, Фінляндія, Норвегія, Швеція).

Таким чином, органи нагляду можуть бути різними за статусом, але серед них майже завжди є державні. Система органів нагляду у тій чи іншій країні відображає специфічні особливості політичного та соціально-економічного розвитку країни, її традиції тощо.

Організаційна побудова органів грошово-кредитного регулювання та нагляду за діяльністю комерційних банків

Країна	Органи грошово-кредитного регулювання	Органи нагляду за діяльністю банків
Австралія	Резервний банк Австралії	Резервний банк Австралії
Австрія	Національний банк Австрії	Національний банк Австрії
Бельгія	Національний банк Бельгії	Національний банк Бельгії
Велика Британія	Банк Англії	Банк Англії
Німеччина	Бундесбанк	Управління щодо питань кредитування та Бундесбанк
Греція	Банк Греції	Банк Греції
Іспанія	Банк Іспанії	Банк Іспанії
Італія	Банк Італії	Банк Італії
Канада	Банк Канади	Міністерство фінансів
Люксембург	Монетарний інститут	Монетарний інститут
Норвегія	Банк Норвегії	Міністерство фінансів
Португалія	Банк Португалії	Банк Португалії
США	Рада керуючих ФРС	Міністерство фінансів, Рада керуючих ФРС, уряди штатів та ін.
Україна	Національний банк України	Національний банк України
Фінляндія	Банк Фінляндії	Міністерство фінансів і Банк Фінляндії
Франція	Банк Франції	Банк Франції та Банківська комісія
Швеція	Банк Швеції	Управління фінансового нагляду Швеції
Швейцарія	Швейцарський національний банк	Швейцарський національний банк
Японія	Банк Японії	Міністерство фінансів і Банк Японії

Відповідно до Закону “Про Національний банк України”, Національний банк здійснює постійний нагляд за дотриманням банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативних актів НБУ, економічних нормативів.

Наглядові та регулятивні функції можуть здійснюватися Національним банком безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду. НБУ здійснює свої функції у цій сфері шляхом реалізації таких повноважень:

- ✓ здійснює усі види перевірок на місцях банків, інших фінансово-кредитних установ в Україні, а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами при реєстрації банків та ліцензуванні банківських операцій;
- ✓ може вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ проведення загальних зборів акціонерів і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;
- ✓ може брати участь у роботі зборів акціонерів, засідань спостережної ради, правління і ревізійної комісії банку та іншої фінансово-кредитної установи з правом дорадчого голосу;
- ✓ може пред'являти вимоги щодо здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків тощо.

Однією з основних функцій банківського регулювання та нагляду є **реєстрація комерційних банків**.

Комерційний банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з часу його реєстрації Національним банком України в *Реєстрі банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ*.

Для реєстрації комерційного банку, коли на тимчасовому рахунку відповідно до установчого договору зібрано кошти в необхідній сумі, орган управління банку (рада чи спостережна рада банку) або уповноважена установчими зборами (зборами учасників) особа в двотижневий строк подає до територіального управління Національного банку України за місцем створення банку такі документи:

- а) заяву про реєстрацію банку за підписом голови ради (спостережної ради) або уповноваженої особи, яка призначена відповідальною за реєстрацію банку установчими зборами (зборами учасників);
- б) установчий договір, підписаний засновниками (учасниками) банку та засвідчений їхніми печатками;
- в) статут банку, затверджений установчими зборами (зборами учасників) і підписаний головою правління банку;
- г) протокол установчих зборів (зборів учасників), підписаний головою та секретарем зборів;
- д) економічне обґрунтування і мета створення банку, включаючи розрахунковий балансний звіт і звіт про прибутки та збитки комерційного банку на кінець першого року його діяльності за підписом голови правління і головного бухгалтера банку;

- г) висновок аудиторської організації (аудитора) про фінансовий стан та платоспроможність юридичних осіб – засновників (акціонерів, учасників) банку;
- е) бухгалтерську і фінансову звітність юридичних осіб – засновників (акціонерів, учасників) банку, незалежно від розміру їх участі у статутному капіталі банку;
- ж) документи про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку (голови правління та головного бухгалтера), кандидатури яких відповідають таким вимогам:
  - наявність вищої фінансово-економічної або юридичної освіти – для голови правління, а також вищої економічної або бухгалтерської освіти – для головного бухгалтера;
  - стаж роботи в фінансово-кредитних установах за відповідним фахом не менше п'яти років, у тому числі на керівних посадах – не менше трьох років;
  - відсутність письмово підтверджених зауважень та фактів порушень чинного законодавства, нормативних актів Національного банку України і внутрішніх документів банку за час роботи в банківських установах з боку територіального управління Національного банку України, яке здійснює нагляд за їх діяльністю;
- з) копії платіжних документів про здійснення юридичними особами – засновниками (акціонерами, учасниками) банку сплати внесків до статутного капіталу, а також копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку;
- и) копію звіту про проведення відкритої підписки на акції з підтвердженням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про його прийняття і доданням переліку акціонерів банку;
- і) угоду про надання приміщення для розміщення банку за підписом уповноваженої за установчим договором особи або договір оренди приміщення у разі його укладення;
- к) установчі документи засновників (акціонерів), учасників банку (оригінали або копії, засвідчені в нотаріальному порядку);
- л) копію свідоцтва про державну реєстрацію засновників (акціонерів, учасників), засвідчену в нотаріальному порядку;
- м) копію рішення органів Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного комерційного банку з метою обмеження проявів монополізму окремих банків та сприяння захисту конкуренції у банківській сфері у випадках, передбачених чинним законодавством.

Територіальне управління Національного банку України за місцезнаходженням комерційного банку в двотижневий строк з дати отримання від банку повного пакета документів готує висновок про:

- ✓ загальну оцінку фінансового стану, платоспроможність і репутацію засновників (акціонерів, учасників) банку;
- ✓ наявність власних коштів для внесення до статутного капіталу банку і підтвердження внесення на тимчасовий рахунок банку коштів до статутного капіталу кожним засновником (акціонером, учасником) у передбачених законом розмірах;
- ✓ наявність приміщення, придатного для розміщення банку та будівництва касового вузла (перевіряється на місці);
- ✓ професійну придатність і репутацію голови виконавчого органу (правління) і головного бухгалтера банку та погодження їх призначення;
- ✓ відповідність установчих документів банку вимогам чинного законодавства і нормативних актів Національного банку України.

Рішення про реєстрацію комерційного банку, створеного за участю іноземного капіталу, приймає Правління Національного банку України, а комерційного банку, створеного за участю капіталу, що належить резидентам України, – Комісія.

Комерційні банки, зареєстровані Національним банком України, можуть відкривати філії і представництва. Реєстрація філій і представництв комерційних банків здійснюється шляхом внесення запису до Реєстру банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ.

Філія банку – це банківська установа, яка не є юридичною особою, діє від імені головного банку на підставі окремого положення, має свій кореспондентський рахунок і МФО (за самостійної участі банківської установи в системі міжбанківських електронних розрахунків) або працює на єдиному кореспондентському рахунку з головним банком та здійснює банківські операції, передбачені положенням про філію, за умови наявності і в межах дозволу, наданого банком – юридичною особою.

Керівник філії банку діє на підставі довіреності, виданої головним банком.

Представництво банку – це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується. Представництво банку не має права здійснювати банківські операції.

7.3. Ліцензування операцій комерційних банків в Україні

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи України, забезпечення захисту інтересів кредиторів, вкладників банків, Національний банк України визначає порядок видачі банкам та банківським корпораціям банківських ліцензій, письмових дозволів і ліцензій на виконання окремих операцій.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які з часу реєстрації Національним банком України набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення окремих чи всіх банківських операцій, якщо умови діяльності комерційних банків відповідають чинному законодавству України та нормативним актам Національного банку України, а також діяльність яких не загрожує інтересам їх клієнтів.

Ліцензування є вступним етапом банківського нагляду. Його метою є обмеження здійснення банківських операцій лише тими закладами, що мають дозвіл на їх проведення від уповноваженого органу (центрального банку).

Таким чином, ліцензування діяльності комерційних банків здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг України банківських установ, умови діяльності яких відповідають вимогам НБУ та не загрожують інтересам клієнтів банків.

Комерційні банки (юридичні особи) мають право здійснювати операції тільки після отримання відповідної ліцензії Національного банку України. Операції, зазначені в ліцензії, здійснюються в межах та порядку, що визначені нормативними актами Національного банку України та відповідно до них розробленими внутрішніми положеннями банку.

Без отримання банківської ліцензії не дозволяється одночасно здійснювати діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і надання кредитів, а також вести рахунки.

Філії комерційних банків здійснюють банківські операції згідно з Положенням про філію та лише за умови наявності і в межах дозволу, наданого банком – юридичною особою.

Національний банк України видає банкам ліцензію, на підставі якої комерційні банки можуть здійснювати такі види банківських операцій та угод (табл. 7.2):

Таблиця 7.2

**Перелік банківських операцій та послуг,
які комерційні банки мають право
здійснювати на підставі банківської ліцензії**

1. Приймання вкладів (депозитів) від юридичних та фізичних осіб.
2. Відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, переказ грошових коштів з цих рахунків та зарахування коштів на них.
3. Розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.
4. Надання гарантій і поручительств.
5. Факторинг.
6. Лізинг.
7. Послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів.
8. Випуск, купівлю, продаж та обслуговування чеків, векселів, інших оборотних платіжних документів.
9. Випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з їх використанням.
10. Надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Для отримання ліцензії на здійснення банківських операцій комерційних банк повинен дотримуватися таких умов:

- ✓ зареєстрований підписний капітал банку повинен бути повністю сплачений (для місцевих кооперативних банків – 1 млн. євро; для банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області – 3 млн. євро; для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України – 5 млн. євро);
- ✓ забезпеченість належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами для здійснення і обліку банківських операцій та складання щоденного балансового звіту банку, якісного проведення розрахунків;
- ✓ відповідність приміщення банку вимогам Національного банку України;
- ✓ наявність керівних осіб банку високого професійного рівня (Голова Правління, його заступники, головний бухгалтер та його заступник, члени Правління) та керівників структурних підрозділів, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним вимогам.

Комерційний банк для отримання банківської ліцензії подає до територіального управління НБУ такі документи:

- ✓ клопотання банку про видачу банківської ліцензії за підписом Голови Правління банку;
- ✓ інформацію про керівників банку;
- ✓ відомості про забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою та комунікаційними засобами, що відповідають вимогам НБУ;
- ✓ документ на право власності на приміщення або договір оренди на приміщення на термін не менше ніж п'ять років;
- ✓ відомості про відповідність технічного стану та організації охорони приміщень банку вимогам нормативно-правових актів НБУ.

Окремі банківські операції комерційні банки України можуть здійснювати за умови отримання письмового дозволу НБУ (при наявності банківської ліцензії). До таких операцій в основному належать операції з валютними цінностями та інвестиційні операції (табл. 7.3).

Для отримання письмового дозволу комерційні банки повинні дотримуватися таких умов:

- наявність банківської ліцензії;
- рівень регулятивного капіталу повинен відповідати вимогам НБУ;
- банк не є об'єктом застосування заходів впливу;
- банк подав бізнес-план щодо певних видів операцій, на право яких бажає отримати письмовий дозвіл, і цей план схвалено НБУ;
- банк має достатні фінансові можливості для здійснення такої діяльності;
- наявність підрозділів, які виконуватимуть відповідні операції та їх керівників, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним та спеціальним вимогам;
- наявність відповідних комітетів та внутрішніх положень банку.

Письмовий дозвіл на здійснення операцій з валютними цінностями є генеральною ліцензією на здійснення валютних операцій згідно з Декретом Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" та видається за умови дотримання комерційним банком спеціальних вимог щодо одного чи кількох напрямів діяльності:

- ✓ наявність фахівців відповідної кваліфікації;
- ✓ підключення до електронної міжнародної системи платежів (S.W.I.F.T. тощо) чи міжнародних інформаційних систем типу REUTERS, DOW JONES TELERETE, BLOOMBERG тощо;

- ✓ підвищені вимоги щодо розміру регулятивного капіталу банку;
- ✓ певний термін роботи банку на ринку та інші.

Таблиця 7.3

Перелік банківських операцій, які комерційні банки мають право здійснювати при наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу НБУ

1. Операції з валютними цінностями:
  - неторговельні операції з валютними цінностями;
  - ведення рахунків клієнтів в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
  - ведення кореспондентських рахунків банків в іноземній валюті та грошовій одиниці України;
  - відкриття кореспондентських рахунків та здійснення операцій за ними;
  - залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України та міжнародних ринках;
  - операції з банківськими металами на валютному ринку України та міжнародних ринках;
  - інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.
2. Операції з цінними паперами:
  - емісію власних цінних паперів;
  - організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
  - здійснення операції на ринку цінних паперів від свого імені;
  - здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
  - здійснення випуску, обігу, погашення державної та іншої грошової лотереї;
  - депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.
3. Перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів.
4. Операції за дорученням клієнтів чи від свого імені (з інструментами грошового ринку, фінансовими ф'ючерсами та опціонами).
5. Довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами.

Спеціальні вимоги існують також і щодо деяких операцій з цінними паперами, перевезенням валютних цінностей та інкасацією коштів, трастовими операціями банків тощо.

7.4. Економічні нормативи діяльності комерційних банків

З метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запо-

біжання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності, НБУ, відповідно до інструкції “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затвердженої 28.08.2001р., встановлює для комерційних банків порядок визначення регулятивного капіталу банку та такі економічні нормативи, що є обов’язковими до виконання всіма банками:

- ✓ **нормативи капіталу** (мінімального розміру регулятивного капіталу, адекватність регулятивного капіталу, адекватність основного капіталу);
- ✓ **нормативи ліквідності** (миттєва ліквідність, поточна ліквідність, короткострокова ліквідність);
- ✓ **нормативи кредитного ризику** (максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента; великих кредитних ризиків; максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру; максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам);
- ✓ **нормативи інвестування** (інвестування в цінні папери окремо за кожною установою; загальної суми інвестування);
- ✓ **норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку.**

Базою для розрахунку економічних нормативів є регулятивний капітал банку – один з найважливіших показників діяльності банків. Основне його призначення – покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Регулятивний капітал банку складається з основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу (табл. 7.4).

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки. Додатковий капітал має менш постійний характер та його розмір піддається змінам.

На капітал 2-го рівня накладаються такі обмеження: при розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більшим ніж 100% основного капіталу; розмір субординованого капіталу¹ не може перевищувати 50 відсотків розміру основного капіталу.

¹ Субординований капітал включає кошти, що залучені від юридичних осіб – резидентів і нерезидентів як у національній, так і в іноземній валюті на умовах субординованого боргу.

**Складові елементи
регулятивного капіталу комерційного банку**

Основний капітал (1-го рівня)	Додатковий капітал (2-го рівня)
а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал; б) розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності); в) загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів	а) резерви під стандартну заборгованість інших банків; б) резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків; в) результат переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні; г) результат переоцінки основних засобів; д) прибуток поточного року; е) субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал).

**§ 7.4.1.
Нормативи
капіталу**

Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (НІ) Національний банк установлює залежно від масштабу діяльності банківської установи і його вимоги щодо нього поступово зростають (табл. 7.5). Усі банки зобов'язані дотримуватися цього нормативу.

Таблиця 7.5

**Нормативне значення мінімального розміру
регулятивного капіталу для діючих банків, євро**

Для місцевих кооперативних банків	Ⓞ до 17.01.2003р. – 1000000 Ⓞ на 01.01.2004р. – 1150000 Ⓞ на 01.01.2005р. – 1300000 Ⓞ на 01.01.2006р. – 1400000 Ⓞ на 01.01.2007р. – 1500000
Для банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області	Ⓞ до 17.01.2003р. – 3000000 Ⓞ на 01.01.2004р. – 3500000 Ⓞ на 01.01.2005р. – 4000000 Ⓞ на 01.01.2006р. – 4500000 Ⓞ на 01.01.2007р. – 5000000
Для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України	Ⓞ до 17.01.2003р. – 5000000 Ⓞ на 01.01.2004р. – 5500000 Ⓞ на 01.01.2005р. – 6000000 Ⓞ на 01.01.2006р. – 7000000 Ⓞ на 01.01.2007р. – 8000000

Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1) знову створених банків залежить від терміну їх діяльності (табл. 7.6).

Таблиця 7.6

Нормативне значення мінімального розміру регулятивного капіталу для знову створених банківських установ

Категорія банків	Термін діяльності	Сума, євро
Для місцевих кооперативних банків	⚡ до одного року	1 млн.
	⚡ до двох років	1,1 млн.
	⚡ до трьох років	1,2 млн.
	⚡ до чотирьох років	1,35 млн.
	⚡ поч. з п'ятого року	1,5 млн.
Для банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області	⚡ до одного року	3 млн.
	⚡ до двох років	3,5 млн.
	⚡ до трьох років	4 млн.
	⚡ до чотирьох років	4,5 млн.
	⚡ поч. з п'ятого року	5 млн.
Для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України	⚡ до одного року	5 млн.
	⚡ до двох років	5,5 млн.
	⚡ до трьох років	6 млн.
	⚡ до чотирьох років	7 млн.
	⚡ поч. з п'ятого року	8 млн.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її приймають на себе власники банку; і навпаки: чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори (вкладники) банку.

Значення показника адекватності регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу банку до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями.

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на п'ять груп за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження (табл. 7.7).

**Поділ активів комерційного банку
залежно від ступеня їх ризику**

№ групи активів	Назва активів групи	Ступінь ризику
1.	Готівкові кошти. Банківські метали. Кошти в НБУ. Боргові цінні папери центральних органів влади, що рефінансуються НБУ, нараховані доходи за ними. Боргові цінні папери центральних органів влади у портфелі банку на продаж і на інвестиції	0%
2.	Коротко- та довгострокові кредити, що надані центральним органам виконавчої влади, нараховані доходи за ними	10%
3.	Боргові цінні папери місцевих органів влади, що рефінансуються НБУ. Боргові цінні папери місцевих органів влади у портфелі банку на продаж і на інвестиції. Кошти до запитання та доходи, нараховані за ними у банках, що мають кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас; інші короткострокові кредити та нараховані доходи за ними у цих банках.	20%
4.	Кошти до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу, нараховані доходи за ними. Коротко- та довгострокові кредити, надані місцевим органам влади, нараховані доходи за ними. Гарантійні депозити в інших банках (покриті); зобов'язання, надані клієнтам. Активи до одержання (валюта та банківські метали, які куплені, але не одержані)	50%
5.	Депозити, що розміщені в інших банках (які не належать до інвестиційного класу). Кредити, надані іншим банкам, нараховані доходи за ними. Кредити, надані суб'єктам господарювання, нараховані доходи за ними. Сумнівна заборгованість за кредитами. Цінні папери у портфелі банку на продаж та інвестиції. Товарно-матеріальні цінності, основні засоби. Інші активи банку	100%

Нормативне значення H_2 діючих банків не може бути меншим, ніж 8 відсотків.

Норматив адекватності основного капіталу (H_3) встановлюється з метою визначення спроможності банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може

заявити банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків.

Показник адекватності основного капіталу банку розраховується як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями банків.

Нормативне значення НЗ має бути не меншим, ніж 4 відсотки.

Для забезпечення реальної капіталізації банків України всі банки поділяються за рівнем достатності капіталу на:

- ✓ добре капіталізовані;
- ✓ достатньо капіталізовані;
- ✓ недокапіталізовані;
- ✓ значно недокапіталізовані;
- ✓ критично недокапіталізовані.

§ 7.4.2.

Нормативи ліквідності

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, що визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Ліквідними активами є кошти в касі, які відкриті в Національному банку та інших банках, а також активи, що можуть бути швидко проконвертовані в готівкові чи безготівкові кошти.

Банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні. Це здійснюється з метою своєчасного виконання усіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості та валюти платежу; забезпечення оптимального співвідношення між власними та залученими коштами тощо.

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює такі нормативи ліквідності: миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6) (табл. 7.8).

При розрахунку *нормативу поточної ліквідності* до активів первинної та вторинної ліквідності належать: готівкові кошти; банківські метали; кошти на кореспондентських рахунках, які відкриті в Національному банку та інших банках; строкові депозити, які розміщені в Національному банку та інших банках; боргові цінні папери, що рефінансуються та емітовані Національним банком, у портфелі банку на продаж та на інвестиції; боргові цінні папери в портфелі банку на продаж та на інвестиції; надані кредити.

Таблиця 7.8

Нормативи ліквідності

Назва	Порядок визначення	Нормативне значення
Н4 – норматив миттєвої ліквідності	Співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками.	Не менше 20%
Н5 – норматив поточної ліквідності	Співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання (до 30 днів)	Не менше 30%; з 01.07.2002 – 35%; з 01.01.2003 – 40%.
Н6 – норматив короткострокової ліквідності	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань (з початковим строком погашення до одного року)	Не менше 20%

До зобов'язань належать: кошти до запитання; короткострокові та довгострокові кредити, які одержані від Національного банку та інших банків; кошти бюджету України; строкові депозити інших банків та клієнтів; цінні папери власного боргу, емітовані банком; субординований борг банку; зобов'язання і вимоги за всіма видами гарантій, порук, авалів; зобов'язання з кредитування, що надані клієнтам і банкам.

При розрахунку *нормативу короткострокової ліквідності* до ліквідних активів включають: готівкові кошти; банківські метали; кошти на кореспондентських рахунках; короткострокові депозити, розміщені в НБУ та інших банках; короткострокові кредити, надані іншим банкам.

До короткострокових зобов'язань включають: кошти до запитання; кошти бюджету України; короткострокові кредити, одержані

від НБУ та інших банків; короткострокові депозити інших банків та клієнтів; короткострокові цінні папери власного боргу банку; зобов'язання і вимоги за усіма видами гарантій, порук, авалів; зобов'язання з кредитування, що надані банкам та клієнтам.

§ 7.4.3.

Нормативи кредитного ризику

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) встановлюється з метою обмеження кредитного ризику,

що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.

Показник розміру кредитного ризику на одного контрагента визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до цього контрагента (за мінусом фактично сформованих резервів) та всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента, до капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н7 не має перевищувати 25%.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8) устанавлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів.

Кредитний ризик, що прийняв банк на одного контрагента або групу пов'язаних контрагентів вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів і всіх позабалансових зобов'язань, наданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, становить 10 відсотків і більше регулятивного капіталу банку.

Норматив великих кредитних ризиків визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань одного контрагента або групи пов'язаних контрагентів перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення Н8 не має перевищувати 8-ми кратний розмір регулятивного капіталу банку.

Якщо норматив великих кредитних ризиків перевищує 8-ми кратний розмір регулятивного капіталу, то вимоги до нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) автоматично підвищу-

ються: якщо перевищення становить не більше ніж 50%, то вимоги до нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) подвоюються, якщо перевищення більше ніж 50 відсотків, то вимоги до нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) потроюються.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9) встановлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Цей вплив зумовлює те, що банк проводить операції з інсайдерами на умовах, не вигідних для банку, а це в свою чергу призводить до значних проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється достатньо об'єктивно.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань цього інсайдера перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього інсайдера, та капіталу банку.

Нормативне значення Н9 не має перевищувати 5%.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10) встановлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів. Надмірний обсяг сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів призводить до концентрації ризиків і загрожує збереженню регулятивного капіталу банку.

Визначається як співвідношення сукупної заборгованості зобов'язань усіх інсайдерів перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і 100 відсотків суми позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів, та капіталу банку.

Нормативне значення Н10 не має перевищувати 40%.

§ 7.4.4.

Нормативи інвестування

Національний банк з метою забезпечення контролю за інвестиційною діяльністю банків, а саме за прямими інвестиціями, встановлює нормативи інвестування: *норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11)*

(встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання коштів банку до статутних фондів установ, що може призвести до втрати капіталу банку) і *норматив загальної суми інвестування (Н12)* (встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання (прямого чи опосередкованого) коштів банку до статутних фондів будь-яких юридичних осіб, що може призвести до втрати капіталу банку. Цей норматив характеризує використання капіталу банку для придбання акцій (паїв/часток) будь-якої юридичної особи) (табл. 7.9).

Таблиця 7.9

Нормативи інвестування

Назва	Порядок визначення	Нормативне значення
Н11 – норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	Співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) окремо за кожною установою, до регулятивного капіталу банку	Не має перевищувати 15%
Н12 – норматив загальної суми інвестування	Співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв/часток) будь-якої юридичної особи, до регулятивного капіталу банку	Не має перевищувати 60%

§ 7.4.5.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку

Валютна позиція – це співвідношення вимог (балансових і позабалансових) та зобов'язань (балансових і позабалансових) банку в

кожній іноземній валюті. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою.

Відкрита валютна позиція є *короткою*, якщо обсяг зобов'язань за проданою валютою перевищує обсяг вимог, і *довгою*, якщо обсяг вимог за купленою валютою перевищує обсяг зобов'язань.

При цьому довга відкрита валютна позиція, при розрахунку зазначається зі знаком плюс, а коротка відкрита валютна позиція – зі знаком мінус.

З метою зменшення валютного ризику в діяльності банків Національний банк установлює норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13), у тому

числі обмежується ризик загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Н13-1) і ризик загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Н13-2).

При розрахунку нормативу ризику загальної відкритої валютної позиції уповноважений банк приймає суму регулятивного капіталу, яка розрахована за балансом станом на початок минулого робочого дня, що передує дню розрахунку цих нормативів.

Валютна позиція уповноваженого банку визначається щоденно, окремо щодо кожної іноземної валюти.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з проведенням операцій на валютному ринку, що може призвести до значних втрат банку.

Визначається як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

За кожною іноземною валютою обчислюється підсумок за всіма балансовими і позабалансовими активами і всіма балансовими та позабалансовими зобов'язаннями банку та розраховується загальна відкрита валютна позиція банку в гривневому еквіваленті окремо за кожною іноземною валютою (розрахунок проводиться за звітну дату).

Величина загальної відкритої валютної позиції банку визначається як сума абсолютних величин усіх довгих і коротких відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті (без урахування знака) за всіма іноземними валютами).

Нормативне значення загальної відкритої валютної позиції банку (Н13) має бути не більше ніж 35%.

При цьому встановлюється обмеження ризику окремо для довгої відкритої валютної позиції та короткої відкритої валютної позиції банку:

- ✓ загальна довга відкрита валютна позиція (Н13-1) має бути не більша ніж 30%;
- ✓ загальна коротка відкрита валютна позиція (Н13-2) має бути не більша ніж 5%.

§ 7.4.6.

Контроль за дотриманням банками економічних нормативів

Контроль за дотриманням банками економічних нормативів та вимог щодо регулятивного капіталу банків здійснюється відповідними територіальними управліннями та підрозділами центрального

апарату банківського нагляду Національного банку щодня та щомісяця на постійній основі.

Розрахунок економічних нормативів банки (юридичні особи) проводять на підставі щоденних балансів. При цьому звітними вважаються економічні нормативи, що розраховані:

а) *за щоденними розрахунками:*

- норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- норматив великих кредитних ризиків (Н8);
- норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9);
- норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10).

б) *за формулою середньоарифметичної величини (за місяць):*

- норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2),
- норматив адекватності основного капіталу (Н3),
- нормативи ліквідності (Н4, Н5, Н6),
- норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11),
- норматив загальної суми інвестування (Н12),
- норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13).

7.5. Методи банківського нагляду

Нагляд за комерційними банками органи банківського нагляду (в тому числі й НБУ) традиційно здійснюють двома методами:

- ✓ безвиїзний (дистанційний, заочний) нагляд;
- ✓ виїзне інспектування банків.

Безвиїзний нагляд — це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому, а також застосування наглядовими органами певних заходів з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності банків.

У більшості країн безвиїзний нагляд ґрунтується на аналізі періодичної звітності (балансовий звіт, звіт про прибутки (збитки),

звіт про дотримання економічних нормативів та інші супутні форми) та щорічних фінансових звітів, що подаються органам банківського нагляду на регулярній основі.

Постійний контроль за звітністю, що здійснюється органами банківського нагляду, застосовується як система раннього застереження, яка дозволяє виявляти проблеми у діяльності комерційних банків на початкових стадіях, що дає змогу обмежити надмірні ризики комерційних банків та попередити їх банкрутство. При цьому ефективність безвиїзного нагляду значно залежить від достовірності звітності, отриманої від банків, а також дотримання ними певних стандартів обліку та звітності і високого рівня комп'ютеризації банківської діяльності.

Дані звітності комерційних банків аналізуються і зводяться у статистичні звіти, за якими розраховуються різноманітні стандартні показники. Такі звіти дають змогу виявляти, чи дотримуються банками економічні нормативи, досліджувати тенденції в діяльності банків за певний період, проводити порівняльний аналіз за групами банків.

На основі даних звітності органи безвиїзного нагляду можуть визначити стан активів комерційного банку, що дає можливість визначити кредитний ризик чи ризик несплати за кредитом зі сторони позичальника. В окремих країнах органи безвиїзного банківського нагляду можуть здійснювати моніторинг великих кредитів, кредитів, що надані інсайдерам, моніторинг позичальників, що несвоєчасно повертають банківські позички, тощо. Саме якістю активів значною мірою визначається фінансовий стан комерційного банку, його дохід.

Аналіз фінансового стану комерційного банку на основі вивчення його періодичної звітності дозволяє зробити висновок також і про внутрішньобанківську систему управління і контролю, про ступінь компетентності керівних органів банку.

На основі різних аспектів діяльності комерційного банку органи безвиїзного банківського нагляду роблять загальний висновок про фінансовий стан банку, формулюють рекомендації чи рішення про необхідність здійснення відповідних заходів щодо покращення фінансового стану комерційного банку.

Національний банк України для оцінки фінансового стану та визначення рейтингової оцінки комерційних банківських установ застосовує стандартизовану оціночну систему CAMEL, що отримала назву відповідно до початкових букв основних критеріїв банківського нагляду:

- C (capital adequacy) – достатність капіталу;
- A (asset quality) – якість активів;
- M (management) – кваліфікація менеджерів;
- E (earnings) – дохідність;
- L (liquidity) – ліквідність.

Для аналізу кожного компоненту системи використовується група коефіцієнтів, показників, що характеризують фінансову стійкість банків.

Відповідно до цієї рейтингової системи загальна оцінка фінансового стану банку є середньою арифметичною балів, що визначаються за наведеними вище критеріями по п'ятибальній системі, про що свідчить система узагальнених рейтингів:

- ❖ **рейтинг 1** – фінансове становище банку відмінне, стійке щодо зовнішніх фінансових та економічних потрясінь, немає потреби втручатися у фінансову діяльність банку органам банківського нагляду;
- ❖ **рейтинг 2** – фінансове становище банку добре, стабільне і дозволяє йому без труднощів долати економічні коливання; втручання органів банківського нагляду є обмеженим і здійснюється лише у обсягу, що необхідний для виправлення виявлених у процесі банківського нагляду недоліків;
- ❖ **рейтинг 3** – банк має фінансові, операційні чи технічні проблеми, що призводять до неспроможності долати труднощі при несприятливих змінах економічної ситуації; органи банківського нагляду здійснюють втручання у діяльність банку з метою усунення недоліків, оскільки банк може збанкрутувати, якщо такі заходи виявляться неефективними;
- ❖ **рейтинг 4** – банк має серйозні фінансові проблеми, існує велика ймовірність його банкрутства; це вимагає детального нагляду та контролю, а також чіткого плану усунення виявлених недоліків у діяльності банку;
- ❖ **рейтинг 5** – ймовірність банкрутства банку в найближчий період часу є значною, виявлені недоліки у його діяльності є настільки значними та небезпечними, що необхідна термінова підтримка фінансового стану банку зі сторони акціонерів чи інших джерел, необхідні серйозні коригуючі заходи (ліквідація банку, об'єднання, продаж).

Визначення рейтингу за кожним із компонентів надійності комерційного банку має різну базу. Наприклад, для достатності капіталу, якості активів та доходності встановлені критеріальні рівні по п'ятибальній системі; для ліквідності основне значення має аналіз динаміки відповідних показників; для кваліфікації менеджменту – наявність власної політики банку та ефективність її виконання.

Рейтинг за системою CAMEL досить точно відображає стан комерційного банку та визначає необхідність прийняття органами нагляду відповідних заходів щодо діяльності банку.

У процесі безвиїзного банківського нагляду дається лише попередня рейтингова оцінка діяльності банку, а кінцевий рейтинг – після закінчення виїзного інспектування комерційного банку.

Ступінь достовірності фінансової інформації, що надається органам нагляду, формування комплексної та точної уяви про стан фінансової діяльності кредитної установи, професійний рівень його керівництва органи банківського нагляду можуть отримати лише шляхом інспекційних перевірок комерційних банків на місцях.

У зв'язку з трудомісткістю проведення таких перевірок органи нагляду здійснюють їх періодично (розрізняють планові, регулярні та позапланові інспекційні перевірки) і встановлюють певний характер проведення інспектування банків залежно від цілей та масштабів перевірки (розрізняють комплексні, обмежені та спеціальні перевірки).

Частота проведення інспекційних перевірок комерційних банків та їх обсяг залежать від ступеня довіри органів нагляду до кредитних установ, їх ролі у кредитно-фінансовій системі, наявності у них проблем. Як правило, частіше перевірки здійснюються у великих комерційних банках, а також у банках, фінансовий стан яких є ненадійним.

Інспекційні перевірки банків на місцях проводяться кваліфікованими спеціалістами банківського нагляду, які здатні оцінити ступінь ризиків, можливих у діяльності того чи іншого банку, і визначити якість управління цими ризиками. Інспектування дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків:

- ✓ достовірність звітності;
- ✓ дотримання законів і нормативних актів;
- ✓ надійність управління банком;
- ✓ стійкість фінансового стану банку.

Оптимальний варіант банківського нагляду передбачає координацію зусиль безвиїзного нагляду та інспектування, тому що ці наглядові методи є взаємодоповнюючими.

У світовій практиці використовуються різні підходи до здійснення банківського нагляду. Наприклад, у країнах континентальної Європи велика увага приділяється безвиїзному нагляду. Що стосується виїзного інспектування, то в деяких європейських країнах інспекційні перевірки банків делегуються зовнішнім аудиторам, що мають відповідні сертифікати. При цьому банківські наглядові органи визначають сферу, напрями проведення та методику аудиторських перевірок, форму та зміст аудиторських звітів, забезпечують ліцензування аудиторських організацій, що здійснюють аудит банків. Водночас за наглядовими органами залишається право в будь-який час перевірити первісну документацію банку чи провести певні дослідження діяльності банку власними силами.

7.6. Заходи впливу, що застосовуються до комерційних банків

У разі порушення банками чи іншими особами, які є об'єктом перевірки Національного банку, вимог банківського законодавства та нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ними ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк застосовує заходи впливу адекватно до допущених порушень.

Національний банк застосовує до банків заходи впливу, до яких належать:

- а) *письмове застереження* щодо припинення порушення та вживання необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невинуватих витрат банку, обмеження невинуватих високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

- б) *скликання загальних зборів учасників*, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку;
- в) *укладення письмової угоди з банком*, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;
- г) розпорядження щодо *зупинення виплати дивідендів* чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- г) розпорядження щодо *встановлення для банку підвищених економічних нормативів*;
- д) розпорядження щодо *підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами*;
- е) розпорядження щодо *обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику*;
- є) розпорядження щодо *заборони надавати бланкові кредити*;
- ж) розпорядження щодо *накладання штрафів на: керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, банки в розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду*;
- з) розпорядження *щодо тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку*, використовувати право голосу придбаних акцій (часток чи паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог Закону про банки або нормативно-правових актів Національного банку;
- и) розпорядження щодо *тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади* у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог Закону про банки або нормативно-правових актів Національного банку;
- і) розпорядження щодо *примусової реорганізації банку*;
- ї) розпорядження щодо *призначення тимчасової адміністрації*;
- й) *відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку*.

Заходи впливу застосовуються Національним банком на підставі:

- ✓ результатів інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи їх філій;
- ✓ результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;
- ✓ результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення.

Розділ 8

ОБСЛУГОВУЮЧІ ФУНКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

§ 8.1. Організація міжбанківських розрахунків

§ 8.1.1. Основи організації кореспондентських відносин комерційних банків

§ 8.1.2. Характеристика міжбанківських розрахунків

§ 8.1.3. Система електронних платежів НБУ

§ 8.1.4. Напрями розвитку платіжної системи України

§ 8.2. Виконання Національним банком України функції фінансового агента уряду

§ 8.2.1. Обслуговування державного боргу

§ 8.2.2. Участь у касовому виконанні державного бюджету

8.1. Організація міжбанківських розрахунків

Система розрахунків між різноманітними контрагентами та суб'єктами господарювання, забезпечення неперервності платежів є важливою умовою нормального функціонування економіки.

У грошових розрахунках та платежах, що здійснюються переважно банківськими установами, відображаються практично усі види економічних відносин у суспільстві. Як правило, безготівкові платежі суб'єктів господарювання не завершуються в межах однієї банківської установи. Це зумовлює необхідність взаємних розрахунків між комерційними банками – *міжбанківських розрахунків*, оскільки господарські зв'язки економічних суб'єктів є розгалуженими і характеризуються значною територіальною віддаленістю підприємств та організацій.

Міжбанківські розрахунки – це система організації та здійснення платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами.

Певна частина міжбанківських розрахунків призначена для економічних зв'язків між кредитними та фінансовими інститутами. Наприклад, при розміщенні грошових коштів у формі депозитів і кредитів, при переобліку векселів один у одного чи в центральному банку, отриманні кредитів від центрального банку через механізм рефінансування тощо.

Міжбанківські розрахунки супроводжують також різноманітні види зовнішньоекономічних зв'язків, що виникають у процесі експорту-імпорту товарів (послуг), капіталів і міграції робочої сили.

Таким чином, від чіткої та безперервної роботи платіжного механізму значною мірою залежить ефективність функціонування економічної системи країни.

Роль центрального банку в організації міжбанківських розрахунків є визначальною, оскільки він несе відповідальність за здійснення платежів, а також має бездоганне фінансове становище та значний авторитет.

До завдань центрального банку при організації платіжної системи країни відносять:

- ▶ підтримку стабільності фінансової системи;
- ▶ забезпечення ефективного функціонування платіжної системи;
- ▶ проведення грошово-кредитної політики.

Підтримка стабільності фінансової системи пов'язана з необхідністю існування надійного механізму платежів, що дозволяв би безперерійно здійснювати міжбанківські операції за платежами та взаємозаліками і нівелював можливі проблеми (наприклад, неплатоспроможність одного з учасників платіжної системи може спричинити ланцюгову реакцію неплатежів та створити загрозу стабільному функціонуванню фінансової системи країни загалом).

Взаємозв'язок ефективності функціонування платіжної системи та проведення грошово-кредитної політики у країні полягає у тому, що політика мінімальних резервних вимог використовується центральним банком не лише для розв'язання завдань монетарного регулювання, але й для забезпечення надійного функціонування платіжної системи. Наприклад, кошти, депоновані комерційними банками на резервних рахунках у центральному банку, можуть використовуватися для усунення перебоїв у платежах. З іншого боку, ефективно функціонуюча платіжна система сприяє раціональному управлінню ліквідністю, стримуванню зростання грошової маси та обсягів кредитування, тобто сприяє досягненню цілей грошово-кредитної політики.

Враховуючи згадані вище завдання, центральний банк намагається створити такі умови для проведення платежів та розрахунків, що мінімізували б системний ризик чи його наслідки.

Як правило, центральні банки більшості країн виконують платіжно-розрахункову функцію шляхом участі у роботі розрахунково-клірингових палат, здійсненні загального контролю та нагляду за їх діяльністю, виконанні певних платіжних операцій та наданні кредитів для завершення розрахунків.

Ступінь участі центрального банку в організації платежів різний та залежить від історичних традицій країни. Наприклад, у країнах Європейського співтовариства та США центральні банки є активними учасниками здійснення платежів у клірингових палатах, а у Канаді ініціатива у цій сфері належить приватним розрахунково-кліринговим палатам, за якими центральний банк здійснює лише нагляд і контроль діяльності.

§ 8.1.1.

Основи організації
кореспондентських
відносин
комерційних банків

Комерційні банки для проведення міжбанківських та міжнародних операцій встановлюють кореспондентські відносини з іншими банками. Кореспондентські відносини можуть встановлюватися безпосередньо між комерційними

банками, або між комерційними банками та центральним банком.

Кореспондентські відносини – *договірні відносини між кредитними установами, метою яких є здійснення платежів і розрахунків за дорученням один одного, а також надання кредитів, інвестиційних та інших послуг.* Такі відносини можуть виникати між банківськими установами як всередині країни, так і за її межами.

Для встановлення кореспондентських відносин кредитні установи обмінюються листами або заключають спеціальний кореспондентський договір, у якому передбачають умови та порядок виконання певних банківських операцій. Сторони домовляються, за якими рахунками здійснюватимуться взаємні розрахунки, обмінюються зразками підписів посадових осіб, тарифами комісійних винагород. Кредитні установи, що встановили між собою кореспондентські відносини, називають одна одну кореспондентами.

Банки-кореспонденти – це банки, котрі на основі договору виконують доручення один одного за платежами і розрахунками через спеціально відкриті рахунки (“Лоро” і “Ностро”).

Рахунок “Лоро” – *рахунок, відкритий комерційним банком банкові-кореспонденту (“ваш рахунок у нас”).* На “Лоро”-рахунки заносять усі суми, що надходять чи видаються згідно з дорученням банку.

Рахунок “Ностро” – *рахунок даного комерційного банку в банку-кореспонденті, на якому відображаються взаємні платежі (“наш рахунок у вас”).*

Рахунок “Ностро” одного комерційного банку є рахунком “Лоро” для банку-кореспондента. Основні записи роблять на рахунок “Лоро”. Вони є вирішальними для забезпечення своєчасності платежів, нарахування процентів. На рахунок “Ностро” записи відображаються методом “дзеркальної” бухгалтерії.

На кореспондентськими рахунками можуть виплачуватися проценти. Проте в окремих країнах виплата процентів за цими рахунками заборонена законодавчо. Таке положення пояснюється тим, що основне призначення кореспондентських рахунків – проведення банками розрахункових операцій за дорученням клієнтів, а не нагромадження і збереження коштів. Тому залишки коштів на кореспондентських рахунках підтримуються на мінімальному рівні, необхідному для здійснення платежів.¹

У комерційних банків, що активно здійснюють операції щодо обслуговування зовнішньоекономічної діяльності клієнтів, виникає необхідність відкриття прямих кореспондентських рахунків з багатьма іноземними банками. Оскільки на кожному з кореспондентських рахунків необхідно підтримувати певний залишок коштів, це може призвести до відволікання значної частини ресурсів банку. Окрім того, більшість іноземних банків утримують за ведення коррахунків певну плату. Тому комерційні банки зважено підходять до встановлення кореспондентських відносин з іноземними банками і обмежують кількість відкритих коррахунків. Для великого комерційного банку вважається достатнім мати встановлені кореспондентські відносини принаймні з одним відомим комерційним банком у країні, з якою він чи його клієнти здійснюють операції.

Банки-кореспонденти при здійсненні операцій за кореспондентськими рахунками повідомляють один одного про здійснення операції. Для цього використовується **авізо** (з італ. «avviso» – повідомлення) – офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій, направлене одним комерційним банком іншому. Авізо оформлюються на спеціальних бланках і поділяються (за способом розсилання) на поштові та телеграфні.

Підставою для проведення операцій за кореспондентськими рахунками банків, відкритими в банківських установах України, можуть бути розрахункові документи та повідомлення платіжних систем або систем телекомунікаційного зв'язку.

---

¹ Як правило, при встановленні кореспондентських відносин українських комерційних банків з іноземними (Deutsche Bank (Німеччина), Bank of New York (США) та ін.), українські банки зобов'язані підтримувати на кореспондентському рахунку мінімальний незнижуваний залишок коштів (близько 100-300 тис. доларів США).

Кореспондентські відносини з Національним банком України встановлюються комерційним банком шляхом укладення договору на розрахунково-касове обслуговування з відкриттям кореспондентського рахунку в територіальному управлінні Національного банку за місцезнаходженням власника рахунку.

Кореспондентські відносини між комерційними банками для здійснення міжбанківських розрахунків встановлюються на підставі договору шляхом відкриття кореспондентського рахунку.

Кореспондентський рахунок комерційному банку (філії) відкривається на підставі укладеного договору за умови надання керівником та головним бухгалтером банку особисто до територіального управління НБУ за місцем реєстрації комерційного банку правильно оформлених документів, до яких належать:

- а) заява про відкриття кореспондентського рахунку встановленого зразка;
- б) копія належним чином оформленого статуту, що засвідчена нотаріально;
- в) копія документа, що підтверджує взяття комерційного банку на податковий облік, яка засвідчена нотаріально;
- г) довідка про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України;
- д) копія довідки органу державної статистики про включення до ЄДРПОУ, що засвідчена нотаріально або органом, що видав довідку;
- е) картка із зразками підписів та відбитка печатки, що засвідчені нотаріально;
- є) документ, що підтверджує реєстрацію банку як платника соціальних страхових внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, або його копію, що засвідчена нотаріально.

Відкриття кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів як в іноземній валюті, так і в національній здійснюється в Україні відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", Інструкції НБУ "Про міжбанківські розрахунки в Україні" та інших нормативних актів Національного банку.

Уповноважені банки України можуть укласти угоди про відкриття кореспондентських рахунків тільки після отримання ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій.

№ 71.2

Характеристика міжбанківських розрахунків

Міжбанківські розрахунки, хоча і можуть здійснюватися різними способами, базуються на загальних принципах.

Основними вимогами до розрахунків у процесі міжбанківських кореспондентських

відносин є достатня оперативність та передбачуваність платежів, висока надійність, безпека, економічна ефективність і значна їх різноманітність відповідно до потреб користувачів.

До основних принципів здійснення міжбанківських розрахунків слід віднести:

- ✓ підтримка комерційними банками своєї ліквідності на рівні, що забезпечує безперебійне, у повному обсязі, проведення розрахунків з іншими банками, особливо щодо платежів клієнтів;
- ✓ проведення контролю за правильністю здійснення міжбанківських розрахунків, що полягає у постійному взаємному контролі за синхронністю та повною ідентичністю переказів.

Враховуючи зазначені принципи, а також залежно від характеру стосунків між учасниками платіжного процесу, розрізняють три основні методи здійснення міжбанківських розрахунків:

- 1) розрахунки через організацію двосторонніх кореспондентських відносин;
- 2) розрахунки з використанням рахунків у банку-посереднику, що відіграє роль агента з розрахунків (як правило, це установи центрального банку);
- 3) розрахунки з використанням спеціалізованих розрахункових установ і мереж (клірингових установ).

Розрахунки через організацію прямих двосторонніх кореспондентських відносин (див. також §8.1.1.) почали запроваджуватися в Україні з 1992 р., а найбільшу кількість кореспондентських рахунків з іншими банками мали великі комерційні банки, наприклад "Промінвестбанк", Державний експортно-імпортний банк та ін. Бурхливий розвиток мережі кореспондентських зв'язків комерційних банків України із закордонними відбувся практично до 1996 р., а згодом стабілізувався.

Для комерційних банків важливою стала не кількість кореспондентських зв'язків, а надійність, удосконалення функціонування системи кореспондентських рахунків шляхом підвищення якості

обслуговування, створення можливості управління коштами на кореспондентських рахунках, зниження вартості операцій та управління ризиками.

До переваг розрахунків через організацію прямих кореспондентських відносин можна віднести:

- 1) задоволення потреб клієнтів – це відповідає інтересам клієнтів, котрі зацікавлені у тому, щоб банк, котрий їх обслуговує, мав кореспондентські відносини з банками, які обслуговують їх контрагентів (іноді трапляються випадки, що банк встановлює кореспондентські відносини з іншим банком з метою обслуговування лише одного великого клієнта);
- 2) оперативність розрахунків – значно пришвидшуються терміни розрахунків, оскільки вони здійснюються напряму, без будь-яких проміжних ланок;
- 3) точність розрахунків – банки-партнери матеріально зацікавлені у точності взаємних платежів, оскільки у випадку виявлення будь-яких порушень санкції застосовуватимуться проти цих же комерційних банків (договірні відносини між банками передбачають чіткі стандарти виконання розрахунків та інших операцій, штрафні санкції за помилки);
- 4) можливість активної роботи на закордонних фінансових ринках та застосування різних фінансових інструментів.

Окрім переваг, прямі кореспондентські відносини між банками мають ряд недоліків: велика трудомісткість та значні витрати на здійснення розрахунків, погіршення стану ліквідності банку у зв'язку з розосередженням грошових коштів у численних банках-кореспондентах. Такі розрахунки практично не контролюються центральним банком, отже, є більш ризикованими, що вимагає встановлення кореспондентських відносин лише з надійними банками.

Таким чином, при встановленні кореспондентських відносин отримання користі для банку порівнюється з витратами на підтримку цих відносин. Кількість коррахунків повинна бути оптимальною для забезпечення нормального процесу розрахунково-кредитних взаємовідносин. При цьому список банків-кореспондентів періодично повинен переглядатися з метою виключення найменш активних банків.

Вказані недоліки відсутні при відкритті рахунків в установах центрального банку, що володіє мережею коррахунків у всіх комерційних банках і надійність якого не викликає сумнівів.

Проте розрахунки через коррахунки, відкриті в установах центрального банку, як правило, здійснюються лише в межах комерційних банків однієї країни. При здійсненні розрахунків з іноземними банками альтернативи встановленню прямих кореспондентських відносин між банками немає.

Розрахунки з використанням рахунків у банку-посереднику, що відіграє роль агента з розрахунків, застосовуються практично у кожній країні. Як правило, таким агентом виступає центральний банк, що надає розрахункові послуги практично усім учасникам банківської системи. Такі розрахунки здійснюються на валовій основі (брутто-розрахунки).

Перелік операцій, що здійснюються за таким методом розрахунків, є досить різноманітним і включає: розрахунково-касове та інше обслуговування клієнтів банку; операції на міжбанківському ринку; операції за господарськими угодами самого банку тощо.

Комерційні банки відкривають у центральному банку кореспондентські рахунки-ностро. Центральний банк відкриває для комерційних банків рахунки-лоро. Здійснення операцій за цими рахунками відбувається на основі бездокументарних первинних документів, тобто за допомогою електронних джерел (комп'ютерних та телекомунікаційних систем). Це значно пришвидшує термін розрахунків, тривалість яких складає від кількох секунд до кількох годин.

Центральний банк, створюючи централізовану систему розрахунків, відшкодовує з комерційних банків витрати щодо її ведення та підтримання. Такі витрати є значно нижчими, ніж витрати за прямими кореспондентськими рахунками комерційних банків. Як правило, у більшості країн комерційні банки оплачують комісійні за платіжні послуги центрального банку, за залишками на цих рахунках проценти не нараховуються, також може встановлюватися необхідність підтримувати певний мінімальний розмір залишку коштів на цих рахунках.

Перевагою цього методу розрахунків для комерційних банків є можливість отримати короткостроковий кредит у центральному банку для погашення своїх зобов'язань у випадку недостатності коштів на рахунку-ностро. Така ситуація називається овердрафт. Кредити овердрафт суворо лімітуються центральним банком.

Проте користуватися позиками центрального банку комерційні банки можуть не завжди – у деяких країнах заборонено виникнення дебетового сальдо на кореспондентському рахунку в центральному банку (в т.ч. в Україні), іноді заборона стосується певних категорій банківських установ.

Розрахунки з використанням спеціалізованих розрахункових установ і мереж останніми роками набувають усе більшого поширення. Такі розрахунки здійснюються на основі заліку взаємних вимог через клірингові установи. Їх називають нетто-розрахунки.

Кліринг – це система безготівкових розрахунків, що базується на заліку взаємних вимог та зобов'язань фізичних та юридичних осіб.

Кліринг є процедурою періодичного взаємозаліку за зобов'язаннями учасників розрахунків певної платіжної системи, що включає процес отримання, сортування та розподілу розрахункових документів кожного учасника розрахунків, а також визначення остаточного розрахункового сальдо.

У банківській сфері кліринг може використовуватися як для розрахунків між комерційними банками усередині країни, так і міжнародних розрахунків (міжнародний валютний кліринг). Залежно від сфери застосування міжбанківський кліринг поділяється на:

- ✓ локальний – між банками якого-небудь регіону чи між банками певної банківської групи і (або) між філіями одного банку (внутрібанківський);
- ✓ загальнодержавний – між фінансово-кредитними установами в межах усієї країни.

Специфіка названих видів міжбанківського клірингу проявляється у способах їх проведення. За цим критерієм розрізняють такі види клірингу:

- через установи центрального банку та великих комерційних банків;
- через спеціальні міжбанківські організації – розрахункові (клірингові) палати;
- через кліринговий відділ (розрахунковий центр) головного банку (застосовується при розрахунках між філіями банку (внутрібанківський кліринг)).

Усі ці способи проведення міжбанківських клірингових розрахунків тісно взаємопов'язані, а кінцеве сальдо розрахунків у

Будь-якому випадку оплачується з кореспондентських рахунків банків, що відкриті у центральному банку.

Механізм розрахунків за допомогою клірингу полягає у наступному. Комерційні банки через спеціально створені розрахункові центри – клірингові палати – накопичують взаємні вимоги та зобов'язання протягом операційного періоду (як правило, одного операційного дня). Потім розраховується кінцеве сальдо вимог чи зобов'язань на основі взаємозаліку зустрічних вимог чи зобов'язань. Комерційні банки оплачують лише суму своїх чистих зобов'язань. Залік платежу здійснюють на рахунках банку, що виконує розрахунки. Як правило, таким банком є центральний банк країни.

До переваг клірингових розрахунків слід віднести:

- ✓ зниження витрат банків на організацію розрахунків;
- ✓ можливість підтримання незначних залишків на коррахунках (порівняно з брутто-розрахунками);
- ✓ підвищення рівня прибутковості та ліквідності банків, що беруть участь у розрахунках (оскільки спрощуються, здешевлюються та прискорюються розрахунки).

Розрахунки на нетто-основі за допомогою клірингу активно застосовуються у розвинутих країнах. В Україні їх розвиток є все ще в перспективі.

В Україні міжбанківські розрахунки можуть здійснюватися через банки-кореспонденти за кореспондентськими рахунками лоро, ностро; а також через систему електронних платежів Національного банку України за кореспондентськими рахунками комерційних банків (філій) у територіальних управліннях НБУ.

§ 8.1.3.

Система електронних платежів НБУ

До 1992 р. комерційні банки України здійснювали розрахунки між собою за допомогою паперових розрахункових документів за системою міжфілійних оборотів (МФО), що була запроваджена у СРСР ще в 1933 р.

Іноді такі розрахунки займали від двох до шести тижнів, що призводило до надмірного відволікання у розрахунки коштів підприємств, зростали обсяги неплатежів суб'єктів господарювання, траплялися часті підробки платіжних документів.

У 1992-1993 рр. в Україні використовувалася модель міжбанківських розрахунків за кореспондентськими рахунками, відкритими у регіональних управліннях НБУ через розрахунково-касові центри. Механізм таких розрахунків не передбачав елементів заліку, тобто вони відбувалися у повній сумі, застосовувалися паперові розрахункові документи, що знижувало дієвість системи розрахунків і ситуація в сфері платежів суттєво не поліпшилася.

Враховуючи таку ситуацію у платіжній системі України Національний банк, розробляючи наприкінці 1992 р. концепцію електронного грошового обігу в Україні, першочерговим завданням визначив побудову та впровадження системи електронних міжбанківських розрахунків, у якій розрахунки здійснювалися б лише на основі електронних документів.

Сучасна система електронних платежів була створена фахівцями НБУ в 1993 р. і за короткий проміжок часу з мінімальними капітальними та експлуатаційними витратами пройшла випробування. На повну потужність система електронних платежів запрацювала на початку 1994 р., забезпечуючи проходження платежів упродовж одного дня. Це дозволило комерційним банкам ефективніше використовувати ресурси, а клієнтам – власні кошти. Усі комерційні банки України, починаючи з 1994 р., здійснювали розрахунки в межах України через цю систему платежів.

Система електронних платежів НБУ (СЕП) – це загальнодержавна платіжна система, що забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації.

До основних завдань СЕП НБУ слід віднести:

- ✓ задоволення потреб економіки, що реформується і розвивається;
- ✓ удосконалення грошово-кредитної політики, яку проводить НБУ, завдяки отриманню оперативної та точної інформації про переміщення грошових коштів і стан кореспондентських рахунків;
- ✓ виконання міжбанківського етапу всіх видів безготівкових розрахунків;
- ✓ мінімізація часу на виконання міжбанківських розрахунків та на обіг грошових коштів;

- ✓ високий рівень безпеки міжбанківських розрахунків;
- ✓ надання широкого спектру послуг для користувачів;
- ✓ високий рівень внутрішнього бухгалтерського обліку та контролю;
- ✓ мінімізація вартості банківського посередництва шляхом оптимізації платіжних засобів і раціоналізації систем.

Основними функціями системи електронних платежів НБУ є:

- ✓ здійснення розрахунків між банками України в національній валюті країни та в інших іноземних валютах;
- ✓ ефективне використання тимчасово вільних ресурсів банків;
- ✓ забезпечення ефективного контролю НБУ щодо стану коррахунків комерційних банків;
- ✓ надання інформаційних послуг учасникам розрахунків;
- ✓ забезпечення надійності розрахунків;
- ✓ багатоступеневий контроль за достовірністю даних на всіх стадіях розрахунків;
- ✓ багаторівневий захист інформації від несанкціонованого доступу на усіх стадіях обробки та ін.

Національний банк організовує та регламентує міжбанківські розрахунки через систему електронних платежів, приймає участь у здійсненні розрахунків. НБУ забезпечує функціонування СЕП шляхом надання усім її учасникам відповідних програмно-технічних комплексів СЕП, захисту інформації та електронного зв'язку.

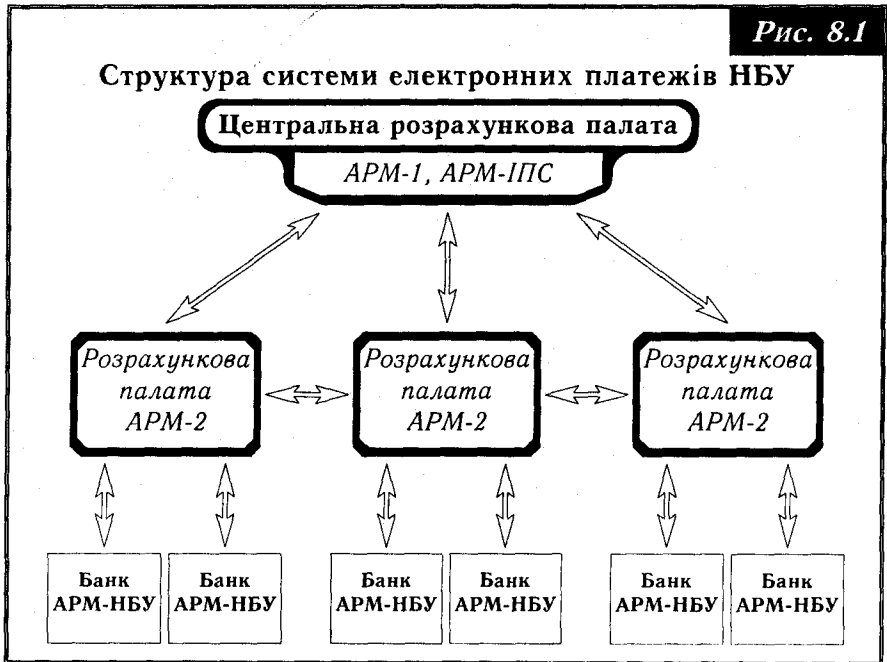
Система електронних платежів за будовою є деревоподібною мережною структурою (рис. 8.1). На нижньому рівні системи розташовані комерційні банки – учасники розрахунків. Середній рівень СЕП представлений мережею розрахункових палат (РП). РП – це структурний підрозділ територіального управління НБУ, що обслуговує у СЕП банки відповідного банківського регіону. На найвищому рівні СЕП знаходиться Центральна розрахункова палата (ЦРП), яка організовує функціонування СЕП у цілому та керує роботою регіональних розрахункових палат.

Програмне забезпечення СЕП складається із програмно-технічних комплексів – автоматизованих робочих місць (АРМ), що відповідають трьом рівням структури СЕП: Центральна розрахункова палата – АРМ-1, АРМ ІПС; розрахункові палати – АРМ-2; банківські установи – учасники СЕП – АРМ-НБУ.

Учасниками системи електронних платежів є:

- територіальні управління Національного банку;
- комерційні банки (філії), які мають технічні рахунки в РП або ЦРП.

Структура системи електронних платежів НБУ

Для роботи в СЕП комерційний банк (філія) укладає з Національним банком договори на інформаційно-розрахункове обслуговування в СЕП НБУ та про використання криптографічних засобів захисту інформації в інформаційно-обчислювальній мережі Національного банку України.

До загальних принципів організації роботи СЕП слід віднести:

- ✓ операції зарахування (списання) коштів за кореспондентським рахунком комерційного банку (філії) – учасника СЕП можуть виконуватися тільки після відкриття йому в РП (ЦРП) технічного рахунку;
- ✓ СЕП базується повністю на безпаперовій технології – використовуються лише електронні розрахункові документи та службові повідомлення;
- ✓ початкові платежі від учасника СЕП приймаються в межах поточного значення його технічного рахунку, за винятком випадків, що визначені Національним банком;
- ✓ оброблення електронних розрахункових документів та службових повідомлень СЕП здійснюється у порядку черговості їх надходження до системи. Інші пріоритети обробки транзакції за будь-якими ознаками відсутні;

- ✓ електронний розрахунковий документ, прийнятий СЕП, не може бути відкликаний;
- ✓ обмеження на суми здійснення трансакцій учасників СЕП не встановлюються. Технологічно сума трансакції обмежена лише поточним значенням залишку коррахунку банку-ініціатора трансакції;
- ✓ результати розрахунків за відісланими та отриманими електронними розрахунковими документами відображаються на технічних рахунках комерційних банків (філій) у СЕП в режимі реального часу.

СЕП є закритою системою – грошові кошти циркулюють у закритому фінансовому просторі і перебувають під суворим емісійним контролем НБУ. Внаслідок цього ризики цієї платіжної системи обмежені. Для розподілу фінансових ризиків у СЕП Національний банк застосовує такі принципи:

- ✓ фактична передача коштів банку-одержувачу здійснюється лише після списання коштів з рахунку банку-відправника та зарахування їх на рахунок одержувача (це дозволяє усунути кредитний ризик);
- ✓ кошти, що надходять на рахунок банку, зараховуються у режимі реального часу (такий принцип обмежує ризик ліквідності);
- ✓ овердрафт на коррахунках банків заборонений (це обмежує системний ризик).

Для участі в системі електронних платежів комерційний банк встановлює з територіальним управлінням НБУ кореспондентські відносини, тобто відкриває коррахунок в установі НБУ, який ведеться в електронній формі.

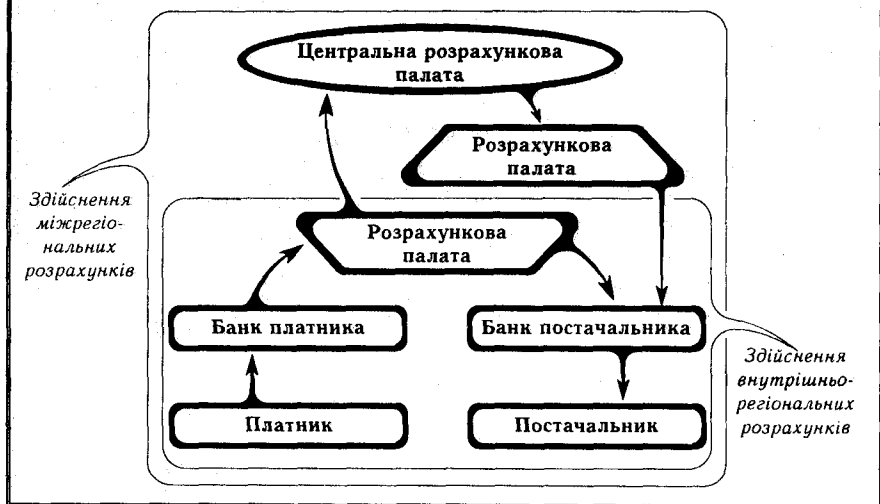
На коррахунку відображаються кошти, фактично наявні у комерційного банку, для виконання міжбанківських розрахунків через СЕП. Початкові платежі в СЕП приймаються лише у межах поточного значення залишку на коррахунку банку, що означає можливість використання для розрахунків у СЕП лише тих ресурсів банку, які реально у нього є. Під час прийняття у СЕП початкового платежу від банку його коррахунок зменшується (дебетується) на суму цього платежу. Під час отримання банком відповідного платежу від СЕП коррахунок збільшується (кредитується) на суму платежу.

Механізм здійснення розрахунків через СЕП залежить від територіального розміщення банків-учасників розрахунків. Платежі між банками за цим критерієм поділяються на **внутрішньо-регіональні** (якщо коррахунки банків-учасників розрахунків

ведуться в одному й тому ж територіальному управлінні НБУ) та *міжрегіональні* (якщо коррахунки банків ведуться в різних управліннях НБУ) (рис. 8.2).

Рис. 8.2

Порядок здійснення міжбанківських розрахунків через СЕП НБУ

Комерційний банк отримує від клієнтів початкові платіжні документи (в основному в паперовому вигляді), створює на їх основі електронні документи за допомогою програми “Операційний день банку”, через яку ці документи потрапляють електронною поштою у розрахункову палату територіального управління НБУ, в якому обслуговується комерційний банк. Платіжні документи для передачі в РП СЕП оформляються у вигляді **файла** – пакета початкових платіжних документів (файл може містити від 1 до 1000 документів), що зберігається на носії електронної інформації та може передаватися каналами зв’язку.

Після обробки пакета електронних документів через СЕП НБУ кошти зараховуються на коррахунок банку-одержувача, де електронні розрахункові документи для кожного одержувача оформляються у вигляді паперового документа – “Реєстру

електронних розрахункових документів”, що підтверджує зарахування коштів на рахунок клієнта і видається як додаток до виписки з його особового рахунку.

З метою максимального розширення кола послуг відповідно до потреб учасників СЕП, враховуючи підпорядкованість установ комерційних банків одна одній, НБУ розробив та запровадив різні способи взаємодії головного банку з філіями, що отримали назву “моделі обслуговування консолідованого коррахунку комерційного банку”.

У СЕП упроваджено сім моделей обслуговування комерційних банків (філій) за консолідованим кореспондентським рахунком та інформаційну модель (модель 0), які враховують специфіку роботи та потреби банків (табл. 8.1). Усі моделі використовуються лише при виконанні міжбанківських розрахунків у гривні.

Таблиця 8.1

Моделі обслуговування консолідованих кореспондентських рахунків комерційних банків (філій) у СЕП НБУ

№	Назва моделі	Характеристика моделі
Модель 1	Консолідований коррахунок обласної дирекції з відкриттям технічних рахунків філіям	Обласна дирекція та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, обмінюються електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного, і ці розрахунки відображаються на технічних рахунках філій у тій РП, де відкрито технічний рахунок обласної дирекції. Обласна дирекція може встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій. Недоліком моделі є те, що сфера її дії обмежена одним адміністративним регіоном.
Модель 2	Консолідований коррахунок обласної дирекції без відкриття технічних рахунків філіям	Обласна дирекція має власну ВПС для обслуговування міжбанківських розрахунків філій. Філії обласної дирекції не мають програмно-технічних комплексів для виходу в СЕП. Модель дозволяє головному банку повністю керувати платіжними транзакціями філій в межах регіону. Недоліком моделі є обмеженість її застосування одним адміністративним регіоном.
Модель 3	Консолідований коррахунок комерційного банку без відкриття технічних рахунків філіям	Філії банку можуть бути розташовані в різних регіонах і не можуть мати коррахунків у територіальних управліннях НБУ. Комерційний банк має власну повнофункціональну ВПС для обслуговування міжбанківських розрахунків філій. Сферою дії цієї моделі є уся територія України. Головний банк здійснює повний контроль над усіма міжбанківськими розрахунками філій.

Модель 4	Консолідований коррахунок комерційного банку з відкриттям технічних рахунків філіям	Ця модель є територіальним розширенням першої моделі: її дія поширюється на усю територію України. Переваги – простота та зручність експлуатації для банків. Недоліки – недостатній рівень керування головним банком початковими платежами філій (обмежити можна лише загальні суми платежів філій, а конкретно санкціонувати кожну транзакцію неможливо).
Модель 5	Консолідований коррахунок комерційного банку з відкриттям технічних рахунків обласним дирекціям	Така модель є характерною для банків, що мають розгалужену мережу філій у регіонах і є поєднанням четвертої та другої моделі. Головний банк і обласні дирекції працюють за четвертою моделлю – платоспроможність обласних дирекцій керується встановленням лімітів. Обласні дирекції банку в межах свого регіону діють за другою моделлю – розрахунки між своїми філіями вони здійснюють через власні ВПС.
Модель 6	Консолідований коррахунок комерційного банку з відкриттям технічних рахунків обласним дирекціям та їх філіям	Модель є розвитком четвертої моделі та характерна для банків, що мають розгалужену мережу філій лише у декількох регіонах і не мають власної ВПС. Комерційний банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів для обласних дирекцій, а обласні дирекції – для своїх філій.
Модель 7	Консолідований коррахунок комерційного банку з відкриттям технічних рахунків філіям	Сьома модель є розвитком четвертої моделі. Комерційний банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій, виконувати початкові платежі від їх імені. Характерною рисою є те, що комерційний банк має змогу динамічно обмежувати повноваження філій щодо виконання розрахункових та інших операцій. Це реалізується за допомогою операційних правил, які є додатковим механізмом, органічно вбудованим у систему.
Модель 0	Інформаційна модель	Обслуговування в СЕП за такою моделлю виконується без злиття коррахунків філій комерційного банку і полягає в наданні банку додаткової інформації про роботу його філій в СЕП у межах територіального управління НБУ. Для отримання додаткової інформації про роботу філій у СЕП з використанням інформаційної моделі банку необхідно подати клопотання до територіального управління НБУ за місцем обслуговування філій.

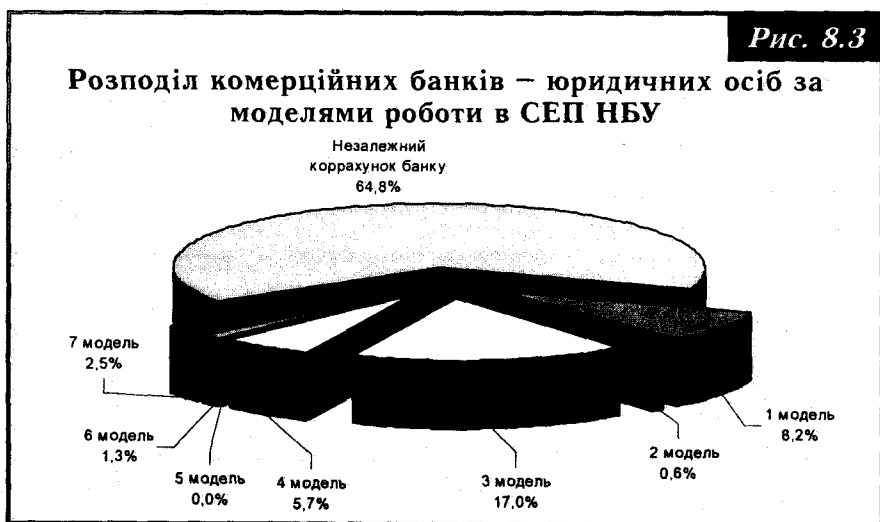
Для роботи в СЕП за консолідованим кореспондентським рахунком комерційний банк повинен одержати дозвіл на роботу в системі електронних платежів Національного банку України за консолідованим кореспондентським рахунком.

Для одержання дозволу комерційний банк подає до Національного банку пакет документів, що підтверджує його організаційну, функціональну та технологічну готовність до роботи в СЕП за консолідованим кореспондентським рахунком.

Рішення щодо можливості обслуговування комерційного банку в СЕП за консолідованим кореспондентським рахунком приймається Національним банком у місячний строк із дня отримання повного пакета документів.

Станом на 1.01.2001 р. за тією чи іншою моделлю обслуговування консолідованого коррахунку працюють 56 комерційних банків – юридичних осіб, що становить 35,2% загальної кількості банків. Як правило, це найбільші комерційні банки. Питома вага сум їх трансакцій становить майже 70%. Решта банків – юридичних осіб (64,8%) надають перевагу роботі за незалежним коррахунком – в основному це середні та малі банки (рис. 8.3).

Найбільшу кількість трансакцій комерційні банки виконують за третьою моделлю обслуговування консолідованого коррахунку. За цією моделлю працюють банки з розгалуженою мережею філій (Промінвестбанк, Укрсоцбанк), що здійснюють платежі через внутрішньобанківську платіжну систему (ВПС).

Внутрішньобанківська платіжна система – це програмно-технічний комплекс із власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком та його філіями і використовується для здійснення розрахунків між учасниками

цієї системи, а також забезпечує взаємодію з СЕП, у тому числі з інформаційно-пошуковою системою. Транспортні потреби системи можуть забезпечуватися системою електронної пошти НБУ, власними чи загального користування засобами телекомунікації тощо.

Як правило, великі комерційні банки створюють власні ВПС для міжбанківських та внутрішньосистемних розрахунків, що є надійним способом для головного банку керувати роботою філій. До переваг здійснення розрахунків через єдиний коррахунок головного банку із застосуванням ВПС слід також віднести покращення управління ресурсами комерційного банку, оскільки взаємні міжбанківські розрахунки філій по суті взаємопогашаються (на стан коррахунку головного банку це не впливає), що дозволяє в межах системи банку зберегти значні ресурси (за рахунок зменшення обсягу коштів на транзитних рахунках в СЕП).

Порядок здійснення розрахунків через ВПС регулюється відповідними документами банків, яким належать ці системи, і повинен відповідати вимогам чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ.

При здійсненні розрахунків через ВПС банк та його філії зобов'язані дотримуватися таких вимог: початкові платежі від філії приймаються банком лише в межах коштів на його кореспондентському рахунку; філія, початкові платежі якої не можуть бути прийняті банком до виконання через відсутність (недостатність) коштів на коррахунку банку, не проводить списання коштів з рахунку платника, а невиконані розрахункові документи платника того самого дня обліковує на відповідному позабалансовому рахунку та надсилає йому письмове повідомлення про невиконання розрахункового документа із зазначенням причини невиконання. Платник, отримавши повідомлення філії, для забезпечення своїх прав щодо виконання розрахункових документів, може вжити заходів відповідно до чинного законодавства, якщо строки виконання міжбанківських (внутрішньобанківських) розрахунків перевищені.

Міжбанківські розрахунки виконуються в строк до трьох операційних днів і вважаються завершеними з часу зарахування коштів на кореспондентський рахунок банку одержувача.

Внутрішньобанківські розрахунки виконуються в строк, установлений внутрішніми нормативними актами банку, який не може перевищувати двох операційних днів, та вважаються завершеними з часу зарахування коштів на рахунок філії одержувача.

За недотримання строків виконання розрахунків комерційні банки несуть відповідальність згідно чинного законодавства.

§ 8.1.4.

Напрями розвитку платіжної системи України

Система електронних платежів НБУ експлуатується з 1994 р. і протягом уже восьми років успішно виконує покладені на неї функції вітчизняної платіжної системи. СЕП зручна для її учасників і на сьогодні цілком задовольняє потреби останніх. Проте ця система розроблена на основі програмного забезпечення, що не відповідає сучасним стандартам для систем подібного класу і в майбутньому СЕП не зможе забезпечити достатню надійність, гнучкість, продуктивність, належний рівень захисту інформації. Пропускна спроможність СЕП має запас не більше, ніж у три рази, а обсяги трансакцій банківських установ постійно зростають.

Зважаючи на світові тенденції розвитку платіжних систем, НБУ створює **систему електронних міжбанківських розрахунків України (СЕМР)** – цілісну систему, що призначена для виконання міжбанківських розрахунків у найбільш зручній для певного користувача формі (режим реального часу, кліринг) та для моніторингу коррахунків банківських установ України.

Складовими СЕМР є:

- ✓ система моніторингу рахунків – це підсистема, що призначена для централізованого ведення і моніторингу коррахунків комерційних банків у НБУ;
- ✓ система термінових переказів – підсистема для обслуговування платежів великими сумами і термінових платежів у режимі реального часу;

- ✓ система клірингових розрахунків – підсистема для виконання платежів малими сумами в пакетному режимі.

На даний час НБУ в межах СЕП створив підсистему термінових переказів, що працює в режимі “он-лайн”, тобто, з точки зору користувача, реагує на ініційовану трансакцію практично миттєво.¹ Окремі банки вже беруть участь у цій підсистемі міжбанківських розрахунків, що забезпечує швидкість та надійність розрахунків за умови мінімального системного ризику.

Користувачі системи термінових переказів отримали такі можливості:

- зарахування коштів на коррахунок банку-отримувача здійснюється у момент надсилання банком-відправником трансакції до системи;
- банки можуть виконувати важливі платежі практично миттєво, будучи впевненими у надходження платежу на коррахунок отримувача.

Впровадження системи переказів коштів у режимі реального часу дозволяє наблизити НБУ до участі в системі міждержавних розрахунків TARGET, оскільки необхідною умовою участі країни в такій системі розрахунків є наявність державної системи міжбанківських розрахунків класу RTGS (Real-Time Gross Settlement) – системи розрахунків великими сумами, в якій і обробка інформації, і остаточний розрахунок здійснюються безперервно, в режимі реального часу. Система термінових переказів є власне системою класу RTGS.

8.2. Виконання Національним банком України функції фінансового агента уряду

Центральні банки за своїм статусом є фінансовими агентами уряду і виконують у цій сфері певний спектр операцій:

- ✓ розміщення та погашення державного боргу;
- ✓ ведення поточних рахунків уряду;
- ✓ касове виконання державного бюджету;
- ✓ обслуговування уряду при здійсненні ним розрахунків з іншими країнами тощо.

---

¹ Сучасна СЕП функціонує в режимі “оф-лайн” – з точки зору користувача виконання його платежу відбувається упродовж певного проміжку часу (хвилин, годин).

Державний борг – це сукупність фінансових зобов'язань центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств та організацій, що підлягає погашенню в обумовлені терміни.

Держаний борг виникає внаслідок незбалансованості фінансових потреб держави, обмеженості фінансових ресурсів шляхом отримання внутрішніх та зовнішніх позик і кредитів. Отримані ресурси спрямовуються на покриття державних витрат і дефіциту державного бюджету, що визначає суттєву роль центрального банку при вирішенні цих проблем. Участь центрального банку в сфері кредитування уряду залежить від рівня його незалежності, цілей грошово-кредитної політики, особливостей історичного розвитку певної країни, її традицій.

Залежно від джерел залучення коштів держаний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. У країнах з розвинутою ринковою економікою основну питому вагу державного боргу складає внутрішній (близько 80-90%). Зовнішні джерела запозичення є характерними для країн, що розвиваються.

До складу *внутрішнього державного боргу* входять позики уряду і позики, здійснені за безумовної гарантії уряду (за винятком позик на зовнішньому ринку), для забезпечення фінансування загальнодержавних програм. Внутрішній державний борг України складається з випущених державних цінних паперів у вигляді облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), інших зобов'язань у грошовій формі, гарантованих урядом України, одержаних ним кредитів, а також частини боргових зобов'язань СРСР, які взяла на себе Україна.

Національний банк є безпосереднім учасником ринку ОВДП і виконує обов'язки генерального агента Міністерства фінансів України з обслуговування розміщення облігацій та проведення платежів за ними; депозитарію за облігаціями, випущеними у вигляді записів на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів; контролюючого органу та дилера на вторинному ринку. Обов'язками Міністерства фінансів за дорученням уряду є

здійснення випуску ОВДП і гарантії своєчасності сплати доходу за ними та їх погашення.

Національний банк як фінансовий агент уряду посідає основне місце на ринку державних облігацій, оскільки здійснює їх розміщення, депозитарне та розрахункове обслуговування обігу і погашення цінних паперів уряду, а також нагляд за діяльністю учасників ринку. Окрім того, НБУ використовує ОВДП як інструмент регулювання грошового ринку.

До основних методів фінансування внутрішнього державного боргу за участю центрального банку слід віднести:

- здійснення емісії грошей;
- надання прямих кредитів центрального банку уряду;
- залучення внутрішніх позик.

Найпростішим методом фінансування державного боргу є емісія грошей центрального банку, внаслідок якої збільшується обсяг доходів бюджету за рахунок різниці між номінальною вартістю грошей та фактичними затратами на їх виготовлення (сеньйораж). Недоліком цього методу є посилення інфляції та знецінення грошей внаслідок зростання кількості засобів платежу в обігу, незабезпечених реальними активами.

Надання прямих кредитів центральним банком уряду є досить простим способом покриття дефіциту державного бюджету. За своєю суттю надання прямих кредитів не відрізняється від емісії грошей і використання цього методу в розвинутих країнах або заборонене взагалі, або здійснюється в межах чітко визначених параметрів (наприклад, для кредитування тимчасового “сезонного” розриву між видатками та надходженнями бюджету). Широкого поширення надання прямих кредитів уряду для покриття дефіциту державного бюджету набуло в країнах, що розвиваються.

Активне застосування цих двох методів не є доцільним, особливо при значній питомій вазі зовнішнього державного боргу, оскільки сплачувати його слід у іноземній валюті.

Важливим джерелом покриття дефіциту державного бюджету є внутрішні державні позики, що мобілізуються шляхом акумулювання тимчасово вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб (банків, фінансових компаній, підприємств, населення)

на певний термін на умовах виплати доходу й оформлюються борговими зобов'язаннями держави у безготівковій чи готівковій формі. Важливе значення при цьому має вид джерела фінансових коштів – чи цінні папери уряду розміщуються серед приватних суб'єктів чи їх купує центральний банк.

При первинному розміщенні державних цінних паперів у центральному банку останній випускає в обіг додатковий обсяг незабезпечених засобів платежу, що призводить до інфляції. Така операція центрального банку є лише прихованою емісією і має ті ж негативні наслідки, що й попередні методи.

Зовнішній державний борг складається із заборгованості за кредитами (позиками) держави, залученими з іноземних джерел. Залежно від того, чи держави виступає позичальником чи гарантом погашення цих кредитів (позик) іншими позичальниками, зовнішній державний борг поділяється на:

- прямиий зовнішній державний борг – формується через залучення іноземних кредитів, безпосереднім позичальником яких є держава, та випуск державних цінних паперів у вигляді зовнішніх державних позик;
- умовний зовнішній державний борг – формується за рахунок іноземних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії.

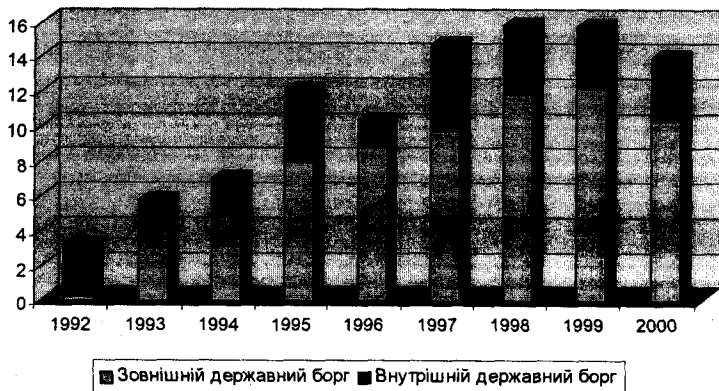
Зростання державного боргу і його обслуговування повинно супроводжуватися виробленням ефективної стратегії управління державним боргом. До найважливіших заходів у цій сфері відносять: вироблення стратегії державного запозичення, обслуговування накопиченого державного боргу, аналіз та прогнозування обсягів боргу, оцінка впливу державних запозичень на макроекономічну ситуацію в країні (особливо щодо зовнішнього державного боргу). Управління зовнішнім державним боргом та його обслуговування здійснює Міністерство фінансів України, у складі якого сформовано Головне управління обслуговування зовнішнього державного боргу України.

Національний банк як “банк уряду” виступає у ролі обслуговуючого банку, в якому зберігаються кошти державного бюджету, і виконує функції платіжного агента уряду. НБУ виконує операції щодо обслуговування зовнішнього державного

боргу з метою задоволення поточних потреб уряду в іноземній валюті для виконання зовнішніх фінансових зобов'язань. Окрім того, Національний банк здійснює моніторинг стану загальної зовнішньої довгострокової заборгованості країни і контролює дотримання ліміту державного зовнішнього боргу України, який за поданням Кабінету Міністрів затверджується Верховною Радою України.

Рис. 8.4

Динаміка державного боргу України (млрд. дол. США, на кінець періоду)

Мета управління зовнішнім боргом полягає у забезпеченні за рахунок зовнішніх позик економічного розвитку країни й уникненні при цьому макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому. У світовій практиці оцінка рівня зовнішньої заборгованості країни здійснюється з погляду економічного розвитку держави у зіставленні з основними макроекономічними показниками.

Якщо державний борг зростає швидше, ніж зростає ВВП, то обслуговування державного боргу фактично здійснюється за рахунок зниження життєвого рівня населення. Якщо ж державний борг зростає в умовах падіння ВВП, то наслідки для країни-боржника будуть більш негативними. Накопичення ж боргів з року в рік може спричинити до поступового сповзання країни в боргову кабалу і призвести до втрати країною політичних позицій у світовому співтоваристві.

Ситуація в Україні щодо розміру державного боргу на сьогоднішній день склалася досить неоднозначною. Державний борг України, починаючи з 1992 р., поступово зростав і станом на кінець 2000 р. становив близько 14 млрд. дол. США, з яких зовнішній державний борг – 10, 3 млрд. дол. США (рис. 8.4).

Такий рівень боргу не є критичним, оскільки згідно з міжнародними стандартами критичними вважаються боргові зобов'язання держави, що перевищують 60% обсягу ВВП (табл. 8.2). Суттєвою проблемою щодо управління державним боргом в Україні є лише значна питома вага зовнішнього державного боргу в загальній заборгованості держави (близько 70%). Уряду та НБУ слід здійснювати поступове трансформування зовнішнього боргу у внутрішній, що можливе лише за належного рівня ліквідності державних цінних паперів та високого ступеня їх капіталізації.

Таблиця 8.2

**Співвідношення державного боргу
та основних макроекономічних показників**

Показник	1996	1997	1998	1999	2000
Загальний обсяг державного боргу до ВВП, %	25,1	30,3	51,5	62,8	49,9
Загальний обсяг зовнішнього державного боргу до ВВП, %	20,5	19,4	38,4	51,0	36,9
Платежі з обслуговування державного боргу в обсязі доходів бюджету, %	8,4	10,8	20,6	18,8	12,8
Платежі з обслуговування зовнішнього державного боргу в обсязі доходів бюджету, %	7,0	7,5	15,5	15,0	8,7
Загальний обсяг зовнішнього боргу до обсягу річного експорту, %	43,4	46,9	65,2	76,6	57,3

§ 8.2.2.

Участь у касовому виконанні державного бюджету

Центральні банки відіграють помітну роль у касовому виконанні державного бюджету, суть якого зводиться до організації та здійснення певних розрахунково-касових операцій (прийняття розрахункових документів на виплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету, зарахування доходів

на рахунки відповідних бюджетів, зберігання грошових коштів бюджету, їх видання на заходи, передбачені бюджетом).

У світовій практиці розрізняють банківську, казначейську та змішану системи касового виконання державного бюджету. Згідно з банківською системою усі функції з касового виконання державного бюджету покладені на центральний банк чи на банківську систему в цілому. При казначейській системі акумуляція доходів та здійснення видатків забезпечується окремим органом – казначейством. Змішана система передбачає закріплення певних функцій щодо виконання бюджету як за банківською системою, так і за казначейською.

Функції Національного банку України щодо організації та касового виконання державного бюджету протягом останніх десяти років істотно змінювалися, оскільки у своєму розвитку система касового виконання бюджету в нашій державі пройшла усі три різновиди (банківську, змішану і казначейську).

До 1993 р. в Україні діяла банківська система касового виконання державного бюджету колишнього СРСР. Бюджетні доходи акумулювалися на окремих рахунках в установах банків і не були безпосередньо пов'язані з видатками бюджету. Видатки місцевих бюджетів здійснювалися у межах реальних надходжень, а видатки державного бюджету здійснювалися на кредитній основі – банки здійснювали фінансування видатків бюджету в міру надходжень платіжних вимог-доручень, вдаючись до прямого овердрафту, що згодом покривався НБУ.

З другої половини 1993 р. бюджетні видатки почали фінансувати у межах доходів, що реально надійшли до державного бюджету. Такий механізм касового обслуговування державного бюджету виключав автоматизм кредитування державних витрат. Установи комерційних банків здійснювали розмежування загальнодержавних податків та зборів між державним та місцевим бюджетами, кошти державного бюджету знаходилися на численних рахунках бюджетних установ, що ускладнювало ефективність їх використання.

З метою підвищення керованості державними фінансами у 1995 р. створено Державне казначейство України, на яке поклали функцію організації касового виконання бюджету. Облік доходів

ти видатків перейшов до Державного казначейства, а комерційні банки поступово позбулися частини невластивих для них функцій.

Розрахунково-платіжне обслуговування касового виконання бюджету в Україні здійснюється установами НБУ і окремими комерційними банками. Кошти державного бюджету та позабюджетних фондів зберігаються лише в Національному банку на рахунках Державного казначейства. Рахунки місцевих бюджетів можуть бути відкритими у визначених НБУ установах комерційних банків і обслуговуватися ними.

НБУ здійснює обслуговування коштів державного бюджету через консолідований рахунок Державного казначейства, що діє на зразок коррахунку комерційного банку, тобто Держказначейству надано можливість проводити розрахунки за бюджетними коштами через СЕП. Це значно підвищує швидкість та надійність розрахунків.

Розділ 9

ВПЛИВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА МАКРОЕКОНОМІКУ

- § 9.1. Аналіз та прогнозування економічної ситуації в країні, роль НБУ
- § 9.2. Макроекономічна рівновага та макроекономічна нестабільність
- § 9.3. Теоретичні аспекти механізму грошової трансмісії
- § 9.4. Канали механізму грошової трансмісії
- § 9.5. Дієвість каналів механізму грошової трансмісії в Україні

9.1. Аналіз та прогнозування економічної ситуації в країні, роль НБУ

Основним документом монетарної сфери, згідно якого Національний банк здійснює комплекс заходів щодо регулювання грошового обігу та кредитування економіки, спрямованих на забезпечення стабільності національної валюти, підвищення ефективності функціонування банківської системи, створення монетарних передумов для економічного зростання та підвищення рівня зайнятості є *Основні засади грошово-кредитної політики на поточний рік*. Цей документ розробляє Рада Національного банку відповідно до чинного законодавства, а також виходячи з основних прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку на наступний рік та стану їх виконання у поточному році. До таких макропоказників відносять:

- ✓ основні критерії загальнодержавної Програми економічного і соціального розвитку на відповідний період, яку розробляє уряд;
- ✓ макроекономічні показники розвитку економіки України (обсяг внутрішнього валового продукту, прогнозований рівень інфляції, розмір дефіциту державного бюджету та джерела його покриття, платіжний та торговий баланси), що передбачені у Законі України “Про державний бюджет” на відповідний період.

Основні засади грошово-кредитної політики – це комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають змогу центральному банку країни за допомогою інструментів грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України, зниження рівня інфляції, поліпшення структури грошової маси, розширення застосування сфери безготівкових розрахунків, зростання обсягів валютних резервів НБУ, забезпечення економічно обґрунтованого рівня обмінного курсу гривні, підвищення ефективності грошово-кредитної політики.

До основних засад грошово-кредитної політики включають:

- 1) аналіз та прогноз економічної кон'юнктури;
- 2) основні завдання і цільові орієнтири грошово-кредитної політики на наступний (поточний) рік;
- 3) інструменти регулювання грошово-кредитного ринку;
- 4) валютна політика тощо.

Враховуючи вищенаведене, Національний банк розрахував показники, що характеризують Основні засади грошово-кредитної політики на 2002 рік (табл. 9.1).

Основні засади грошово-кредитної політики є фактично планом дій НБУ на наступний рік, і, як і будь-якому плану, їм притаманна певна похибка. З метою мінімізації такої похибки і ефективнішого проведення грошово-кредитного регулювання Національний банк здійснює економічний аналіз, дослідження та прогнозування як грошово-кредитної сфери, так і економіки загалом. Такий вид діяльності притаманний більшості центральних банків розвинутих країн.

Таблиця 9.1

Показники, що характеризують основні засади грошово-кредитної політики на 2002 р.

Показники	Усього	З тому числ по кварталах			
		I	II	III	IV
Індекс споживчих цін, %	109.8	102.1	104.0	105.4	109.8
Монетарна база (темпи зростання порівняно з попереднім роком, %)	111-113	97-98	110-111	106-107	111-113
Грошова маса (темпи зростання порівняно з попереднім роком, %)	118-120	105-105.5	109-110	113-114	118-120
Обмінний курс гривні щодо долара США, грн. за 100 USD (середній за період)	560.0	547.5	555.8	564.2	572.7

Центральні банки, в рамках виконання своїх основних функцій, в усіх ринкових економіках проводять значну наукову діяльність. Зокрема, для успішного здійснення монетарної політики, а також виконання усіх інших функцій, проводяться дослідження та аналіз як власних економік, так і світової економіки в цілому.

Для поглиблення роботи щодо вдосконалення, моделювання, прогнозування в Національному банку України створений *Департамент економічного аналізу, досліджень і прогнозування*.

Прогнозування основних макроекономічних показників і, зокрема, інфляції є чи не найважливішою передумовою для успішного проведення монетарної політики Національним банком України. Достовірний прогноз та економічний аналіз інфляційного розвитку допомагає як у прийнятті стратегічних рішень, так і у

більш ефективному використанні тих чи інших інструментів монетарної політики.

Основними функціями зазначеного Департаменту є:

- ✓ створення прогностичних макроекономічних моделей;
- ✓ регулярне надання керівництву НБУ матеріалів стосовно перспектив макроекономічного розвитку;
- ✓ поточний макроекономічний аналіз української та світової економіки;
- ✓ вивчення досвіду центральних банків.

Тематика досліджень зорієнтована на специфіку діяльності центрального банку. Висновки та практичні рекомендації, надані за результатами досліджень, ґрунтуються як на експертних оцінках, так і на застосуванні техніки фінансового програмування для узгодження показників, що характеризують різні сектори економіки, в рамках єдиної моделі національної економіки, а також на використанні економетричних методів та результатів моделювання. Прогнозування основних економічних показників та моделювання економічних процесів складає основну частину дослідницької діяльності.

Зокрема, велика увага приділяється дослідженню попиту на гроші для стандартних грошових агрегатів; факторний аналіз зростання ВВП в Україні, моніторинг основних тенденцій міжнародного економічного розвитку; розробляються прогностичні сценарії макроекономічного розвитку України, досліджується вплив монетарної політики НБУ на реальний сектор економіки України.

У монетарній сфері тематика досліджень охоплює аналіз поточних монетарних тенденцій, динаміку монетарних показників та їх прогностичні розрахунки – грошових агрегатів, грошового мультиплікатора, інфляції.

Значна увага приділяється дослідженню ролі монетарних агрегатів як індикатора майбутньої інфляції, питанню монетизації, оскільки Україна має недостатньо високий її рівень. Відносно низькі рівні монетизації є спільною рисою для країн, що розвиваються чи перехідних економік, які мали досвід високої інфляції та гіперінфляції чи фінансових криз або нестабільні банківські системи. Результати досліджень підтверджують, що неприпустиме штучне форсування процесу ремонетизації шляхом додаткової

емісії. Досвід України та багатьох перехідних економік свідчить, що це викличе бурхливий розвиток інфляції і призведе до прямо протилежного результату – посилення демонетизації, – а не призведе до очікуваного економічного зростання.

Частина досліджень пов'язана з тематикою валютного курсу і валютної політики, оскільки одним з найважливіших питань економічної політики є визначення оптимального курсу гривні. Основними критеріями оптимального обмінного курсу національної валюти залишаються підтримка конкурентоспроможності економіки, з одного боку, та контроль інфляції – з іншого.

Враховуючи взаємозалежність монетарних та загальноекономічних показників та показників державного бюджету України, широке коло досліджень поєднує тематика реального сектору економіки та бюджетної сфери. Забезпечення взаємодії та скоординованості монетарної та фіскальної політик вимагає відповіді на питання: чи відповідають параметри бюджету очікуваному рівню інфляції та зростанню реального ВВП. З іншого боку, потребує подальших досліджень роль динаміки ВВП як чинника, пов'язаного зі змінами в майбутній інфляції.

Інтегрованість України в світову економіку з часом зростає, і успіх економічного розвитку України як однієї з країн із перехідною економікою значною мірою залежить від перспектив світового економічного зростання. НБУ здійснює постійний моніторинг основних тенденцій міжнародного економічного та монетарного розвитку, стану світових ринків з точки зору оцінки їх можливого впливу на економічний стан України. Об'єктом досліджень також є досвід окремих зарубіжних країн.

9.2. Макроекономічна рівновага та макроекономічна нестабільність

Якою б не була послідовність проведення ринкових перетворень, вони неможливі без макроекономічної стабілізації економіки. Стабільне фінансове становище держави є об'єктивною умовою її економічного розвитку і зростання суспільного добробуту. Якщо в державі протягом тривалого часу немає фінансової стабільності,

— настає деградація виробничих відносин, суспільної свідомості, а майбутнє стає невизначеним.

Макроекономічна теорія пояснює *стабілізацію* як державну політику щодо підтримки обсягу виробництва і високої зайнятості. Уряд повинен нейтралізувати коливання сукупного попиту чи сукупної пропозиції, не допускати “перегріву” економіки чи значного спаду.

Проте наведене вище твердження стосується країн з ринковою економікою. У країнах з перехідною економікою під макроекономічною стабілізацією розуміють перш за все *подолання монетарної та фіскальної диспропорційності*, найяскравіший прояв якої — висока інфляція. Причиною цього, на нашу думку, є гіпертрофія державного втручання в економіку. Інфляція — економічний наслідок значного державного сектора чи державних витрат, що значно перевищують доходи бюджету.

Суть проблеми полягає у тому, що майже всі фактори, які дестабілізують фінансове становище в державі, є результатом дій відповідних державних структур на макрорівні, тобто залежать від основних положень фінансової політики, здійснюваної законодавчою і виконавчою владою.

Гроші здатні впливати на економіку відповідно до правил, якими керуються банки при створенні грошей, при проведенні певної фінансової політики на фінансових ринках та встановленні процентних ставок. Проте гроші впливають також і на перебіг макроекономічних процесів, а саме економічного циклу, інфляції, безробіття тощо.

Ринковій економіці притаманний процес повторення економічних явищ (циклічність економічного розвитку). Таку закономірність вчені помітили ще у першій половині XIX століття. Економічні цикли досліджували такі економісти як М.Туган-Барановський, К.Маркс, Т.Веблен, Дж.Хікс, Дж.М.Кейнс, Й.Шумпетер та ін. Загалом вчені дійшли висновку, що процеси коливання в економіці відбуваються на трьох рівнях (короткострокові цикли — 3-4 роки, середньострокові цикли — 10-12 років, довгострокові цикли — 55-60 років).

За уявленням сучасних економістів економічний цикл має такі фази: пік, скорочення, спад (дно), поживавлення. Основне місце в дослідженнях економістів займає аналіз фази кризи (чи скорочення і спаду), оскільки саме цій фазі притаманні усі негативні явища в економічному процесі.

Домінуючими у теоріях економічних циклів є проблеми прояву середньострокових економічних циклів, на які можуть накладатися малі. При цьому граничними пунктами малих циклів є повторні із достатньо вираженою синхронною закономірністю грошові кризи.

В економічній літературі розрізняють два основні підходи до виявлення взаємозв'язку середньострокових економічних та грошових криз – кейнсіанський та монетаристський.

Загальним методологічним підходом кейнсіанців є концепція *активної* макроекономічної політики, що необхідна для стабілізації внутрішньо нестабільної економіки. У класичній моделі макроекономічна політика завжди *пасивна*, оскільки економіка внутрішньо стабільна і автоматично приводить до стану довгострокової рівноваги.

Згідно концепції кейнсіанців провідна роль щодо впливу на перебіг економічного циклу належить виробничій сфері, оскільки кризи породжуються недосконалістю ринкових механізмів саморегулювання, а вплив грошового чинника є незначним.

Суть монетарної теорії циклу полягає у тому, що гроші є провідним чинником, що визначає розвиток не лише динаміки господарської кон'юнктури, але й економічного циклу в цілому. Погляди монетаристів базуються на монетарній теорії циклу, вихідним положенням якої є здатність ринкового механізму саморегулювання самостійно забезпечувати рівновагу. Головним же чинником, що викликає дестабілізацію, є грошова система. На основі цього монетаристи стверджують, що кризи у ринковій економіці є суто грошовим явищем і спричинені вони порушенням у грошово-кредитній сфері.

Найвідомішою працею, що досліджувала прояви грошей і грошового обігу в економічному циклі, є праця монетаристів М. Фрідмена та А. Шварц "Історія грошового обігу США в 1867-1960 рр.". Ці

економісти встановили закономірність, згідно якої темпи зростання маси грошей в обігу відбуваються за циклічною схемою, завжди передуючи загальним тенденціям розвитку економічного циклу. Це означає, що кількість грошей в обігу стає максимальною і починає зменшуватися тоді, як економічний чи діловий цикл сягає вершини, а також стає мінімальною і починає збільшуватися в період, коли діловий цикл сягне своєї найнижчої точки.

Монетарна теорія не зважає на процеси, що відбуваються безпосередньо у сфері виробництва, а зосереджується на сфері обігу та абсолютизує вплив грошового чинника на розвиток економічного процесу. Монетарна теорія циклу ґрунтується на тому, що грошова маса впливає на номінальний валовий продукт та індекс цін. При цьому припускається стабільність попиту на гроші, зміна якого може відбутися лише під впливом інфляції. Заходи з регулювання економічного циклу монетаристи спрямовують, перш за все, на подолання інфляції.

Кейнсіанська модель регулювання економічного циклу ґрунтується на інших засадах, основне місце серед яких належить стимулюванню "ефективного попиту". У цій моделі гроші стають фактором, що активно впливає на економіку, змушує її працювати. При цьому Кейнс повністю відкидав проблему інфляції, що загострилась у 50-60-х роках ХХ-го століття. Це викликало критику кейнсіанства та часткову відмову від кейнсіанських заходів регулювання макроекономічної рівноваги.

9.3. Теоретичні аспекти механізму грошової трансмісії

Розглядаючи діяльність центрального банку в системі регулювання грошово-кредитних відносин економіки країни – спочатку з визначення стратегії монетарної політики до інструментів впливу – необхідно приділити увагу каналам, через які зміни у пропозиції грошей впливають на реальний сектор економіки, тобто *передавальному механізму грошово-кредитної політики, або механізму грошової трансмісії.*

Починаючи з ранніх праць відомих монетаристів (М.Фрідмен, А.Шварц та ін.), механізм грошової трансмісії був і все ще

залишається важливою темою грошово-кредитного регулювання економіки. Довгий час ведуться дискусії щодо зв'язку між грошовою пропозицією і ВВП. Останнім часом у багатьох дослідженнях повертаються до класичного емпіричного запитання: "Який же реальний ефект монетарної політики?", аналізуючи не лише причинний зв'язок між пропозицією грошей і ВВП, а також інші змінні величини, а саме процентні ставки, обмінний курс тощо.

Більшість органів грошово-кредитного регулювання і економістів погоджуються, що монетарна політика може значно впливати на ділову активність, принаймні у короткостроковому періоді. Суть дискусії полягає у тому, яким чином грошово-кредитна політика точно впливає на економіку і ціни, оскільки існує багато різних точок зору щодо механізму грошової трансмісії, які наголошують чи на ролі грошей, чи процентних ставок, чи обмінного курсу тощо.

Слід зазначити, що канали трансмісійного механізму можуть відрізнятись у різних країнах, чи навіть у різні періоди часу в межах однієї країни.

У кейнсіанській моделі механізм грошової трансмісії діє через прийняття підприємницьких рішень щодо інвестиційних витрат, а основною ланкою передатного механізму є вплив процентних ставок на планові інвестиції. У кейнсіанській моделі зростання пропозиції грошей (M) зменшує процентні ставки (i), знижуючи тим самим вартість капіталу і впливаючи таким чином на підвищення рівня інвестиційних видатків (I). Оскільки економіка не перебуває у повній зайнятості ресурсів, зростає реальний обсяг виробництва (Y) при незмінних цінах. Схематично традиційний передатний механізм кейнсіанців виглядає таким чином:

$$\uparrow M \Rightarrow \downarrow i \Rightarrow \uparrow I \Rightarrow \uparrow Y \quad (9.1)$$

Передавальний механізм у трактуванні монетаристів містить інші засоби впливу грошово-кредитної політики на зміну рівня економічної активності. Монетаристи не описують тих шляхів, через які пропозиція грошей впливає на сукупні видатки. Вони досліджують впливи грошей на ділову активність, вивчаючи наскільки тісно зміни в обсязі виробництва (Y) пов'язані із змінами грошової маси (M). Монетаристи розглядають трансмісійний

механізм у ширшому аспекті, ніж кейнсіанці. Традиційний передатний механізм з точки зору кейнсіанців є лише одним з кількох можливих способів впливу грошової маси на економіку в цілому.

За концепцією монетаристів, зростання пропозиції грошей (M) безпосередньо підвищує сукупний попит (AD) і, таким чином, впливає на зростання номінального обсягу виробництва (PY), яке відбувається за рахунок підвищення рівня цін (P). Схематично передатний механізм грошової політики у розумінні монетаристів можна зобразити так:

$$\uparrow M \Rightarrow \uparrow AD \Rightarrow \uparrow PY \Rightarrow \uparrow P \quad (9.2)$$

Розглядаючи переваги і недоліки зображених вище моделей, слід зазначити, що підхід кейнсіанців має ту перевагу, що спрощує розуміння механізму функціонування економіки. Проте кейнсіанська модель спрацьовує лише за умови, що всі компоненти передавального механізму є відомими.

Основною перевагою монетаристського підходу є те, що не накладаються обмеження на шляхи впливу монетарної політики на економіку. Монетаристи вважають, що окремі канали, через які зміни у пропозиції грошей впливають на обсяг виробництва, є повсякчас мінливими, і тому надто важко виявити весь передавальний механізм грошово-кредитної політики.

У перехідних економіках, до яких належить і економіка України, декілька факторів пояснюють наші обмежені знання щодо механізму грошової трансмісії. Беручи до уваги постійні структурні, інституційні зміни, а також зміни у поведінці суб'єктів економіки, можна допустити, що канали монетарної трансмісії, як і трансмісійні лаги, є змінними. Саме тому необхідно погодитися з підходом монетаристів щодо визначення каналів впливу монетарної політики на економічну систему країни.

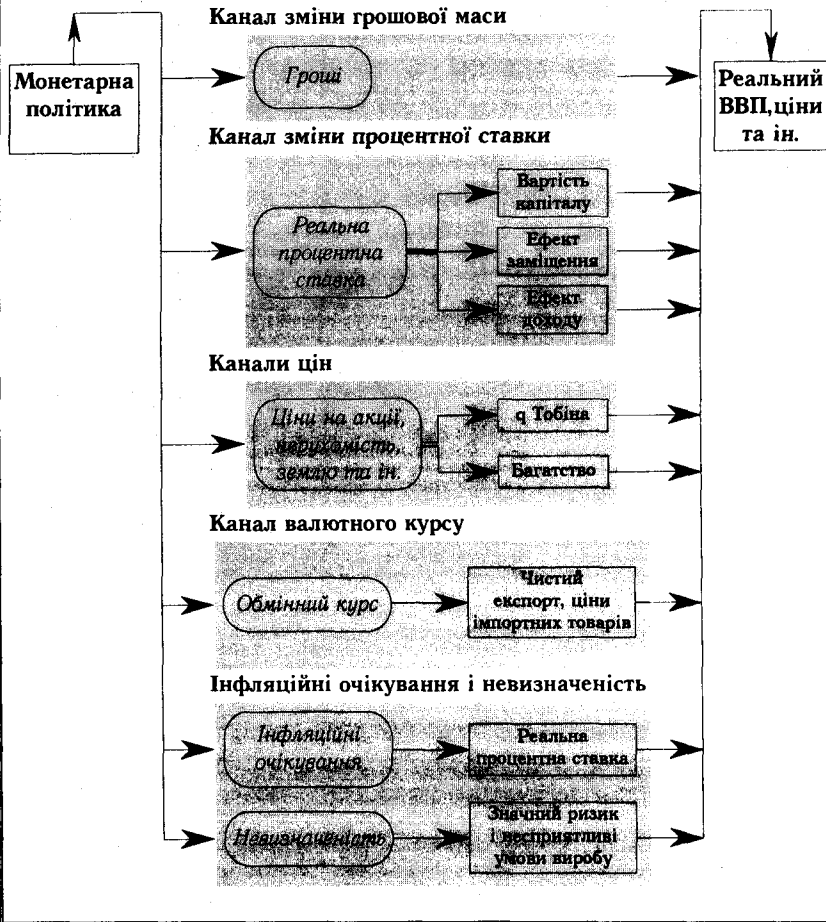
9.4. Канали механізму грошової трансмісії

Аналізуючи розвиток дискусій щодо впливу зміни грошової маси на економічну активність, передавальний механізм грошово-кредитної політики можна поділити на п'ять різних каналів (рис. 9.1). Для спрощення на рисунку не враховано зворотний

зв'язок між економікою та монетарною політикою, а також те, що окремі канали трансмісійного механізму є внутрішніми.

Рис. 9.1

Канали механізму монетарної трансмісії

Першим характерним каналом грошово-кредитного передавального механізму є канал зміни грошової маси. Згідно з кількісною теорією грошей І.Фішера, зростання грошової маси прямо впливає на економічну активність. Результатом зростання пропозиції грошей є збільшення рівня цін і підвищення сукупних витрат.

Друга група каналів трансмісійного механізму складається з *каналів процентної ставки*. Органи грошово-кредитного регулювання безпосередньо контролюють офіційні процентні ставки, що визначають процентні ставки на ринку грошей. Зміна процентних ставок впливає на всі планові компоненти витрат, як інвестиційні, так і не інвестиційні. Збільшення цих витрат призводить до підвищення інвестиційного і споживчого попиту і, отже, до зростання сукупного попиту і сукупної пропозиції в економіці.

Окрім того, зміни грошової маси і процентних ставок впливають на економічну діяльність через номінальний рівень цін, наприклад, ціни на акції, нерухомість, землю тощо. Вищеназвані канали можна об'єднати під назвою *канали номінального рівня цін*.

Джеймс Тобін розвинув теорію про зв'язок між курсами акцій та інвестиційними видатками (теорія q Тобіна). Тобін визначає q як відношення ринкової вартості фірми до відновної вартості її капіталу. Згідно з цією теорією, якщо q високе, компанії можуть випускати акції і отримувати високу ціну за них порівняно з вартістю устаткування та будівель, які вони купують. Отже, інвестиційні видатки зростуть, оскільки фірми можуть купувати багато нових інвестиційних товарів з невеликим випуском акцій. З іншого боку, коли q низьке, компанії можуть дешево купити іншу фірму, набуваючи замість старого новий капітал. Інвестиції за таких умов будуть дуже низькими.

Ефект багатства означає, що зростання цін на фінансові активи, а також на товари довгострокового користування збільшує рівень багатства економічних суб'єктів, що володіють такими активами. Таким чином, збільшуються життєві ресурси споживачів, і споживання зростає.

Канал зміни валютного курсу впливає так: при зниженні внутрішніх процентних ставок вітчизняні депозити стають менш привабливими порівняно з депозитами у іноземній валюті, результатом чого стане падіння обмінного курсу національних грошей. Нижча вартість національної валюти робить вітчизняні товари дешевшими за іноземні, викликаючи тим самим зростання чистого експорту, а отже, і сукупного обсягу виробництва.

Останній канал грошової трансмісії пов'язаний з *інфляційними очікуваннями і невизначеністю*. Дієвість грошово-кредитного регулювання залежить від довіри населення і фірм до економічної політики уряду в цілому і монетарної політики центрального банку зокрема.

Проблема недовіри пов'язана з можливими відмовами уряду і центрального банку від своїх намірів щодо проведення тих чи інших економічних заходів. Проблему недовіри економічних суб'єктів і громадян до економічної політики держави важко переоцінити. Недовіра до стабільності національної грошової одиниці призводить до вкрай негативних явищ: доларизації грошового обігу; недовіри до банківської системи, що супроводжується згортанням вкладів та ін. Недовіра до політики уряду призводить до зменшення інвестицій, згортання ділової активності тощо.

У результаті невизначеності суб'єктів господарювання щодо політики уряду економіка у цілому істотно програє, оскільки стимули до економічного росту виявляються заблокованими песимістичними очікуваннями.

9.5. Дієвість каналів механізму грошової трансмісії в Україні

Враховуючи зазначені вище канали трансмісійного механізму монетарної політики, проаналізуємо дієвість цих каналів на економіку України за період її реформування. Основним завданням є, звичайно, знаходження залежності впливу монетарної політики на ті змінні величини, які найбільше нас турбують: інфляцію і економічну активність.

Дослідження взаємозв'язку між динамікою грошової маси (*М3*) та динамікою споживчих цін в Україні свідчить про існування прямої залежності між змінами обсягу грошової маси та змінами рівня інфляції. При цьому зростання грошової маси призводить до зростання споживчих цін через 3-4 місяці протягом 1992-1995 рр., а протягом 1996-2000 рр. зміна грошової маси впливала на зміну рівня інфляції протягом тривалішого терміну – близько 6-ти місяців. Це дає підставу стверджувати,

що у механізмі інфляції в Україні існує значна монетарна складова, яка найяскравіше проявлялась під час проведення експансійної грошової політики у 1992-1994 рр.

Послаблення залежності рівня інфляції від зміни грошової маси після грошової реформи (вересень 1996 р.) свідчить на користь збільшення довіри громадян до національної валюти і як наслідок збільшення попиту на гроші. Згадані вище чинники спричинили збільшення лагу впливу зміни грошової маси на інфляцію до 6-ти місяців, що слід вважати позитивним фактом для економіки.

Необхідно звернути увагу також на той факт, що при проведенні Національним банком політики "дешевих" грошей у 1992-1994 рр. коливання рівня інфляції перевищували коливання зміни грошової маси. Навпаки, при проведенні політики "дорогих" грошей у 1995-1998 рр. коливання зміни грошової маси були істотнішими за коливання рівня інфляції. Вищесказане підтверджує залежність рівня інфляції від інфляційних очікувань громадян, що є значно вищими за умов проведення експансійної грошової політики.

Таблиця 9.2

Динаміка деяких економічних показників в Україні за 1992-2000 рр. (в %)

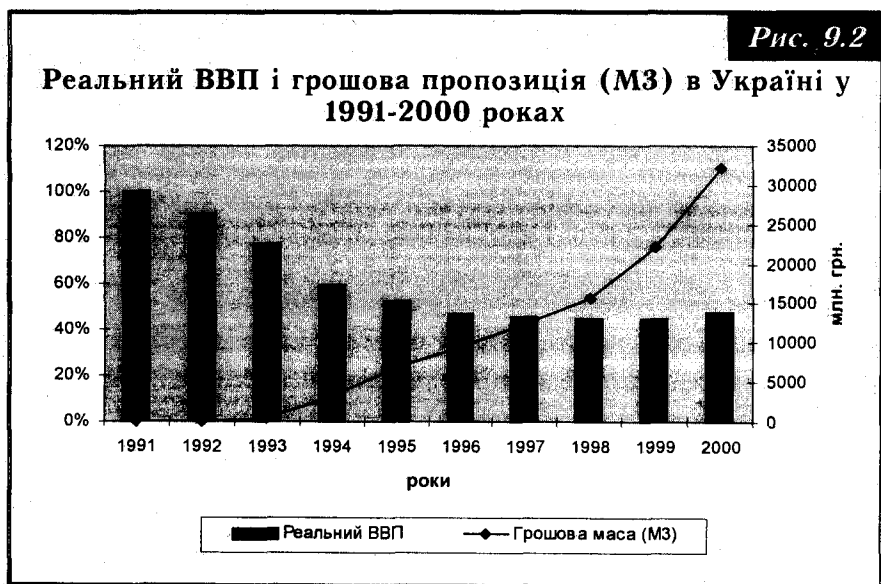
Роки	Темп зростання грошової маси	Темп зростання номінального ВВП	Темп зростання реального ВВП	Рівень інфляції	Темп зростання грошової маси (МЗ)	Темп зростання офіційного курсу гривні
1992	-9.9	90.10	1680	2100	1100	-
1993	-14.2	77.31	2950	10256	1900	-1877
1994	-22.9	59.61	810	501.1	700	-726
1995	-12.2	52.34	450	281.7	213	-72
1996	-10.0	47.11	149.5	139.7	135	-5.3
1997	-3.0	45.6	114.5	110.1	134	-0.5
1998	-1.9	44.83	109.9	120.0	125	-80.5
1999	-0.2	44.74	127.1	119.2	141	-52.2
2000	+5.8	47.33	132.6	125.8	145	-4.18

Якщо канал зміни грошової маси має стійкий зв'язок із рівнем споживчих цін, що свідчить про дієвість одного з каналів транс-

місійного механізму, залежність між зміною реального ВВП і зміною грошової маси простежується слабо (табл. 9.2 і рис. 9.2).

Визначення ступеня залежності між зміною грошової маси і реальним ВВП є важливим для знаходження взаємозв'язку між експансійною чи рестрикційною монетарною політикою НБУ і економічним зростанням, оскільки можна підтвердити або заперечити позицію деяких науковців щодо повернення до експансійної грошової політики як необхідної умови росту реального ВВП.

Наведені у табл. 9.2. дані показують, що грошова пропозиція протягом 1992-2000 рр. постійно розширювалася в умовах досить стрімкого скорочення обсягів реального ВВП.

Теорія монетаризму передбачає, що темпи приросту пропозиції грошей повинні співпадати з темпами зростання реального ВВП. З цього правила випливає, що при скороченні обсягів реального ВВП пропозицію грошей в Україні слід було також зменшувати. Отже, можна стверджувати, що в Україні іноді ігнорувались правила економічної теорії, наслідком чого став найвищий серед усіх країн (у мирних умовах) рівень інфляції та зниження реальної вартості грошей.

Грошова маса має позитивний вплив на реальну економіку, принаймні у короткостроковому періоді. Оскільки ціни є постійними у короткостроковому періоді, то збільшення грошової маси знижує процентну ставку. Це, у свою чергу, стимулює інвестиції, які є частиною реального ВВП. Внаслідок цього ВВП зростає. Таким чином, є певне виправдання збільшенню грошової маси. Проте в Україні після кількох років високої інфляції рівень невпевненості населення та інфляційні очікування є значними. Тому громадяни не здійснюють довгострокових господарських операцій, наслідком чого є швидке коригування цін відповідно до темпів зростання грошової маси.

Нерозвиненість ринкових інституцій, а саме слабкий розвиток фондового ринку корпоративних цінних паперів, не сприяють збільшенню інвестицій господарюючих суб'єктів у корпоративні права (тобто заміщенню високоліквідних грошових агрегатів менш ліквідними). Наслідком цього є зосередження зміни грошової маси здебільшого на зміні рівня цін, що спричиняє збільшення номінального, але не реального ВВП. Отже, експансійна грошово-кредитна політика за сучасних реалій України не має позитивного впливу на економічне зростання навіть у короткостроковому періоді.

Канал зміни процентної ставки є потужним інструментом впливу політики центральних банків на економіку розвинутих країн. Аналізуючи зазначений канал трансмісійного механізму для економіки України, тобто вплив зміни процентних ставок на економічну активність, приходимо до висновку, що через нерозвиненість фондового ринку, низьку інвестиційну активність, а також через значний попит держави на фінансові ресурси, який проявлявся у мобілізації на покриття бюджетного дефіциту близько 70% "широких" грошей (М3), процентні ставки не відігравали значного впливу на економіку.

Залучення близько 90% кредитних ресурсів Національного банку на покриття дефіциту Державного бюджету, а не на рефінансування банківської системи, послабило значення процентних ставок як інструменту регулювання пропозиції грошей. Рівень процентних ставок визначався не Національним банком, не банківською системою, а попитом уряду (особливо це проявилось протягом 1996-1998 рр.).

Ефективність застосування впливу зміни ставки рефінансування НБУ на кредитну активність комерційних банків виявилась незначною і через такі причини: блокада реформ власності, а саме власності на землю і нерухомість. Це призводить до того, що банки навіть при відсутності достатнього рефінансування з боку НБУ мають надмірну ліквідність. Це свідчить про наявність вільних кредитних коштів у комерційних банків, які не спрямовуються останніми на кредитування клієнтів через відсутність належного забезпечення повернення кредитів. Таким чином, високі кредитні ризики комерційних банків не сприяють збільшенню обсягів кредитування та підвищенню доступності кредитів для підприємств. Отже, зміна процентних ставок як канал передавального механізму грошової трансмісії не працював.

Вплив каналу цін як механізму грошової трансмісії на економічну активність у класичному розумінні практично не помічений. Теорія q Тобіна не спрацьовує через низьку інвестиційну активність, нерозвиненість фондового ринку, а також відсутність впливу зміни процентних ставок на економічну активність.

Вплив ефекту багатства на реальний ВВП незначний через зазначені вище обставини, а також у зв'язку з відсутністю у переважної більшості населення України достатніх активів, передусім, цінних паперів, нерухомості, землі тощо, зміна цін на які сприяла б підвищенню чи зниженню споживчих витрат.

Іншим каналом механізму грошової трансмісії є канал валютного курсу. Для визначення впливу обмінного курсу гривні до іноземних валют на економічну активність слід дослідити залежність зміни обмінного курсу гривні до чистого експорту.

Розглядаючи динаміку зміни експорту-імпорту щодо зміни реального обмінного курсу, слід зазначити відсутність стійких довгострокових тенденцій. Згідно з класичною економічною теорією, при зниженні реального обмінного курсу грошової одиниці експорт повинен збільшуватись, а імпорт зменшуватись і, навпаки.

Зростання реального обмінного курсу гривні протягом 1996-1997 років не зупинило збільшення обсягів експорту. З іншого боку, номінальна девальвація обмінного курсу гривні з четвертого кварталу 1994 р. по перший квартал 1996 р. не зупинила зростання вартості імпорту товарів, що є наслідком впливу "негрошових" і "некурсних" потужних чинників.

Внаслідок реальної девальвації обмінного курсу національних грошей, експорт стає вигіднішим, а імпорт – дорожчим, сприяючи у цілому подоланню дефіциту платіжного балансу. Хоча в Україні, через постійне адміністративне втручання протягом останніх років у зовнішню торгівлю, безпосередній вплив валютних курсів на динаміку чистого експорту є значно завуальованим. Така залежність характерна лише для короткострокового періоду, а при довгостроковому класична залежність між зміною обсягу зовнішньої торгівлі й обмінного курсу не спостерігається.

Однією з причин є значна залежність українського виробництва від імпорту (в першу чергу від енергоносіїв), що призводить до подорожчання імпорту, а отже, і кінцевої експортної продукції.

Іншим вагомим чинником залишається адміністративне регулювання. Наприклад, значне зниження курсу гривні восени 1998 р. повинно було б підвищити рівень експорту. Проте внаслідок введення обов'язкового продажу валюти на УМВБ за курсом продажу, значно нижчим за ринковий, зацікавленість експортерів у нарощенні обсягів експорту саме в цей період значно зменшилась. Покращення сальдо платіжного балансу протягом другого півріччя 1998 р. відбулось в основному за рахунок значного зниження імпорту (вагомою причиною цього були обмеження доступу імпортерів до придбання валюти на УМВБ), а не нарощення експорту.

Отже, канал валютного курсу в сучасних умовах України не є дієвим механізмом грошово-кредитної передачі на економічну активність.

Останнім каналом механізму монетарної трансмісії є інфляційні очікування і невизначеність. Цей канал є суб'єктивним і залежить від поведінки економічних агентів. Виміряти рівень інфляційних очікувань чи невизначеності досить важко. Однак вплив поведінки економічних агентів має надзвичайно велике значення на результативність грошово-кредитного регулювання економіки.

Вплив інфляційних очікувань і довіри до політики уряду та НБУ на економічні процеси можна проаналізувати наступним прикладом: у період високої інфляції, що мала місце в Україні протягом перших років реформування економіки, збільшення

грошової маси призводило до відповідного збільшення цін. Після проведення у вересні 1996 р. грошової реформи, характер якої був повністю компенсаційним, довіра населення до політики уряду зміцніла, про що свідчать деякі показники:

- ⇒ зміцніла довіра громадян до банківської системи – вклади населення в національній валюті у комерційних банках України зросли протягом 1997 р. в 1,7 рази, у тому числі строкові депозити – у 1,8 раз, а депозити до запитання – у 1,5 раз. Перевищення темпів зростання строкових депозитів над темпами приросту депозитів до запитання свідчить про підвищення значення грошових збережень;
- ⇒ попит на гроші значно збільшився у 1997 р., про що свідчить розширення грошової бази на 33% при збільшенні рівня споживчих цін лише на 10,1%;
- ⇒ зріс показник монетизації з 11,5% у 1996 р. до 13,6% у 1997 р.

У 1998 р. ситуація погіршилась: рівень цін протягом року збільшився на 20%, а приріст грошової бази склав 22%. Отже, попит на гроші зменшився. Це трапилося внаслідок фінансової кризи у серпні 1998 р. Швидке знецінення гривні у вересні 1998 р. значно посилює інфляційні очікування, а також недовіру до політики уряду, наслідком чого стало зниження вкладів населення у банках із 3,123 млрд. грн. у серпні 1998 р. до 2,955 млрд. грн. у жовтні, або на 5,4%. Населення прагнуло вилучити свої вклади з банківських установ для переведення їх здебільшого у вільноконвертовану валюту, що збільшувало тиск на курс гривні, призводячи до макроекономічної нестабільності.

Посилення інфляційних очікувань сприяло підвищенню процентних ставок, що у кінцевому результаті негативно позначилось на економічній активності (рівень ВВП, починаючи з вересня 1998 р., після стабілізації і навіть деякого приросту за перше півріччя 1998 р. (0,2%), зменшився на 1,7%).

Невизначеність економічних агентів в умовах фінансової кризи призвела до значного ризику здійснення підприємницької діяльності, особливо це стосується імпортерів, ціни на продукцію яких розраховувались за курсом, що перевищував офіційний іноді на 50%. Наслідком цього стало зниження економічної активності й реального ВВП.

Наведений приклад свідчить про значний рівень інфляційних сподівань населення України. Фінансова стабілізація 1996-1997 рр. зменшила такі очікування, проте реакція на фінансову кризу 1998 р. економічних агентів була моментальною.

Таким чином, значний рівень інфляційних очікувань населення, що склався внаслідок фінансової кризи, відреагує перевищенням темпів зростання рівня споживчих цін над темпами приросту грошової маси. Невизначеність призведе до зменшення ділової активності.

Підсумовуючи розгляд каналів впливу грошово-кредитної політики Національного банку на економіку, слід зазначити:

- ✓ роль держави і бюджету в економічній активності України є надзвичайно великою. Саме тому фіскальна політика перешкоджає ефективному проведенню монетарної політики;
- ✓ залежність впливу фінансових змінних на внутрішній попит, економічну активність і рівень цін виявити важко. У зв'язку з цим можна виділити лише кілька каналів передачі впливу монетарної політики на реальну економіку України: канал зміни грошової маси, канал інфляційних очікувань і невизначеності, хоча жоден з них не є справді потужним;
- ✓ вплив зміни грошової маси на зростання реального ВВП є несуттєвим, до того ж зв'язок є негативним, тобто грошова експансія у кінцевому результаті призводить до зменшення рівня реального ВВП;
- ✓ стійкий зв'язок зміни грошової маси простежується лише щодо зміни рівня споживчих цін, посилюючись під час значних інфляційних очікувань і зменшуючи свій вплив за умови зростання попиту на гроші.

Отже, на сучасному етапі економічного розвитку України зміна економічної активності практично не залежить від грошово-кредитної політики Національного банку: механізм, який забезпечує вплив позитивних змін у монетарній сфері на реальну економіку є надто слабким.

Це відбувається внаслідок повільних змін у відносинах власності, у бюджетній системі та системі оподаткування. Через нерозвиненість ринкових інституцій економічні агенти суспільства (споживачі й товаровиробники) не здатні адекватно реагувати на зміни в попиті чи пропозиції грошей.

ЗАКОН УКРАЇНИ Про Національний банк України

(Із змінами, внесеними згідно із Законами
№ 1458-III від 17.02.2000, ВВР, 2000, № 14-15-16, ст.121
№ 1658-III від 20.04.2000, ВВР, 2000, № 29, ст.230
№ 1919-III від 13.07.2000, ВПР, 2000, № 42, ст.351
№ 2121-III від 07.12.2000, ВВР, 2001, № 5-6, ст.30
№ 2740-III від 20.09.2001, ВВР, 2002, № 5, ст.30
№ 2922-III від 10.01.2002)

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Терміни та поняття

У цьому Законі терміни та поняття вживаються у такому значенні:

➤ **банківські метали** – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів;

➤ **банківське регулювання** – одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства;

➤ **банківський нагляд** – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку;

➤ **валютні цінності** – матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин;

➤ **відкритий ринок** – ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента. Використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу – зменшується;

➤ **валютна позиція** – співвідношення вимог та зобов'язань банку в іноземній валюті. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою у разі, якщо обсяг зобов'язань по проданій валюті перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог по купленій валюті перевищує обсяг зобов'язань;

➤ **грошово-кредитна політика** – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу;

➤ **грошовий сурогат** – будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті, крім валютних цінностей;

➤ **девізна валютна політика** – політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі і продажу іноземної валюти;

➤ **дисконтна валютна політика** – зниження або підвищення Національним банком України процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту і пропозиції на позичковий капітал;

➤ **золотовалютний резерв** – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків;

➤ **кредитор останньої інстанції** – це, як правило, Національний банк України, до якого може звернутися банк або інша кредитна установа для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей рефінансування. Національний банк України має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи;

➤ **казначейські зобов'язання** – боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її уповноважених органів, розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб і засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету та дають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права, відповідно до умов їх випуску;

➤ **металеві рахунки** – рахунки, які відкриваються уповноваженими банками України для обліку операцій, що здійснюються з банківськими металами;

➤ **основні засади грошово-кредитної політики** – комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України з допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення;

➤ **облікова ставка Національного банку України** – виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу по них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші;

➤ **офіційне видання Національного банку України** – спеціальне друковане видання, визначене Національним банком України як офіційне і зареєстроване в установленому порядку, в якому публікуються нормативно-

правові акти Національного банку України, а також інформаційно-аналітичні, статистичні та інші матеріали, огляди стану банківської системи України, валютного і фінансового ринків тощо;

➤ **офіційний валютний курс** – курс валюти, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави;

➤ **платіжний баланс** – співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До платіжного балансу входять розрахунки за зовнішньою торгівлею, послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Платіжний баланс включає рух капіталів: інвестиції та кредити;

➤ **резервна позиція в Міжнародному валютному фонді** (далі – МВФ) – вимоги держави-члена до МВФ, що визначаються як різниця між квотою та авуарами МВФ в її (держави-члена) валюті за мінусом грошових авуарів МВФ, отриманих державою-членом у вигляді кредитів МВФ та залишків на рахунок МВФ № 2, що не перевищує однієї десятої процента від квоти держави-члена;

➤ **ставки рефінансування Національного банку України** – виражена у відсотках плата за кредити, що надаються комерційним банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування. Національним банком України встановлюються облікова та ломбардна процентні ставки;

➤ **спеціальні права запозичення** (СПЗ) – міжнародний резервний актив, створений МВФ з метою доповнення існуючих міжнародних резервних активів, який являє собою "кошик" із п'яти валют, склад яких переглядається кожні п'ять років. Вартість спеціальних прав запозичення визначається щоденно;

➤ **цінова стабільність** – утримання системи цін на певному рівні шляхом підтримки стабільного курсу грошової одиниці України.

Стаття 2. Правова основа діяльності Національного банку України

Національний банк України (далі – Національний банк) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Місцезнаходження керівних органів та центрального апарату Національного банку – місто Київ.

Стаття 3. Статутний капітал

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю.

Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку.

Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а при необхідності – Державний бюджет України.

Стаття 4. Економічна самостійність

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у

визначених цим Законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

Національний банк, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Стаття 5. Доходи і видатки

Одержання прибутку не є метою діяльності Національного банку.

Плановані доходи та витрати Національного банку відображаються в кошторисі його доходів і витрат. Кошторис доходів і витрат повинен забезпечувати можливість виконання Національним банком його функцій, встановлених Конституцією України та цим Законом.

Національний банк за підсумками року у разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України наступного за звітним року.

Формування фондів та резервів Національного банку на покриття фінансових ризиків, пов'язаних із виконанням його функцій, здійснюється згідно з положенням, що затверджується Радою Національного банку України.

Стаття 6. Основна функція

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності.

Стаття 7. Інші функції

Національний банк виконує такі функції:

- 1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 9) веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- 10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- 11) здійснює сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;
- 12) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- 13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 14) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;
- 15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 16) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінкових та валютних відносин;
- 17) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- 18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;
- 19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- 20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;
- 21) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Розділ II

КЕРІВНІ ОРГАНИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 8. Керівні органи

Керівними органами Національного банку є Рада Національного банку України (далі – Рада Національного банку) та Правління.

Національного банку України (далі – Правління Національного банку).

Стаття 9. Повноваження Ради Національного банку

Рада Національного банку:

- 1) відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного та соціального розвитку України до 15 вересня розробляє Основні засади грошово-кредитної політики і вносить їх Верховній Раді України для інформування, здійснює контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики;
- 2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;
- 3) затверджує Регламент Ради Національного банку України;
- 4) затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку та подає Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету України на наступний рік;
- 5) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;
- 6) визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс Національного банку, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс Національного банку;
- 7) затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;
- 8) затверджує рішення Правління Національного банку про участь у міжнародних фінансових організаціях;
- 9) вносить рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики стосовно:
  - ✓ методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;
  - ✓ окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;
  - ✓ політики курсоутворення та валютного регулювання;
  - ✓ розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;
  - ✓ вдосконалення платіжної системи;
  - ✓ інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку;
- 10) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;
- 11) з метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосування відкладального вето щодо рішень Правління Національного банку з питань:
  - ✓ диверсифікації активів Національного банку та їх ліквідності;
  - ✓ лімітів позабалансових зобов'язань;
  - ✓ формування резервів, покриття фінансових ризиків;
  - ✓ порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;
  - ✓ мінімального розміру золотовалютних резервів;
  - ✓ з інших питань, віднесених до її компетенції.

Рада Національного банку не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад Голови Національного банку.

членів Правління Національного банку або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб Національного банку.

Рада Національного банку дає оцінку діяльності Правління Національного банку щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення з яких є обов'язковими для Правління Національного банку.

У разі неодноразового невиконання або неналежного виконання Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку, які є обов'язковими згідно з цим Законом, Рада Національного банку має право звернутися до Голови Національного банку або до Верховної Ради України та Президента України з викладенням своїх позицій.

Стаття 10. Склад та формування Ради Національного банку

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Президентом України та Верховною Радою України. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою.

Членом Ради Національного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів і при цьому має досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади України або банківській установі, чи наукової роботи за фінансовою чи економічною тематикою.

Президент України призначає сім членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідного Указу.

Верховна Рада України призначає сім членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідної Постанови.

Кандидатури осіб для призначення Верховною Радою України членами Ради Національного банку проходять обговорення на спеціальному відкритому засіданні профільного Комітету Верховної Ради України, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України.

Чергове призначення членів Ради Національного банку здійснюється не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень попередньо призначених членів Ради Національного банку.

Строк повноважень членів Ради Національного банку – сім років, крім Голови Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою.

Припинення повноважень членів Ради Національного банку відбувається у зв'язку із закінченням строку їх повноважень або у разі:

- а) власного бажання, за умови подання письмової заяви;
- б) припинення їх громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- в) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;
- г) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою.

У випадках, визначених пунктами "а"–"г" частини восьмої цієї статті, допускається призначення нового члена Ради Національного банку до закінчення одного року з дня призначення вибулого члена Ради Національного банку.

Повноваження призначеного складу Ради Національного банку достроково припиняються у разі оголошення їй недовіри Президентом України або Верховною Радою України у зв'язку з тим, що виконання Основних засад грошово-кредитної політики за підсумками року не забезпечило стабільність грошової одиниці України. У цьому разі Президент України та Верховна Рада України зобов'язані кожен звільнити своїх представників та призначити новий склад Ради Національного банку.

Президент України звільняє членів Ради Національного банку, призначених ним, шляхом прийняття відповідного Указу, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Верховна Рада України звільняє членів Ради Національного банку, призначених нею, шляхом прийняття відповідної постанови за поданням профільного комітету Верховної Ради України, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Повноваження Голови Національного банку як члена Ради Національного банку достроково припиняються у зв'язку з його відставкою або при звільненні його з посади за інших причин, визначених цим Законом.

Члени Ради Національного банку здійснюють свої функції на громадських засадах. Членам Ради Національного банку оплачуються витрати, понесені у зв'язку із виконанням ними повноважень відповідно до Регламенту Ради Національного банку.

Внутрішні питання організації діяльності Ради Національного банку, порядок діловодства та інші питання визначаються Регламентом, який затверджується на її засіданні.

Розміщення та організаційно-матеріальне забезпечення Ради Національного банку здійснюються Національним банком за рахунок його кошторисних витрат.

Стаття 11. Порядок роботи Ради Національного банку

Засідання Ради Національного банку проводяться не рідше одного разу на квартал.

Позачергові засідання Ради Національного банку скликаються Головою Ради Національного банку за його власною ініціативою або Радою Національного банку за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості її членів, а також за вимогою Голови Національного банку України. Члени Ради Національного банку сповіщаються про засідання не пізніше як за п'ять календарних днів до дня його проведення. Порядок підготовки позачергових засідань Ради Національного банку визначається її Регламентом.

Засідання Ради Національного банку є правомочними за наявності не менше десяти її членів.

Засідання Ради Національного банку веде Голова Ради Національного банку, а у разі відсутності – його заступник, відповідно до Регламенту.

Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради Національного банку. Кожний член Ради Національного банку має один голос.

На засідання Ради Національного банку можуть бути запрошені керівники центральних органів влади, представники суб'єктів підприємницької діяльності, науковці та інші фахівці.

Члени Правління Національного банку можуть брати участь в роботі Ради Національного банку з правом дорадчого голосу.

Стаття 12. Голова Ради Національного банку та його заступник

Голова Ради Національного банку обирається Радою Національного банку строком на три роки.

Голова Ради Національного банку:

організовує засідання Ради Національного банку і головує на них;
скликає позачергові засідання за своєю ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку, а також на вимогу Голови Національного банку;

здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Голова Ради Національного банку має заступника, який обирається Радою Національного банку строком на три роки.

Заступник заміщає Голову Ради Національного банку у разі його відсутності або неможливості ним здійснювати свої повноваження та здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради Національного банку.

Звільнення Голови Ради Національного банку або його заступника протягом строку його повноважень здійснюється:

у зв'язку із закінченням строку його повноважень;

за власним бажанням, за умови подання письмової заяви;

у разі систематичного невиконання своїх обов'язків за станом здоров'я протягом чотирьох місяців.

У разі припинення повноважень Голови Ради Національного банку або його заступника вибори на цю посаду здійснюються у порядку, передбаченому цим Законом.

Стаття 13. Рішення Ради Національного банку та відкладальне вето

Матеріали засідань Ради Національного банку оформлюються у вигляді протоколів та рішень і підписуються головуючим на її засіданні.

Рішення Ради Національного банку щодо Основних засад грошово-кредитної політики та з питань, визначених пунктами 4-8, 11 статті 9 цього Закону є обов'язковими для виконання Правлінням Національного банку.

Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням Національного банку протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь.

Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

У разі коли Рада Національного банку застосовує відкладальне вето щодо рішення Правління, таке рішення набирає чинності лише при його підтвердженні двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку не пізніше п'ятиденного строку від дня застосування вето. Якщо рішення своєчасно не підтверджується двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку, воно вважається таким, що не набрало чинності. У разі коли рішення Правління Національного банку набрало чинності до моменту застосування відкладального вето щодо нього, його дія зупиняється на період розгляду Правлінням Національного банку відкладального вето.

Рішення Ради Національного банку підлягають оприлюдненню, крім випадків, коли такі рішення становлять державну, банківську або службову таємницю відповідно до закону.

Членам Ради Національного банку забороняється розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними їх повноважень відповідно до Регламенту.

Стаття 14. Функції Правління Національного банку

Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій відповідно до статей 6 і 7 цього Закону та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Стаття 15. Повноваження Правління Національного банку

Правління Національного банку:

1) приймає рішення:

щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

про зміну процентних ставок Національного банку;

про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

щодо лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;

про формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;

щодо розподілу прибутку та порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;

щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;

про встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;

про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

про встановлення економічних нормативів для банків;

про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;

про застосування заходів впливу до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність";

про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;

про участь у міжнародних фінансових організаціях;

про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

щодо встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції).

2) подає на затвердження Раді Національного банку річний звіт Національного банку, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік та інші документи і рішення відповідно до статті 9 цього Закону;

на вимогу Ради Національного банку надає для інформування бухгалтерські, статистичні та інші відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України, необхідні для виконання її завдань;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

4) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;

5) установлює порядок надання банківських ліцензій банкам, інших ліцензій юридичним особам на здійснення окремих банківських операцій, а також інших ліцензій та дозволів у випадках, передбачених законом;

6) видає нормативно-правові акти Національного банку;

7) затверджує Регламент Правління Національного банку;

8) виконує функції, передбачені статтями 3, 23, 28, 60 і 64 цього Закону, та інші функції, що впливають із основної мети діяльності Національного банку.

Стаття 16. Склад Правління Національного банку

Очолює Правління Національного банку Голова Національного банку.

Кількісний та персональний склад Правління Національного банку затверджується Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку.

Заступники Голови Національного банку входять до складу Правління Національного банку за посадою.

Стаття 17. Порядок роботи Правління Національного банку

Порядок організації та проведення засідань Правління Національного банку визначається його Регламентом.

Стаття 18. Призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років.

У разі незатвердження Верховною Радою України кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури регулюються Законом України "Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України". Одна кандидатура може вноситись не більше двох разів.

Голова Національного банку звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України у таких випадках:

1) закінчення строку повноважень;

2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;

3) у зв'язку з заявою про відставку за політичними або особистими причинами, поданою у письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;

4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою;

5) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;

6) за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

Стаття 19. Обов'язки та повноваження Голови Національного банку

Голова Національного банку:

1) керує діяльністю Національного банку;

2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями;

3) головує на засіданнях Правління Національного банку;

4) підписує протоколи, постанови Правління Національного банку, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;

5) розподіляє обов'язки між заступниками Голови Національного банку;

6) видає розпорядчі акти, обов'язкові до виконання усіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами;

7) приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності Національного банку, крім віднесених до виключної компетенції Ради Національного банку та Правління Національного банку відповідно до цього Закону;

8) одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність Національного банку.

Стаття 20. Заступники Голови Національного банку

Голова Національного банку має одного першого заступника та трьох заступників, які призначаються та звільняються ним за погодженням з Радою Національного банку.

Стаття 21. Призначення та звільнення директорів департаментів

Директори департаментів Національного банку призначаються та звільняються з посади Головою Національного банку відповідно до законодавства України про працю.

Розділ III ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ТА СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 22. Структура Національного банку

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

До системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Національний банк в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних

підрозділів та установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Для інкасації та охорони цінностей та об'єктів Національний банк має відомчу охорону, озброєну бойовою вогнепальною зброєю.

Стаття 23. Статус філій

Філії (територіальні управління) Національного банку не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені Національного банку в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій Національного банку визначаються Положенням, що затверджується Правлінням Національного банку.

Розділ IV ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Стаття 24. Основні засади грошово-кредитної політики

Основні засади грошово-кредитної політики ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та Основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Щорічно Національний банк інформує Верховну Раду України про напрями грошово-кредитної і валютної політики, розробленої Національним банком на наступний рік і на більш тривалий період.

Стаття 25. Засоби та методи грошово-кредитної політики

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Стаття 26. Нормативи обов'язкового резервування

Національний банк встановлює банкам норматив обов'язкового резервування коштів. При цьому:

- 1) норматив обов'язкового резервування встановлюється єдиним для банків в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів в національній та іноземній валюті;
- 2) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування;

3) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Стаття 27. Процентні ставки

Національний банк встановлює порядок визначення облікової ставки та інших процентних ставок за своїми операціями.

Стаття 28. Управління золотовалютними резервами

Національний банк забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Стаття 29. Операції відкритого ринку

Операціями відкритого ринку Національного банку є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Стаття 30. Регулювання імпорту та експорту капіталу

Національний банк відповідно до законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність та систему валютного регулювання і валютного контролю регулює імпорт та експорт капіталу.

Стаття 31. Кошти Державного бюджету України

Кабінет Міністрів України зобов'язаний зберігати кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів у Національному банку на рахунках Державного казначейства України.

Умови та порядок обслуговування коштів Державного бюджету України визначаються договором між Національним банком та Державним казначейством України.

Розділ V

УПРАВЛІННЯ ГОТІВКОВИМ ГРОШОВИМ ОБІГОМ

Стаття 32. Грошова одиниця

Грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам.

Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються.

Офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Стаття 33. Повноваження Національного банку щодо організації готівкового грошового обігу

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;
- 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;

- 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- 5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
- 6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- 7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Стаття 34. Емісія

Виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку.

Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку як його пасив.

Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

Стаття 35. Обіг банкнот і монет

Гривня (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

Стаття 36. Курс гривні

Національний банк встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його.

Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют Національний банк використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси в обігу.

Стаття 37. Конвертованість гривні

Умови та порядок конвертації (обміну) гривні на іноземну валюту встановлюються Національним банком відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Національний банк не може обмежувати права суб'єктів валютного ринку на здійснення операцій з іноземною валютою, гарантовані їм законом.

Стаття 38. Порядок заміни зношених і пошкоджених банкнот і монет

Зношені і пошкоджені грошові знаки України приймаються й обмінюються безоплатно на нові грошові знаки Національним банком та банками України без обмежень щодо сум та строків такої заміни.

Особливості і порядок визначення платіжності грошових знаків, а також порядок обміну зношених і пошкоджених грошових знаків встановлюються Національним банком.

Стаття 39. Вилучення з обігу банкнот і монет

Національний банк, банки України зобов'язані вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних ознак платіжності, грошові знаки (банкноти, монети).

Порядок вилучення таких грошових знаків встановлюється Національним банком і регулюється відповідними нормативними актами.

Національний банк та банки не зобов'язані відшкодовувати знищені, загублені, фальшиві, підроблені, а також такі, що стали недійсними, банкноти та монети.

Національний банк офіційно повідомляє через засоби масової інформації про вилучення з обігу грошових знаків України (банкнот, монет).

Виготовлення з метою введення в обіг або введення в обіг підроблених грошових знаків тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства України.

Розділ VI

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ ТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Стаття 40. Регулювання розрахунків

Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи.

Стаття 41. Регулювання бухгалтерського обліку

Національний банк встановлює обов'язкові для банків стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку та звітності, що відповідають вимогам законодавства України.

Розділ VII

ОПЕРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 42. Види операцій Національного банку

Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції:

1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;

2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів за ціною не нижче індексу інфляції терміном на 5 років;

3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;

4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;

5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

- 6) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;
  - 7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;
  - 8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;
  - 9) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності;
  - 10) видає гарантії і поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;
  - 11) веде рахунок Державного казначейства України без оплати і нарахування відсотків;
  - 12) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;
  - 13) веде особові рахунки працівників Національного банку;
  - 14) веде рахунки міжнародних організацій;
  - 15) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України в тому числі за рішенням суду.
- Національний банк має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій.
- Національний банк має право встановлювати плату за надані ним відповідно до закону послуги (здійснені операції).

Стаття 43. Участь в міжнародних організаціях

Національний банк має право брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками.

Розділ VIII ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ ЩОДО ОПЕРАЦІЙ З ВАЛЮТНИМИ ЦІННОСТЯМИ

Стаття 44. Повноваження в сфері валютного регулювання та контролю

Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль.

До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та контролю належать:

- 1) видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали

ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;

3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;

4) застосування мір відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

Стаття 45. Організація валютного ринку

Національний банк визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Стаття 46. Дисконтна та девізна валютна політика

Національний банк проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження.

Національний банк здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку Національного банку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

Національний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

Стаття 47. Структура золотовалютного резерву

Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Стаття 48. Поповнення та використання золотовалютного резерву

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- 3) залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;

2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Стаття 49. Зберігання золотовалютного запасу

Національний банк є єдиним зберігачем державного золотовалютного запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей, що належать державі.

Стаття 50. Позареалізаційні валютні доходи та збитки

Доходи та збитки Національного банку, пов'язані із зміною оцінки активів і пасивів, представлених у вигляді банківського золота та іноземної валюти, спеціальних прав запозичення, у зв'язку із змінами курсу іноземних валют та ціни золота враховуються і компенсуються у такому порядку:

1) чисті валютні доходи та збитки збалансовуються відповідною сумою на спеціальному резервному рахунку переоцінки валютних резервів в балансі Національного банку;

2) зазначені чисті доходи та збитки не враховуються при розрахунку річного доходу Національного банку.

Розділ IX

ВЗАЄМВІДНОСИНИ З ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ, ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ ТА КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Стаття 51. Підзвітність

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Підзвітність означає:

1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;

2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;

3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;

4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;

5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Стаття 52. Взаємовідносини з Кабінетом Міністрів України

Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

У засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Стаття 53. Гарантії невтручання

Не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління Національного банку інакше, як в межах, визначених цим Законом.

Стаття 54. Надання кредитів державі

Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України.

Розділ X

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ І БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

Стаття 55. Мета та сфера банківського нагляду

Головна мета банківського регулювання і нагляду – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Національний банк здійснює функції банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків, в межах та порядку, передбачених законодавством України.

Національний банк здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими об'єднаннями, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку і економічних нормативів. Національний банк не здійснює перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності осіб, зазначених у цій статті.

Стаття 56. Нормативно-правові акти Національного банку

Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку. Вони не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони згідно з законом пом'якшують або скасовують відповідальність.

Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набирають чинності відповідно до законодавства України.

Нормативно-правові акти Національного банку можуть бути оскаржені відповідно до законодавства України.

Стаття 57. Доступ до інформації

Для здійснення своїх функцій Національний банк має право безоплатно одержувати від банків, банківських об'єднань та юридичних осіб, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення окремих банківських операцій, а також від осіб, стосовно яких Національний банк здійснює наглядову діяльність відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність", інформацію про їх діяльність та пояснення стосовно отриманої інформації і проведених операцій.

Для підготовки банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації Національний банк має право безоплатно отримувати необхідну інформацію від органів державної влади і органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання усіх форм власності.

Отримана інформація не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Стаття 58. Економічні нормативи

З метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків Національний банк відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком.

Про подальші зміни нормативів та методики їх розрахунку Національний банк офіційно повідомляє не пізніше ніж за місяць до введення їх у дію.

Стаття 59. Резерви забезпечення ризиків

Національний банк визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших ризиків банків.

Резерви для покриття можливих фінансових ризиків, а також фонду гарантування вкладів громадян створюються за рахунок доходу до оподаткування відповідно до законодавства України.

(Статтю 60 виключено на підставі Закону № 2922-III від 10.01.2002)

Стаття 61. Повноваження щодо здійснення регулятивних функцій

Національний банк здійснює державне регулювання діяльності банків у формах, визначених Законом України "Про банки і банківську діяльність", як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду.

(Стаття 62 втратила чинність на підставі Закону № 2121-III від 07.12.2000)

Стаття 63. Обмеження вимог Національного банку

Національний банк не має права вимагати від банків виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами Національного банку.

Розділ XI СЛУЖБОВЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 64. Статус працівників Національного банку

Умови найму, звільнення, оплати праці, надання відпусток, службові обов'язки та права, система дисциплінарних стягнень, питання соціального захисту службовців Національного банку визначаються Законом України "Про державну службу".

Працівниками Національного банку є службовці та обслуговуючий персонал Національного банку. Службовцями вважаються особи, які безпосередньо беруть участь у виконанні функцій Національного банку та займають посади, передбачені штатним розписом.

Правління Національного банку визначає перелік посад працівників, трудовий договір з якими укладається у формі контракту.

Службовці Національного банку є державними службовцями, і до них застосовуються норми Закону України "Про державну службу", якщо цей Закон не встановлює іншого.

Питання функціонування державної служби у Національному банку та класифікації посад вирішує Правління Національного банку відповідно до законодавства України.

Ранги державних службовців Національного банку, що відповідають посадам першої категорії, присвоюються Президентом України. Інші ранги присвоюються Головою Національного банку.

До складу обслуговуючого персоналу Національного банку входять працівники, обов'язки яких безпосередньо не пов'язані із виконанням функцій Національного банку.

Розмір оплати праці службовців Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до положень Закону України "Про державну службу".

Розмір оплати праці обслуговуючого персоналу Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до норм законодавства про оплату праці.

Стаття 65. Заборонена діяльність

Голова Національного банку, його заступники, члени Правління Національного банку та інші службовці Національного банку згідно із переліком посад, затвердженим Правлінням Національного банку, не можуть бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької, наукової та іншої творчої діяльності.

Службовцям Національного банку забороняється входити до керівних органів та бути акціонерами банків.

Голові Національного банку, його заступникам, членам Правління Національного банку та іншим службовцям Національного банку забороняється отримувати позики від будь-яких інших кредитних установ, за винятком Національного банку.

Стаття 66. Збереження таємниці

Службовцям Національного банку забороняється розголошувати інформацію, що становить державну таємницю, банківську таємницю або іншу

конфіденційну інформацію, яка стала відома їм у зв'язку з виконанням службових обов'язків, і в разі припинення роботи в Національному банку, крім випадків, передбачених законодавством України.

Розділ XII

ОРГАНІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ СТАТИСТИКИ ТА СТАТИСТИКИ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Стаття 67. Визначення звітності

Національний банк з метою виконання регулятивних та наглядових функцій визначає форми звітності (у тому числі консолідованої), порядок її складання та подання до Національного банку, які є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами господарювання, в тому числі:

1) для банків, розташованих на території України (резидентів і нерезидентів) банківських об'єднань, – для складання грошово-кредитної і банківської статистики;

2) усіх суб'єктів господарської діяльності (резидентів і нерезидентів) – для складання статистики платіжного балансу та здійснення валютного контролю.

Надана банками та іншими суб'єктами підприємницької діяльності інформація розголошенню не підлягає, крім випадків, передбачених законодавством України.

Вимоги цієї статті не стосуються зведеної статистичної інформації, яка підлягає відкритому опублікуванню Національним банком.

Стаття 68. Публікації

З метою забезпечення гласності з питань банківської діяльності та статистики платіжного балансу Національний банк:

1) публікує в друкованих органах Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щорічний та квартальні баланси Національного банку;

2) видає щомісячний статистичний бюлетень та журнал "Вісник Національного банку України";

3) публікує в офіційних виданнях поточну банківську інформацію, інформацію з питань грошово-кредитної та банківської статистики, яка не належить до державної та банківської таємниці;

4) надає для опублікування інформацію з питань грошово-кредитної і банківської статистики та статистики платіжного балансу відповідно до міжнародних договорів.

Склад відомостей для опублікування в засобах масової інформації визначається Державним комітетом статистики України відповідно до законодавства України.

Власником зведеної інформації з питань грошово-кредитної та банківської діяльності є Національний банк, який встановлює режим доступу до неї відповідно до законодавства України. Використання офіційної банківської інформації іншими органами для широкого публікування можливе лише з дозволу Національного банку або з посиланням на джерело її офіційного опублікування.

Розділ XIII

АУДИТ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 69. Внутрішній аудит

Національний банк контролює діяльність своїх структурних підрозділів шляхом проведення внутрішнього аудиту, який здійснюється ревізійним управлінням Національного банку, безпосередньо підпорядкованим Голові Національного банку.

Комплексні перевірки господарсько-фінансової діяльності структурних підрозділів Національного банку проводяться не рідше одного разу на рік.

Стаття 70. Зовнішній аудит

Рада Національного банку не пізніше 1 листопада звітного року приймає рішення про аудит Національного банку і визначає аудиторську фірму, яка має відповідний досвід роботи, для перевірки річного звіту і подання аудиторського висновку. Національний банк зобов'язаний відповідно до укладеного з аудиторською фірмою договору надавати звітність та інформацію, необхідну для проведення аудиторської перевірки.

В частині руху коштів Державного бюджету України, аналізу виконання кошторису фінансову перевірку Національного банку здійснює Рахункова палата.

Розділ XIV ОСОБЛИВІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 71. Обмеження діяльності

Національному банку забороняється:

- 1) бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ;
- 2) здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності Національного банку та його установ;
- 3) здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям Національного банку.

Обмеження, встановлені частиною першою цієї статті, не стосуються:

- 1) набуття з метою покриття заборгованості Національного банку будь-яких прав та активів за умови їх відчуження в найкоротший строк;
- 2) випадків, передбачених статтею 42 цього Закону;
- 3) участі у капіталах інших підприємств, установ, що забезпечують діяльність Національного банку.

Стаття 72. Податковий режим

Національний банк сплачує податки відповідно до законів України з питань оподаткування.

Стаття 73. Переважне і безумовне право

Національний банк має переважне і безумовне право задовольняти будь-яку основу на здійсненому рефінансуванні банку вимогу, оформлену у встановленому законом порядку, за якого настав строк погашення.

Переважне і безумовне право здійснюється у разі, якщо це передбачено угодою, реалізується Національним банком шляхом списання у безспірному порядку заборгованості з банківських рахунків і продажу інших активів, що перебувають у заставі як забезпечення вимог Національного банку, та задоволення вимог за рахунок чистого доходу від їх продажу.

Розділ XV
ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування, за винятком частин дев'ятої та десятої статті 10 цього Закону, які набирають чинності з дня формування Ради Національного банку України у повному складі Президентом України та Верховною Радою України.

2. Рада Національного банку має бути сформована протягом двох місяців з дня набрання чинності цим Законом. На період формування Ради Національного банку її функції щодо грошово-кредитної політики виконує Правління Національного банку.

3. Вважати такими, що втратили чинність:
розділи II та V Закону України "Про банки і банківську діяльність" (Відомості Верховної Ради України, 1991 р., № 25, ст.281);

Постанову Президії Верховної Ради України "Про Статут Національного банку України" від 7 жовтня 1991 року.

Президент України *Л.Кучма*
м. Київ, 20 травня 1999 року
№ 679-XIV

Термінологічний покажчик

Авізо	204	Економічна сутність кредитів	89
Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики	115	рефінансування	235
Аналіз платіжного балансу	172	Економічний цикл	235
Банки-кореспонденти	203	Економічні нормативи діяльності КБ	183-184
Банківське регулювання	174	Емісія грошей	53-54
Банківський нагляд	174	Ефект багатства	240
Валютна позиція	192	Ефект запізнення	137
Валютна політика	141	Завдання банків щодо організації обігу готівки	75
Валютне регулювання	144	Завдання банківського регулювання та нагляду	175
Валютний контроль:		Завдання валютного регулювання та контролю	145
✓ за імпортом капіталу;	167	Завдання короткострокової валютної політики	142
✓ за експортом капіталу	167	Завдання СЕП НБУ	211-212
Валютний курс	144, 154	Завдання центрального банку при організації платіжної системи країни	201-202
Валютні бюро	141	Закон грошового обігу	60
Валютні інтервенції	141, 151	Заходи впливу, що застосовуються до КБ	198-199
Валютні обмеження	145, 153	Заходи довгострокової валютної політики	142
Валютні операції	162	Зовнішній державний борг	224
Валютні резерви	153	Золотовалютні резерви	159
Види валютних операцій:		Інструментарій управління валютними резервами	161
✓ поточні;	162	Інструменти валютної політики	141
✓ пов'язані з рухом капіталу	162	Інструменти грошово-кредитного регулювання	114-115, 141
Види клірингу	209	Канали емісії грошей	55
Внутрішній державний борг	222	Канали механізму грошової трансмісії	238-241
Внутрішньобанківська платіжна система	218	Кейнсіанська модель механізму грошової трансмісії	237
Голова НБУ	31	Кейнсіанська модель регулювання економічного циклу	236
Грошова база	59	Керівні органи НБУ	28-31
Грошовий мультиплікатор	63	Кліринг	209
Грошовий оборот	52	Коефіцієнт монетизації	69
Грошові агрегати	57-59	Контроль за дотриманням банками економічних нормативів:	
Грошово-кредитна політика:		✓ за щоденними розрахунками;	194
✓ суть;	37-39	✓ за формулою середньоарифметичної величини (за місяць)	194
✓ економічний зміст;	37	Контрольні функції НБУ у сфері валютних відносин	147-148
✓ суб'єкти;	39	Кореспондентські відносини	203
✓ об'єкти;	39-40		
✓ завдання	40		
Девальвація	152		
Девізна валютна політика	152		
День T+1	105		
Депозитарій НБУ	109		
Депозитний сертифікат НБУ	110-111		
Державний борг	222		
Динаміка грошових агрегатів	73		
Динаміка державного боргу України	225		
Динаміка економічних показників України	242		
Дисконтна політика	152		
Довгострокова валютна політика	142		

Короткострокова валютна політика	142	Операції репо:	
Котирування	154	✓ пряме репо;	91, 106
Кредити "овернайт"	99	✓ зворотне репо;	91, 106
Кредитна експансія	114	✓ нічне репо;	108
Кредитна рестрикція	114-115	✓ відкрите репо;	108
Кредитні "стелі"	116	✓ строкове репо	109
Кредитні аукціони	90	Організаційна побудова системи грошово-кредитного регулювання	176
Кредитування в іноземній валюті	168	Організація системи банківського регулювання та нагляду	175
Купівельна спроможність валюти	155	Основна мета валютної політики НБУ	143
Ліміт залишку готівки в касі	76	Основна функція НБУ	35
Ліцензування діяльності КБ	180	Основні засади грошово-кредитної політики	29, 230
Ломбардне кредитування	91	Офіційна облікова ставка	127
Макроекономічна політика:		Офіційні валютні резерви:	
✓ активна;	235	✓ валові;	159
✓ пасивна	235	✓ чисті	160
Маса грошей в обігу	57	Оціночна система CAMEL	196
Методи банківського нагляду:		Передавальний механізм грошово-кредитної політики	236
✓ безвізний (заочний);	194	Плаваючий валютний курс	158
✓ виїзне інспектування банків	197	Платіжний баланс	170
Методи валютного регулювання	151	Повноваження НБУ у сфері валютного регулювання	144
Методи здійснення міжбанківських розрахунків	206	Показники грошово-кредитної політики	231
Методи управління грошовим обігом	74	Політика курсоутворення НБУ	157
Методи фінансування внутрішнього державного боргу	223	Політика мінімальних резервів НБУ	123
Механізм грошової трансмісії	236	Попит на гроші	70
Міжбанківський кліринг	209	Порядок здійснення міжбанківських розрахунків через СЕП НБУ	215
Міжбанківські розрахунки	201	Постійно діюча лінія рефінансування	98
Мінімальні резервні вимоги	118	Поточні валютні операції:	
Моделі обслуговування консолідованих кореспондентських рахунків КБ у СЕП НБУ	216-217	✓ торговельні;	163
Модель грошового обороту	53	✓ неторговельні	164
Монетаристська модель механізму грошової трансмісії	237-238	Правління НБУ	30
Монетарна політика	141	Представництво банку	179
Наглядові та регулятивні функції НБУ	176-177	Принципи здійснення міжбанківських розрахунків	206
Надлишкові резерви	63	Принципи облікової політики	130
Напрями розвитку діяльності центральних банків	14-15	Прогноз касових оборотів	82
НБУ як фінансовий агент уряду	221	Прогнозування готівкового обігу	81
Незалежність центрального банку:		Процедура ліцензування	181-183
✓ політична;	17	Процентна (облікова) політика НБУ	130
✓ економічна	17	Процентна політика	127
Норматив ризику загальної відкритої валютної позиції банку (Н13)	192	Рада НБУ	28-30
Нормативи інвестування (Н11-Н12)	191-192	Рахунок "Лоро"	203
Нормативи капіталу (Н1-Н3)	185-188	Рахунок "Ностро"	203
Нормативи кредитного ризику (Н7-Н10)	190-191	Ревальвация	152
Нормативи ліквідності (Н4-Н6)	188-190	Регулювання експорту капіталу	168
Норми формування КБ обов'язкових резервів	126	Регулювання платіжного балансу	172
Об'єкти валютного регулювання	147	Регулятивний капітал КБ	185
Облігації внутрішньої державної позики (ОВДП)	134-135	Реєстрація комерційного банку	177-179
Обов'язковий продаж експортної виручки	165	Режим валютного курсу	154
Оборотні каси НБУ	80	Резервні фонди НБУ	80
Операції на відкритому ринку	131	Рефінансування КБ	88-89
Операції на відкритому ринку:		Рефінансування КБ шляхом операцій на відкритому ринку	103-104
✓ прями;	132	Ринкові інструменти грошово-кредитної політики	115, 117
✓ зворотні	133	Рівень валютних резервів	160

Рівні валютного регулювання:	
✓ міждержавний;	143
✓ національний	143
Роль мінімальних резервних вимог	120
Селективна кредитна політика	116-117
Система електронних міжбанківських розрахунків України (СЕМР)	220
Система електронних платежів НБУ	211
Система узагальнених рейтингів	196
Склад валютних операцій	162
Склад валютних резервів	153
Склад Правління НБУ	30-31
Складові валютної політики	142
Складові СЕМР	220-221
Співвідношення державного боргу та основних макроекономічних показників України	226
Стабілізаційний кредит НБУ	101
Статус НБУ	23
Статус центрального банку	15
Строкова структура валютних резервів	161
Структура грошового обороту	56
Структура НБУ	25-26
Структура платіжного балансу:	
✓ поточні операції;	171
✓ капітальні операції	171
Структура системи електронних платежів НБУ	213
Структура центрального апарату НБУ	26-28
Суб'єкти валютного регулювання	147
Суб'єкти валютного ринку	149
Тендер НБУ:	
✓ кількісний;	95
✓ процентний	96
Теорія q Тобіна	240
Управління валютними резервами	160

Участь НБУ у касовому виконанні державного бюджету	226-228
Фактори незалежності центрального банку	18
Філія банку	179
Форма платіжного балансу	170
Форми валютних обмежень	153
Форми розміщення валютних резервів	161
Функції валютного курсу	154-155
Функції емісії грошей	54
Функції мінімальних резервних вимог	119
Функції НБУ:	
✓ емісія грошей;	32
✓ проведення грошово-кредитної політики;	32
✓ кредитор останньої інстанції;	33
✓ гарант стабільності фінансової системи;	33
✓ фінансовий агент уряду	33
Функції Ради НБУ	29
Функції ринку державних цінних паперів	132
Функції системи електронних платежів НБУ	212
Функції центрального банку	141
Функціональні обов'язки НБУ у сфері валютного регулювання	145-146
Характеристика валютних курсів	156
Цілі грошово-кредитної політики:	
✓ тактичні;	43
✓ проміжні;	43
✓ стратегічні	42
Чинники впливу на грошову масу	62
Швидкість обігу грошей	67
Шляхи виникнення центрального банку	13

Список рекомендованої літератури

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" // Урядовий кур'єр. – 2001. – 16 січня.
2. Закон "Про Національний банк України" // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 120-121.
3. Декрет Кабінету Міністрів "Про систему валютного регулювання і контролю" // Галицькі контракти. – 1998. – № 50. – С.81-84.
4. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – № 10. – С. 3-35.
5. Алисов Е.А. Правовое регулирование валютных отношений в Украине. – Х.: Фирма "Консул", 1998. – 142 с.
6. Банківська енциклопедія / Під ред. А.М. Мороза. – К.: Ельтон, 1993. – 336 с.
7. Банковский надзор и аудит: Учебное пособие / Под общ. ред. И.Д.Мамоновой. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 112 с.
8. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
9. Боринець С.Я. Розвиток сучасних грошово-валютних відносин (національний і міжнародний аспекти). – К.: Педагогіка, 1997. – 160 с.
10. Бугулов В.М., Бугулова Т.В. Національний банк і його операції: Конспект лекцій. – К.: МАУП, 1998. – 44 с.
11. Валютный рынок и валютное регулирование. Учебное пособие / Под ред. И.Н.Платоновой. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 475 с.
12. Вступ до банківської справи / Відп. ред. Савлук М.І. – К.: Лібра, 1998. – 343 с.
13. Гайгер Линдвуд Т. Макроэкономическая теория и переходная экономика: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 560 с.
14. Гальчинський А. Теорія грошей: Навч.-метод. посібник. – К.: Основи, 1998. – 413 с.
15. Гейвандов Я.А. Центральный банк Российской Федерации: юридический статус, организация, функции, полномочия. – М.: Изд-во Московского независимого института межд. права, 1997. – 208 с.
16. Гетьман В.П., Килимник Ю.В. Національний банк у системі влади. – К., 1997. – 36 с.
17. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика: Навч. посібник. – К.: Основи, 1996.- 180 с.

18. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенко. – К.: "Знання", КОО, 2000. – 305 с.
19. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
20. Долан Э.Дж., Кэмпбелл К.Д., Кэмпбелл Р.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ.; Под общ. ред. В. Лукашевича, М. Ярцева. – СПб., 1994. – 496 с.
21. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1996. – 814 с.
22. Казимагомедов А.А., Ильясов С.М. Организация денежно-кредитного регулирования. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 272 с.
23. Козюк В.В. Центральний банк і грошово-кредитна політика. – Тернопіль: Джура, 1999. – 260 с.
24. Костіна Н.І. Гроші та грошова політика: Навч. посібник. – К.: НІОС, 2001. – 224 с.
25. Лэттер Т. Выбор режима валютного курса / Пер. с англ. – Лондон: Центр по Изучению Деятельности Центральных Банков, 1996. – 34 с.
26. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: Монографія. – К.: Атіка, 1999. – 240 с.
27. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 592 с.: ил.
28. Менкю Н. Макроекономіка. Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 802с.
29. Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
30. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А. М. Мороза та М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999. – 368с.
31. Немецкий Федеральный банк: Денежно-политические задачи и инструменты. – Спец. издание Немецкого Федерального банка. – 1993. – 178 с.
32. Поляков В.П., Московкина Л.А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
33. Смит В. Происхождение центральных банков. – Тверь, 1993. – 288с.
34. Усов В.В. Деньги. Денежное обращение. Инфляция: Учеб. пособие для вузов. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1999. – 544 с.
35. Фридмен М. Если бы деньги заговорили... / Пер. с англ. – М.: Дело, 1999. – 160 с.
36. Хоггарт Г. Введение в денежно-кредитную политику / Пер. с англ. – Лондон: Центр по изучению деятельности центральных банков, 1996. – 32с.
37. Хорошенькая Н.Г., Козенко Ю.А. Центральний емісійний банк: структура, значення, опыт: Учеб. пособие. – Волгоград, 1997. – 88 с.
38. Шаров А.Н. Конвертируемость валют. – К.: Нива, 1995. – 295 с.
39. Шенаев В.Н., Наумченко О.В. Центральний банк в процесі економічного регулювання. Зарубежний опыт и возможности его использования в России / Серия "Международный банковский бизнес". – М.: Изд-во АО "Консалтбанк", 1994. – 112 с.
40. Ющенко В.А., Лисицький В.І. Гроші: розвиток попиту і пропозиції в Україні. – К.: Скарби, 1998. – 288 с.
41. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Валютне регулювання: Навчальний посібник. – К.: Товариство "Знання", КОО, 1999. – 359 с.

Навчальне видання

Адамик Богдан Петрович

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Додрукова підготовка і фінансування проекту –
видавництво «Карт-бланш»

46011, м. Тернопіль, вул. Дорошенка, 16.

Тел./факс: (0352) 43-55-44; тел.: 43-54-98, 24-47-98.

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення
України на видавничу діяльність серія ТР № 4 від 10.01.2001 р.

Керівник видавничого проекту – Пушкар Роман.

Редактор – канд. філолог. наук Дашенко Наталія.

Технічний редактор і коректор – Сироежкіна Оксана.

Комп'ютерна верстка і макетування – Шараварник Андрій.

Дизайн обкладинки й кольороподіл – Казанцев Влад.

Видавничий договір укладено 10.II.2002 р.

Підписано до друку з оригінал-макету 18.VII.2002 р.

Формат 60x84 $\frac{1}{16}$. Гарнітура *Uk_Antique*. Тираж (наклад) 3 000.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовн.-друк. аркушів 17,15.

Обл.-вид. аркушів 17,5. Замовлення № 59 3

Віддруковано з готових діапозитивів
у Львівській обласній книжковій друкарні
79008, м. Львів, вул. Пекарська, 11.
Тел.: (0322) 72-55-26.

ISBN 966-7952-06-1

